

Dr. Hoffmann Edith

Régi magyar bibliofilek

TARTALOM

Előszó

Nagy Lajos király kora

Nagy Lajos király
Imrefia János pozsonyi őrkanonok

Zsigmond király kora

Zsigmond király
Tamás császári és zágrábi kanonok

Albert király kora

Albert király
Pálóczy György esztergomi érsek

I. Ulászló király kora

I. Ulászló király

V. László király kora

V. László király
Vitéz János esztergomi érsek

Mátyás király kora

Mátyás király
Janus Pannonius pécsi püspök
Garázda Péter nyitrai főesperes
Debrenthei Tamás zágrábi püspök
Báthori Miklós váci püspök
Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost
Thuz Osvát zágrábi püspök
Filipecz János váradi püspök
Drágyi Tamás királyi személynök
Sankfalvi Antal pozsonyi prépost
Nagylucsei Orbán egri püspök
Nagylaki István bácsi és fehérvári kanonok
Váradi Péter kalocsai érsek
Ifj. Vitéz János szerémi püspök
Kinizsiné Magyar Benigna
György topuszkói apát és rozsonyi püspök
Han János pozsonyi kanonok

II. Ulászló király kora

II. Ulászló király
Székely Miklós váradi kanonok
Haczy Márton váradi kispap
Imre bulcsi apát
Thurzó János boroszlói püspök
Bakócz Tamás prímás

II. Lajos király kora

Szatmári György esztergomi érsek
Perényi Ferenc váradi püspök
Henckel János, Mária királyné udvari papja

Előszó

A szellemi értékek világában a nemzetek műveltségének mértéke a könyv. A mai időben épügy, mint a középkorban. Minél több a könyvszerető ember valamely országban, annál magasabb kulturális nívóját szabad feltételeznünk annak az országnak. A következőkben a mohácsi vészig terjedő időkből a régi magyar bibliofilek tekintélyes sorát mutatjuk be az olvasónak. Az egymásután felsorakozó 34 könyvtár jelentőségéhez nem kell magyarázatot fűznöm, mindennél meggyőzőbben bizonyítja azt a magas szellemi és művészi színvonalat, melyen hazánk már a középkorban állott. Büszkén nézhetünk végig rajtuk, oly sorozat ez, mely mellé még a nagy és boldog nemzetek közül sem mindenik tud hasonlót állítani. S az anyag, melyet bemutatunk, csak egy maréknyi abból, ami Magyarországon egykor volt; parányi töredék, mely a török pusztítás s egyéb veszedelmek után megmaradt. Bizonyosra vehető azonban, hogy több is fennmaradt a ma kimutatható anyagnál, de egyrészt egyes nagy magyar könyvtárak, mint Janus Pannoniusé és Hantóé minden címer és bejegyzés híjján ma már örökre felismerhetetlenül lappanganak Európa különféle gyűjteményeiben, másrészt a gyűjtemények magyar szempontból nincsenek is eléggé átkutatva és bizonyosan rejtegetnek olyan darabokat, melyekről a beléjük rajzolt címer segítségével még megállapítható magyar származásuk. Bízunk benne, hogy a függelékben közölt címertáblázatok segítségével hamarosan több kézirat is felszínre fog kerülni s a könyvünkben közzétett anyag a közeljövőben jelentékenyen megszorodik. Könyvem nem adja a magyar könyvgyűjtők teljes sorozatát. Csak olyanokra szorítkoztam, kik nyilvános szereplésüknél fogva is nevezetes személyiségek, vagy pedig ha egyébként ismeretlenek, úgy fennmaradt könyvük, akár művészi, akár más szempontból fontos darab. Jelentéktelen személyiségek jelentéktelen könyveit nem tartottam szükségesnek tárgyalásomba bevonni, mert az csak a számot gyarapította volna, anélkül, hogy az egésznek amúgy is impozáns képét lényegesen javította volna.

Egyáltalában nem voltam tekintettel intézmények, templomok, kolostorok könyvtáira sem. Még akkor sem, ha a könyvekben olvasható bejegyzés tanúsága szerint egy meghatározott egyén megrendelésére és ajándékaképpen kerültek is az illető gyűjteménybe.

A kéziratok tárgyalásánál nem ragaszkodtam ahhoz, hogy egyenlő terjedelemben szóljak mindenikről. Az irodalomban bőven és helyesen ismertett darabokról nem tartottam szükségesnek annyit mondani, mint az olyan emlékekről, amelyeket magam mutathatok be először, vagy melyeket új megvilágításban tárgyalhattam. Végül magától értődő oknál fogva nagyobb súlyt vetettem oly kéziratokra, melyeknek művészi dísze Magyarországon készült és nem idegenben.

Nagy Lajos király kora

Nagy Lajos király

A magyar könyvgyűjtők sorát az Anjou-házból származó Nagy Lajos királlyal nyitjuk meg. Nem akarjuk azonban evvel azt mondani, hogy ő vele kezdődött a könyvgyűjtés Magyarországon. Ellenkezőleg, a gyűjtés ez a neme már az előző századokban is magas színvonalon állt nálunk. Például a XII. századi salzburgi miniaturfestészet egyik legragyogóbb alkotása, az admonti kolostor büszke kincse, a Guthkeled-Biblia, 1250-ig a csatári monostor tulajdona volt. De ép a felhozott példa is bizonyítja, hogy ami a mostoha idők folyamán megmaradt, az a viszontagságok ellen mindig jobban védett kolostori könyvtárak tulajdonából ered és nem magángyűjteményekből. Sem teljesen hiteles királyi kéziratot, sem főúri vagy papi tulajdonból származót nem ismerünk a Nagy Lajost megelőző időből.

Nagy Lajos király uralkodása a műveltség új korszakát nyitotta meg hazánkban. Az ő idejébe esik az első magyar egyetem megalapítása 1367-ben, Pécsen, melynek tanszékeire kitűnő tudósokat sikerült megnyernie. A kultúra érdekében tett számos intézkedése pedig arra vall, hogy a tudománynak és művészetnek őszinte barátja volt.

A régebbi irodalomban szokásos volt Nagy Lajos „jeles könyvtáráról” beszélni, melynek négy darabja máig is fennmaradt. Hogy könyvtára mekkora volt, azt ma már meg nem ítéldhetjük, bizonyos azonban, hogy a Csontositól neki tulajdonított négy könyv közül az objektív vizsgálatot csak egyetlen darab állja ki, még pedig a „bécsi Képes krónika.”

E kézirat, melynek szerzőjéről Jakubovich Emil bebizonyította, hogy az Kálty Szomajon Mihály fia, Márkus prépost volt, pusztán mint illusztrált könyv is csodálatosan kedves és élvezetes mű. Hozzá fogható nincs több a magyarországi kéziratok között. Mint viselet-történeti kútfő egyedülálló jelentőségű, mint műalkotás a magyarországi művészet egyik nagy rejtélye, mert mai ismereteink alapján lehetetlen eldöntenünk, hogy ki készítette a miniaturákat, sőt még azt is, hogy magyar ember volt-e festőjük vagy idegen.

A bájos könyvből a művész kifogyhatatlan mesemondó kedve árad felénk. A Nagy Lajost udvari emberei körében bemutató pompás címlapon kívül egész nagy jelenetek, kis ötletek, egyes királyok és vezérek alakjával díszített iniciálék, lapszeldíszek özöne borítja a krónika lapjait. S ha az illusztrációkat a szöveggel összevetjük, meg kell állapítanunk, hogy a miniátor vagy nagyon gondosan olvasta el a krónika szövegét, vagy pontos utasítást kapott, mert a festmények, egyetlennek kivételével, a legapróbb részletekig követik a szöveg szavait. Kedves, naiv hangján előadott meséit a festő ugyanolyan bájjal meséli el, a történet egymásutánját szokás szerint úgy jelenítve meg, hogy egy képbe több jelenetet is beszorít. A krónika egyszerű szavai sokszor költőiekké és drámaiakká gazdagodnak s gyönyörű hősi dalok szárnyalása hallszik belőlük. A képek pedig úgy hatnak, mint édesen felzengő kísérete a dalnak.

A szép együttes pontos egybehangzását csak egyetlen kivétel szakítja meg. A szóbanforgó esetből azonban fontos következtetéseket vonhatunk. Szent László temetéséről a Képes krónika egész röviden ennyit mond: „és eltemetteté Váradon a maga monostorában.” A festő azonban erről az eseményről többet tud, mint amennyit a szövegben olvasott. Pontosan ismeri Szent László legendájának részleteit, még pedig úgy, ahogy azt más magyarországi legendás kéziratok mesélik, hogy t. i. a nagy hőség miatt nem merték a szent király akaratát követni és a messzi Váradra vinni holttestét, hanem Fejérvár felé mentek vele. „És mikoron az szálláson

elnyugodtak vóna, nem aluszik vala sem az uristen, sem az bódog szent.” Reggelre sem a szekeret, sem a szent testét nem találták, „de mikoron Várad felé tértenek vóna, látták: hát minden emberi segődelem nélkül Várad felé mégyen az szent test mind szekerstől.” A Képes krónika azt a jelenetet ábrázolja, mikor Várad falai alatt rátalálnak a Szent Lászlót vivő szekérre, mely elé nincsenek lovak fogva.

Mi a magyarázata annak, hogy a festő a szentről egy egész csodával többet tud, mint a krónikás? A krónika szerzőjétől erre utasítást nem kaphatott, már csak azért sem, mert ha az fontosnak tartotta volna az ismertetett részletet, ő is bevette volna elbeszélésébe. Jártassága a magyar szent legendájában mindenképen feltűnő. Lehetséges, hogy a legenda részleteit valamely régebbi hazai krónikából ismerte, lehet, hogy az országszerte regélt legendát hallo-másból jegyezte meg s az is lehet, hogy látott olyan festmény-ciklust, talán épen a váradit, melyen a jelenet ábrázolva volt. A ránk maradt falfestmény-ciklusok későbbiek a kódexnél és ezt a jelenetet véletlenül nem is ábrázolják, úgyhogy belőlük semmiféle tanulságot nem meríthetünk. Bizonyos azonban, hogy e jelenetnek is megvolt a tipikus ábrázolási módja. S midőn a festő a szövegben azt látta, hogy Szent László temetéséről van szó, talán nem is gondolva arra, hogy a szövegtől függetlenül jár el s egy el nem mondott legendát fest meg, beillesztette a szöveg közé a temetés szokásos ábrázolási módját. Annál is valószínűbbnek látszik ez, mert sehol sem mond többet a kép, mint a szöveg, csak éppen annál a legendánál, melynek jeleneteiről már akkor kialakult képtípusok voltak. Akárhogy legyen is, a legenda részleteiben, annak ábrázolási típusaiban való jártasság, semmi más módon nem magya-rázható, minthogy a kézirat Magyarországon készült. Oly művész készítette, kinek módjában volt akár szemlélet, akár hallomás útján a kérdésben tájékozódnia. Idegenben élő művésztől ez föl nem tehető.

A jelenet előfordul a nagyfontosságú s csak valamivel későbbi vatikáni Képes Legendá-riumban is, de kissé eltérő módon, zárt halottas kocsival s Várad képe nélkül. Ellenben egészen hasonlóan egy Zsigmond-kori Legenda aureában, melyről még lesz mondanivalónk.

A másik körülmény, mely a krónika festményeinek föltétlen magyarországi eredetére vall, a korabeli kosztümöknek már több kiváló szakértőtől tárgyalt természetűsége. A magyar és a kún viselet legkisebb részleteiben és minden változatában jártas a művész. Olyan bőséges ismeret és a közvetlen megfigyelésnek olyan gazdagsága fejeződik ki a szemmel látható kedvtelésben, mellyel a kosztümök festve vannak, hogy az elképzelhetetlen lenne valakiről, aki nem él az országban. Ugyanilyen jártasságot árul el a művész a fegyverek dolgában is. Némely vezér kezében például szablya van, jóllehet a Nagy Lajos korabeli magyarok egyenes kardot viselnek. Nyilván következik ebből, hogy a festő arról is tudott, hogy a honfoglalás-kor magyarjai kezében otthonos volt az a fegyver, melyet a maga korabeli Magyarországon csak kúnok vagy más keleti betelepültek oldalán látott.

Mindezek után alig lehet kétséges, hogy a kézirat Magyarországon készült. A nagy kérdés csak az, hogy magyar ember festette-e, vagy pedig az udvarnál dolgozó valamely nápolyi művész munkáját kell-e benne látnunk? És éppen erre a legfontosabb kérdésre nem adhatunk végleges választ a ránk maradt emlékek gyér volta miatt. Bizonyos az, hogy a miniaturák teljesen olasz, azaz nápolyi stílusban készültek, de viszont e kor összes magyarországi munkái, még a kétségtelenül magyaroktól készíttetek is, felvették az olasz művészet sajátosságait.

Vannak jelenetek, főleg szent István születése, melyeknek elképzelésmódja annyira olasz, hogy soha semmi más eredetre nem is lehetne gondolni, mint nápolyira, de föltehető az is, hogy a művész olasz kéziratokból ismert ilyenféle ábrázolásokat, mert más jeleneteknek viszont nem olasz a szelleme. Van valami tapogatódzó, üde realizmus bennük, s hiányzik az

előadásukból az olaszos folyamatos lágyság. Mindennek persze a téma újszerűsége is oka lehetne, vagyis az, hogy ábrázolására nem voltak használható és követhető példák.

Az ornamentika, noha üde színeivel bájos keretet ad a lapoknak, egyhangúságával nem növeli az illuminált lapok szépségét. Bizonyos, hogy az ornamentika is nápolyi jellegű, de egyrészt vérbeli olasz művész talán tudott volna ily pompás kézirat díszítésére több változatot kieszelni, másrészt egyes igen jellegzetes motívumai a nápolyi ornamentikában nem is használatosak, például az alsó lapszélek sarkaira biggyesztett s az oldalak margóira felkúszó vagy akárhol máshol is elhelyezett, tollszerű nyúlványok, melyek öt különféle színre osztva mindig újra megjelennek s ezzel a díszítmények legfeltűnőbb elemét alkotják.

Mindamellett ebben a kérdésben határozott véleményt nem formálhatunk, míg egyik vagy másik irányra nézve döntő bizonyítékot nem találunk. Csak egy a kétségtelen, hogy a kódexet Magyarországon festették.

A bécsi Képes krónikához, mint hiteles darabot, még egy kéziratot csatolhatunk, az oxfordi Bodleiana kódexét, mely Aristoteles „Secretum Secretorum” című munkáját tartalmazza. A kézirat kiállítása a Képes krónikához mérve egyszerű, csak címlapján van díszítve: iniciáléjában Nagy Lajos király van ábrázolva, koronával a fején, jogarral és címeres pajzzsal a kezében; a lap alján Magyarország, Lengyelország és az Anjouk címere. Az iniciálé festményének művészi szempontból rendkívüli jelentőséget ad az a körülmény, hogy benne a Képes krónika mesterének munkájára ismerünk: a király karcsú alakja mintha a krónikából lépne felénk s épíly egyező az ornamentika is, jellegzetes csillagos díszítésével. A két munka művészi díszének ez az egyezése újra nyomós érveléssel erősíti meg azt az állításunkat, hogy a Képes krónika és vele együtt az Aristoteles-kódex is Magyarországon készült. A művésznek a magyar király két könyvén kívül semmi más munkáját nem ismerjük. Nyilvánvaló tehát, hogy Nagy Lajos udvari festője volt.

A lengyel címer segítségével keltezni is pontosan lehet a kéziratot. Nagy Lajost 1370 novemberében koronázták meg lengyel királlyá, 1382-ben meghalt. A kéziratnak tehát 1371-1382-ben kellett készülnie. Az Aristotelesnek ez a keletkezési ideje világot vet a Képes krónika korára is. Annyira egyforma a két kézirat, hogy közöttük nagy időbeli különbséget nem lehet feltételeznünk. A Képes krónika kezdőszavai az 1358-as évet említik. Az elmondottak szerint azonban ez az évszám csak Márk krónikájának szövegére vonatkozik, a király számára készült díszes másolat pedig 1370 tájára tehető, mindenestre a lengyel királlyá koronázását közvetlenül megelőző időre. Csontos Nagy Lajos könyvének állított még három kéziratot, mint azonban látni fogjuk, kevés alapja volt állításának. Az első a klosterneuburgi monostori könyvtár kézírata, Szent Gergely pápának „Moralia super Job” című munkája, melyet a dortmundi (de Tremonia Westfáliában) származású Joannes Bredenscheyd, Nagy Lajos király udvari törvénytudósa másolt 1367-ben, Visegrádon. A kézirat kolofónjában, mely bőbeszédűen tájékoztat a másoló személyének kilétéről és a könyv keletkezésének körülményeiről, egyetlen szó sem esik arról, hogy a király számára készült volna. Bredenscheyd másolhatta a maga, vagy bármely egyetemi tanár számára is. Mivel a kéziratban címer sincs, mely Nagy Lajost jelölné meg birtokosul, semmi okunk sem lehet arra, hogy e darabot a király könyvének higgyük.

A harmadik könyv, melyet Csontos Nagy Lajos király könyvének mond, egy Esztergomi Missale, melyet 1377-ben másolt, festéssel díszített és bekötött a westfáliai származású Stephani Henrik csukárdi plébános, még pedig, mint ahogy pontosan megmondja, Imrefia János pozsonyi örkanonok számára. E fontos könyvről alább még két helyen szólok s azért itt csak azt jegyzem meg, hogy a címlapon látható Anjou-címer pusztán annyit jelent, hogy a könyv Nagy Lajos király uralkodása idején készült. Végül nem volt Nagy Lajosé az a három-

nyelvű, latin-német-lengyel Psalterium sem, mely ma a Sankt flóriáni Ágostonrendű szerzet könyvtárában van. Ez a díszes kódex, mely minden bizonnyal Lengyelországban készült, a lengyel nemzet egyik legfontosabb nyelvemléke. Az Anjou-címerrel és az M szíglával többször ellátott könyv, az egész idevágó irodalom megállapítása szerint, Mária magyar királyné, vagy Hedvig lengyel királyné számára készült, az utóbbi esetben talán Mária királyné ajándékaaképpen.

Imrefia János pozsonyi örkanonok

A XIV. század magyar művészetéről szólva, műtörténelmi irodalmunk nagy elismeréssel szokott megemlékezni Henrik csukárdi plébánosról, kinek munkáját a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár egy „Esztergomi Missalé”-ja őrizte meg számunkra. A gazdagon díszített könyv végén a szokottnál bőbeszédűbb bejegyzést találunk, melyben a művész elmondja, hogy az írás is, a festés is, sőt még a kötés is tőle származik s hogy mindezzel az 1377. évben készült el. Ez a pontos felvilágosítás, - szerzők névjelzésével oly ritkán hitelesített, művészeti emlékeink között - méltán nagy fontosságot adott a munkának és népszerűséget biztosított számára; annál is inkább, mert a miniaturák, bizonyos tekintetben, a XIV. század végéhez képest rendkívül fejlett modorúak, naturalisztikusabbak, mint e korban megszoktuk. Ezért a csukárdi plébánost a közvetlen természeti megfigyelés úttörőjeként tisztelték hazánkban s mintegy a következő hazai miniátor-nemzedék számára irányt mutató egyéniségként.

S mégis, ha jobban megvizsgáljuk a miniaturákat, e megdönthetetlen hitelűnek látszó följegyzés megbízhatóságában kételkednünk kell, - legalább is bizonyos fokig.

A misekönyvet, egy bejegyzés tanúsága szerint, Imrefia János pozsonyi örkanonok készítette 1377-ben. A művészre vonatkozó bejegyzés pedig így hangzik: *Finitus est iste liber per manus Heinrici dicti Stephani (steph'-i-nek írva) de Westfalia plebani in Schukaria cum scriptura illuminatura ligatura Anno domini MCCCLXXVII Deo gratias.* Sokáig az volt a vélemény, hogy a művész neve Stepht Henrik volt, mígnem Varjú Elemér ezt a nevet elvetette és megállapította, hogy nem stepht, hanem steph'i olvasandó, azaz a rövidítés feloldása után Stephani. A művész neve tehát Stephani Henrik volt.

A miniaturák tüzetes vizsgálata után azt vesszük észre, hogy a lapokon, sőt két esetben ugyanazon a lapon, két egymástól merőben különböző modor nyilatkozik meg, melyeket nem kisebb idő, mint száz év választ el egymástól. A megbízhatónak látszó bejegyzés bénító hatása alatt a százévnyi korkülönbséget nem vették figyelembe s így történt, hogy Henrik plébános eleddig érdeménél jóval nagyobb tekintélynek örvendett. Pedig a munkából kiütköző kétféle irányt egy név alá fogni teljességgel lehetetlen.

Az első modor, a korábbi, Henrik plébánosé. Tőle való kilenc kis figurális iniciálé, itt-ott csinos, de igénytelen lapszeldísszel, azonkívül a címlapnak és talán a kánonkezdő lapnak a fele. E munkák nagyon egységes modort mutatnak, a XIV. század végének stilizáló modorát s nem annyira kiváló miniátor kezére vallanak, mint inkább nagyon ügyes, a figurális rajzban is járatos kalligrafuséra. A kis képek alakjai egyszínű vagy mustrás háttér elé vannak állítva, amint az ebben a korban Európaszerte szokásos volt. A keményrajzú alakok sötét kontúrvonalaktól körülvéve, minden naturalizmustól menten jelennek meg előttünk, olyannyira, hogy pl. a szövetek mustrái zavartalanul haladnak el a legmélyebb ráncok fölött.

Az ornamentikának különféle fajtáival találkozunk a lapokon. Az egyik finom tollrajzdiszítés, mely rendszerint az iniciálék külső kerületét és a mellettük levő lapszélét díszíti és a kisebb iniciálékat egészben kitölti, - a XIV. századi kalligrafiának jellemző alakja. A másik, mely néhány iniciálé szárait tölti ki, francia munkák hatása alatt készült, laposra elhelyezett levelekből stilizált síkdíszítés; a harmadik erősen kontúrozott színes szalagok fonadéka - iniciálékban és lapszéleken, - oly motívum, melyet a karoling miniaturák hatásának újra-éledése e korban mindenfelé közkeletűvé tett. Végül a címlapon és a 19. v. lapon találunk a lap szélén végigszaladó aranyrudat, melybe helyenként színes szalagok fonódnak s ezáltal hol egyszerűbb, hol kissé bonyolultabb fonadékká nyílik szét. Ilyfajta szalagfűzések a XIV. század folyamán, olasz hatás alatt, egész Európában elterjedtek, de oly egyhangúan, mint Henrik plébánosnál, Olaszországban elő nem fordulnak, ott mindig színes, változatos formájú stilizált levelek élénkítik őket. Olasz, francia és német elemek e sajátos vegyülékét ebben az időben egyéb pozsonyi munkákon is megfigyelhetjük. Körülbelül ugyanazok a tünetek mutatkoznak nálunk is, mint Csehországban. Csakhogy a csukárdi miniator korához képest elmaradott, mert Johann von Neumarkt illuminátorai (1368-1380) Csehországban ekkor már az Avignontól kapott újabb stílust követik; s ha a szalagfonatos díszítésben meglepő egyezéseket találunk is az olmützi püspök Missáléjával, ezek amott is régies maradványok az új művészeti forma-nyelvben. Egyetlen-egyszer, egy pellengérre állított házasságtörő nő ábrázolásán gondolhatnánk arra, hogy Henrik miniator naturalisztikumra törekedett, de ez a naturalisztikum sem megy túl az előző évtizedek általánosan kedvelt, tréfás lapszéldíszítésein, az ú. n. drolériákon. Kis miniatúráit és kevésbé változatos ornamentikáját Henrik plébános nyugodt és letompított színekben festette meg.

A miniatúrák színgazdag és naturalisztikus eleme a XV. század végén került a lapokra. Ezekről a Han János pozsonyi kanonokról szóló fejezetben lesz alkalmunk bővebben beszélni.

Zsigmond király kora

Zsigmond király

Az irodalmi és művészeti renaissance kezdő korszaka hazánkban a Luxemburgi házból származó Zsigmond király uralkodásával esik egybe. Hogy e renaissance-kultúra megteremtésében maga a király is tevékeny részt vehetett, az három szerencsés körülmény találkozásával vált lehetővé. Az egyik az, hogy IV. Károly cseh királynak volt fia, azé a IV. Károlyé, kinek uralma Csehország legfényesebb korszakává lett s ki olasz művészek bevonásával és hazai művészek foglalkoztatásával olyan nagy és komoly művészeti kultúrát teremtett, melyhez hasonló azóta sem volt többé Csehországban s mely hatása alá kerítette az összes szomszédos népek művészetét. A művészet szeretetét Zsigmond király tehát már a szülői házból hozta magával. Ezenfelül öccse volt IV. Vencel cseh király, a könyvek nagy szerelmese, ki a IV. Károly korában fellendült művészeti és könyvkultúrát szeretettel fejlesztette tovább. Könyvtára - melynek fennmaradt emlékei a könyvfestés remekei - halála után a maga egészében Zsigmond királyra szállt. Végül az ő korában tűnik fel és virágzik ki Magyarországon a Scolari-család, e hatalmas flórenci nemzetség, melyből Ozorai Pipo, a temesi gróf, Andrea Scolari váradi püspök és Buondelmonte János kalocsai érsek emelkedtek ki. Ezek a férfiak a kitűnő olasz művészek sorát vonzották magukkal, kik közül Masolino és Manetto Ammanati nevei általánosan ismeretesek. A király meghitt viszonyban volt a Scolari testvérekkel és kulturális törekvéseit e barátság nagyban fokozta. Mind e körülmények egybehatása fogékonnyá tette a művészek és tudósok iránt, azoknak figyelmét viszont a király műveltsége és érdeklődése, továbbá politikájának és pozíciójának európai jelentősége fordította feléje. Számos nagynevű humanista fordult meg udvarában és számos kitűnő író ajánlta neki munkáit. Hogy a tudósokkal való összeköttetést hazánk javára céltudatosan kereste, annak bizonyítéka az 1387-ben megalapított ó-budai Egyetem, melynek elsőrangú tanári kara volt. Könyvtára nagyrészt bátyjának, Vencel cseh királynak pompás könyveiből állt, melyek, mint említettem, örökségképpen maradtak rá. Hogy ő maga hány darabbal gyarapította a gyűjteményt, arról nem tudunk; azoknak a ma még létező kéziratoknak a száma, melyeket személyével összefüggésbe hozhatunk, igen kevés. Míg Csontosiné még kilenc kétségtelen kéziratot emlegetett, az újabb kutatás már több darab hitelességét kétségbevonta, sőt néhányat egészen el is vetett.

Művészeti szempontból legfontosabb egy „Imádságos könyv”-e (Bécs. Nationalbibliothek. Cod. lat. 1767), melyet régi hagyomány mond Zsigmond királynak. Többször fölmerült az a föltevés, hogy nem is maga a király, hanem talán felesége, Cillei Borbála vagy leánya, Erzsébet hercegnő (a későbbi Albert király neje) rendelte meg a könyvet a király számára, ez azonban a dolog lényegét nézve teljesen mindegy. A kézirat címlapján Zsigmond király és neje a trónon vannak ábrázolva, három egyházi és három világi választófejedelem társaságában. Ez arcképeknél azonban a portréhűsége nem történt semmiféle kísérlet, mint ahogy e rendkívül érdekes művésznek az alakok egyénítésére egyáltalában nincsen hajlandósága.

A pazar fénnel kiállított kéziraton nagyon különböző modorban három művész dolgozott, a XV. század 30-as és 40-es éveinek három legfontosabb ausztriai miniaturfestője. Zsigmond halálával nyilván abbamaradt a két művéstől körülbelül azonos arányban díszített pompás darab s csak III. Frigyes császár fejeztette be 1447-ben egy harmadik művésszel.

A három művész legérdekesebbike magát egy másik kéziratban Martinus Opifexnek nevezi. E művész, ki három fejedelmi kézirat díszítésében oly szorgalmasnak mutatkozik, egyébként ismeretlen. De ennél többet is mondhatunk: művészetének semmi előzményét sem találjuk sem az osztrák, sem más nép miniaturfestészetében. Egyike a legeredetibb és legegyénibb miniaturfestőknek; kiapadhatatlan édességű ötleteit, a kompozícióinak s az apróságainak báját csak a nagy francia mesterek multák felül. Az osztrák művészetnek egy kicsit mindig vértelen jellegére az ő műveiben semmi sem emlékeztet.

Különleges szépségű képei mellett nagyon gyakran találunk olyanokat, melyeken a művész az alakrajzban feltűnően nehézkesnek mutatkozik, sőt melyekben alakjai egyenesen groteszkül hatnak. S a művész nem mindennapi szuggesztív erejét bizonyítja, hogy rajzbéli fogyatkozásainak ellenére sem érezzük kevésbé vonzónak és kevésbé bájosnak, sőt kevésbé nagy művésznek sem. Az arcokon nem törekszik az egyénítésre, sőt azt mondhatnám, hogy minden arc - akár férfi, akár női - egyforma s e furcsa arcok műveinek sajátságos, kesernyés zamatot adnak. Különös érdeklődéssel fordul azonban a tájkép felé; a tájat, nevezetesen tavi vagy tengeri jeleneteket, olyan naturalisztikummal festi meg, mely egész közel viszi a baseli Konrad Witz művészetéhez és általában a svájci művészekhez s azt sejteti, hogy Zsigmond király e rendkívüli művészt esetleg egyik baseli vagy konstanci útján fedezte fel és onnan hozta magával. De a svájciak körében sem ismerünk hozzá hasonló modorban dolgozó miniaturfestőt.

A művész kezemunkájára ismerünk a bécsi Nationalbibliothek egy másik kéziratában (Cod. lat. 2773), Guido da Columna „Trója története” című munkájában, mely a hagyomány szerint Cillei Borbála számára készült. Noha e szóbeszédet semmi bizonyíték sem támogatja, hacsak az az adat nem, hogy a királyné szerette a sikamlós történeteket, mégis lehetséges, hogy van alapja, épen azért, mert a művész Zsigmond királynak is dolgozott. Ezt a kéziratot mindvégig Marsinus Opifex illuminálta, az előbbihez hasonló kedvességgel.

A harmadik mű, melyben ismét csak mint közreműködő vett részt, Jacobus de Voragine „Legenda Aurea” című munkája (Wien. Nat. Bibl. Cod. lat. 326), melyet az általános felfogás szerint III. Frigyes császár számára festett, ugyanazon két művésszel, kikkel már az Imádságos könyvben is együtt működött. E felfogással szemben magam kétségtelennek tartom, hogy ezt a könyvet is Zsigmond számára kezdték meg, még pedig azért, mert noha a Legenda Aurea eredeti szövege Szent István és Szent László királyokról nem is tesz említést, ez a bécsi kézirat elmeséli legendájukat, sőt egy-egy csinos képpel is illusztrálja azt. Alig képzelhető, hogy Frigyes császárnak a két magyar szent olyan fontos lett volna, hogy legendájukat külön beleillesztette könyvébe. Annyival valószínűbb ez azonban Zsigmond esetében, mert ő nemcsak névleg volt magyar király, hanem a szívével is. A királyi könyvtárban régóta őrzött Képes krónika alapján pedig meg lehetett adni az utasítást is a festőnek, hogy Szent László temetését hogyan ábrázolja. Ez esetben ez a kézirat is az 1437. év előtt keletkezett volna. Martinus Opifexnek ezután nyoma vész. A Frigyes császár számára befejezett munka 1447-ben teljesen készen volt.

A második művész, ki Zsigmond király Imádságos könyve és a Legenda Aurea kifestése körül közreműködött, az ú. n. „Albert király miniátora,” lényegesen más egyéniség. Mindenekelőtt tipikusan osztrák. Rendkívüli gondossággal és precizitással megrajzolt kecses ornamentikáját élénk színű, kedves gótikus virágokból alakítja, melyek kacskaringós, hosszú száron, kunkorodó indák és hegyes levelek kíséretében jelennek meg. Miniaturáinak figurális részei szelíd bájjal és biztos tudással vannak megrajzolva, époly kecsesen, époly könnyedén és színesen s époly problémát nem ismerő derűvel, mint az ornamentikája. Kapcsolata az osztrák oltárkép- és miniatur-festészettel, arctípusok, kompozíciós eljárás stb. tekintetében nyilván-

való. Azzal való szerves összefüggését látva, a művészt minden habozás nélkül osztráknak tekinthetjük. Ismerjük egyéb munkáit is, melyeket kivétel nélkül osztrák érdekeltségű megrendelők számára készített. Legkorábbi munkája 1433-ból való, Frans von Retz Salva Reginája, melyet a klosterneuburgi kanonokrend számára festett ki (Klosterneuburg. Stiftsbibliothek). Tőle való két Bibliatöredék is az ambrasi várban (Cod. 62, 63) és két, Albert király számára írt Imakönyv a harmincas évek végéről; ezekre még visszatérünk.

A harmadik művész fiatalabb az előbbi kettőnél s nyilván csak akkor lép fel, mikor a könyvek Frigyes császárhoz kerülnek. Ez az ú. n. „V. László király miniátora.” Ebben a művészen nincsenek meg azok a kvalitások, amelyek az előbbi kettőben. Nem oly gondos és finom a munkája, mint a második mesteré s színei sem oly derűs vidámak. Nincs meg az a bizarr bája sem és ötletessége, ami Martinus mesternek, de azért ügyes miniátor ő is. Ennek a mesternek legkorábbi, biztosan datálható műve a grazi egyetemi könyvtár egy Missaléja (Cod. III. 128), melyet Nicolaus Presbytos de Czowitzavia (a morvaországi Zwittau) 1445-ben ajánlott fel a mariazelli Madonnának. Legterjedelmesebb műve egy Klosterneuburg számára készült Missale (Stiftsbibliothek. Cod. 78); ezenkívül ő festette 1446 körül V. László grammatikáját, melyről még szólunk.

E három fontos művész tehát két könyvet: Zsigmond király Imádságos könyvét és a Legenda Aureát együtt díszítette s alig képzelhető, hogy legalább az első kettő ne működött volna egymás közelében. S már ezért sem osztozhatom némely magyar író véleményében, hogy Martinus Opifex magyar lett volna.

Az Imádságos könyvön kívül „valószínűleg Zsigmond király birtokából” származónak állítja a magyar irodalom a Tudományos Akadémiának egy „Liber de septem signis” című kéziratát is, mely nagy méretű vízfestményekben, szimbolikus alakokban ábrázolja a naprendszer bolygóit. Mivel a rajzok a délnémet vagy bodensei vidékről származó, kitűnő munkák és valóban 1420-1430 táján készülhettek s ezenfelül a konstantinápolyi Eszki szerájából kerültek elő, nem lehetetlen, hogy a királyi könyvtárból valók. A planéták között természetesen ott szerepel a Nap is, Schönherr véleménye szerint Zsigmond király képében, a Vénus csillag pedig „gyaníthatólag” Cillei Borbáláéban. A császári koronát viselő Nap valóban hasonlít Zsigmondhoz s nagyon valószínű, hogy őt is akarja ábrázolni. Arcának jellegzetes vonásait, hajlott orrát, kéthegyű szakállát és keskeny arcát, mind felismerjük e rajzon s ezzel megerősödik annak a valószínűsége, hogy a rajzsorozat Zsigmond gyűjteményéből származik.

A Zsigmonddal összefüggésbe hozható többi kézirat művészi szempontból teljesen jelentéktelen. Így a bécsi Nationalbibliothek egy kézírata (Cod. lat. 2349), mely Bartolus de Squarcialupis de Plumbino „Colcodei seu liber de peste” című munkáját tartalmazza, egy 1414. nov. 8. után készült művet, mivel a kolofonban (54. lap) a könyv tulajdonosa, Zsigmond király már császárnak van mondva. A címlap, mely parányi maradványok után ítélve igen díszes lehetett, ki van tépve; ugyanígy az utolsó lap, melynek díszje az eltávolítás előtt lenyomódott a szemben levő lapra s belőle ma teljes világossággal csak Zsigmond király nagyméretű sasa vehető ki. A szépen írott kézirat mai állapotában művészeti szempontból érdektelen.

Zsigmond könyvtárából valónak gondolja Kapossy az egri érseki könyvtárnak Serravalle-féle „Dante” fordítását is. A munka két ajánlást tartalmaz Zsigmond királyhoz s az 1417. évre van keltezve. Miniaturái nincsenek. Kapossy úgy véli, hogy a kézirat Konstanzban készült Zsigmond király számára.

Hátra volna még, hogy röviden megemlékezzünk három kézitről, melyeket azelőtt szintén Zsigmond könyveinek vélték, de az újabb kutatás e feltevést elvetette. Ilyen mindenekelőtt Antonius Minuccius de Prato Veteri „De feudis” című munkája a Nemzeti Múzeum könyvtárában (Cod. lat. 115), melyet Frigyes császár és Orbán pápa hűbéri konstitúcióira támaszkodva állított össze és mutatott be a császárnak a szerző.

A szöveget Jacobus Columbinus és Pilleus régi glosszái kísérik. Az előszó végéhez illesztett allocutio a bolognai egyetem elbírálására bízta a munkát azzal a megjegyzéssel, hogy esetleges kifogásait jóvátétel végett terjessze Zsigmond császár elé. Hänel szerint ez a példány e munkának egyetlen fennmaradt példánya, mert a másik, a párizsi elveszett. Szerinte kétségtelen, hogy ez az eredeti, Zsigmond királynak felajánlott példány. Nézetét azonban nem tudom elfogadni, annak ellenére sem, hogy a 8. lap kis miniatúrája azt a jelenetet ábrázolja, mikor Minuccius felajánlja a munkát Zsigmondnak, vagyis, hogy a kézirat a király arcképével van díszítve. A bevezetés azonban oly zagyva, hogy csak rossz másolás lehet s vele együtt az egész munka is az, a képpel együtt. A példány nem kelti a császárnak felajánlott díszpéldány benyomását, mert egyszerű papír, mert össze-vissza van jegyezgetve és végül, mert a benne látható címer nem Zsigmondé. A kézirat az augsburgi Comodus Peutinger könyvtárából jutott el a Fuggerekhez és hosszú vándorlás után végül Jankovich Miklóshoz, majd pedig a Nemzeti Múzeumba.

Zsigmond király könyvtárából származónak állította Csontos a bécsi Nationalbibliothek „Viridarium imperatorum et regnum romanorum etc.” című kéziratát is (Cod. lat. 496), de csak azért, mert az 1441-es évszámot tévedésből 1341-nek olvasta. A meglehetősen egyszerű, de csinos címlappal díszített kódex Mariazellben készült, némelyek szerint Albert király számára, de ezt a feltevést is megdönti a címlapon és a kódex végén előforduló 1441-es évszám.

Végül Zsigmond király egykori tulajdonának mondta a bécsi Nationalbibliothek régi katalógusa a „Hét poenitencialis zsoltár” kéziratát (Cod. lat. 2784), melyet 1411 előtt írtak. Gottlieb azonban azon a véleményen van, hogy inkább egy Zsigmond-féle kódex másolatáról van szó, ami valószínű is, mivel a teljesen díztelen és jelentéktelen kéziratban semmi sem vall arra, hogy a királyé lett volna.

Ha Zsigmond korából alig maradt is fenn más magyar gyűjtő kódexe, mégis biztosan tudjuk, hogy rajta kívül akadtak mások is, kik a tudománynak és könyveknek barátai voltak. Az a sok humanista, ki Zsigmondnak ajánlotta könyveit, a főpapok és művelt uraknál is megértésre talált. A főurak közül Ozorai Piponak volt könyvgyűjteménye, Poggio Bracciolini is neki ajánlotta egyik munkáját, míg egy másikat Zsigmondnak ajánlott fel. Andrea Scolari is voltak kódexei. Martinos Talayero valenciai spanyol theologus pedig Rozgonyi János királyi főkincstartónak ajánlotta egyik polémikus latin munkáját, amelyet a huszita tévtanok ellen írt.

Tamás császmái és zágrábi kanonok

A pozsonyi káptalannak Szent Ágoston „De doctrina christiana” című munkáját tartalmazó kódexe 24. lapján ezt a bejegyzést tartalmazza: „Liber Thomae custodis chasmensis et Canonici Zagrabiensis ecclesiarum per eum Budae emptus. MCCCCIX die XXVI Marcii.” A bejegyzésben említett Tamás nevű császmái és zágrábi kanonokról egyéb adatunk nincsen.

A kézirat azonban művészi szempontból nem érdektelen, mert a bejegyzés alatt maradt üres helyre az angyali üdvözet van tollal odarajzolva a XV. század legelejének modorában, hosszan elnyúló, jellegzetes ráncokban leeső lágy drapériával, az arcokban és mozdulatokban

meglepő kifejező erővel és kedvességgel. Hogy e nem nagy kvalitású, de nagyon megnyerő rajz az eladás helyén, azaz Budán készült-e, nem lehet megállapítani, mert a magyar könyvfestés alkotásai között ennek a stílusnak semmi más terméke elő nem fordul.

Csázma ezután is többször látott tudomány-szerető és művészet pártoló papokat. A század végén Georgius topuszkói apát is csázmai prépost volt, kinek pompás könyvei Kőrösmegyében készültek. 1513-ban Lasicz Miklós prépost is könyveiről és javairól végrendelkezett.

Albert király kora

Albert király

Zsigmondot, Erzsébet nevű leányának férje, a Habsburg-házból származó Albert király követte a trónon, ki oly rövid ideig uralkodott (1437-1439) s rendelkezései oly nyilvánvalóan nem magyarországiak, hogy a magyar könyvgyűjtők között igazában nincs is helye. A miniátor működése azonban, ki számára dolgozott, annyira összefügg Zsigmond és V. László királyok miniátoraiéval, hogy már művészi szempontból is helyesnek látszott a sorozatba felvenni.

Albert király tulajdonából igen kevés kéziratot ismerünk. Ezek közül kettő imakönyv. Az első a bécsi Nationalbibliothek birtokában van (Cod. lat. 2722) s minden jel szerint a korábbi darab, mert még csak Ausztria és Bécs címerei láthatók a lapszeldíszítések között, míg Magyarországé, Csehországé stb. hiányzik. Nyilvánvaló tehát, hogy a királlyá választás előtti időből, azaz 1437 előtről származik. A másik imakönyvet a melki bencések kolostori könyvtára őrzi (No 1829). Ebben már benne vannak az említett címerek s így kora pontosan meghatározható: 1438-1439. E kódexek kiváló művészeivel már volt alkalmunk találkozni a Zsigmond számára készült Imádságos könyv és a bécsi Legenda Aurea miniaturáinak tárgyalásánál, melyeknek kifestésén a rejtélyes Martinus Opifex-szel együtt működött. Mivel a művészről ott részletesen szóltam, e helyen az előbbi fejezetre utalok.

Albert király számára készült állítólag a boroszlói egyetemi könyvtár „Gyóntató könyve” is (I. n° 238), mely szintén abból az időből származik, mikor Albert még csak osztrák herceg volt. A munka, mely a könyvtárban még két példányban van meg, egy Alberthez intézett ajánlást tartalmaz, melyet a későbbi királyra vonatkoztattak.

Albert király tulajdonának véli Kapossy a Nemzeti Múzeum Dante kéziratát, a „De Monarchia” című munka latin fordítását (Cod. lat. 212), mely egyszerű papírkódexet bizonyos Henrik másolt, Kapossy szerint 1438 végén vagy 1439 elején.

Pálóczy György esztergomi érsek

Az ungvármegyei főúri családból származó Pálóczy György Zsigmond király korának s a husziták elleni küzdelemnek egyik vezető embere volt. 1408-1419 szepesi prépost, 1409-től 1423-ig erdélyi püspök volt s 1423-tól 1439-ig, gróf Hohenlohe György halála után, annak utódja lett az esztergomi érseki székhelyben. Mint Zsigmond király hű embere, elkísérte a királyt 1426-ban a törökök elleni küzdelembe, de a huszita betörések hamarosan visszaszólitották. Ez időtől fogva fegyverrel és szóval egyaránt fáradhatatlanul és nagy sikerrel küzdött a huszita tanok elterjedése és a husziták ellen. 1432-33-ban a király távollétében királyi helytartó volt, 1436-37-ben pedig unokatestvére, Mátyus nádor halála után, nádori helytartó lett.

Utolsó éveinek egyik legérdekesebb eseménye a Rozgonyi Simon veszprémi püspökkel, 1438-ban, a királyi pár koronázása körül támadt közjogi vitája. Erzsébet királyné ugyanis, a fiörökös nélkül elhalt Zsigmond kifejezett akarata és Albert királlyá választása befejezett tényének ellenére is, jogos uralkodónak tartotta magát, nem csupán uralkodó társnak, s azt kívánta, hogy az esztergomi érsek koronázza meg és ne a veszprémi püspök, akinek hatáskörébe csak a királyi hitves koronázása tartozott. Pálóczy pedig Mária királynő és Cillei Borbála példáira

hivatkozva, kiket az esztergomi érsek koronázott meg, tisztán az esztergomi érsek hatáskörének kibővítését tartva szem előtt, magának kívánta a királyné koronázásának jogát - vagyis - noha egészen más indító okai voltak - igazat látszott adni a királyné felfogásának. A hosszúra nyúló vitának vége mégis az lett, hogy Pálóczy csak Albert királyt koronázta meg s Erzsébet királyné koronázását átengedte a veszprémi püspöknek. Ezt az engedékenységet fejedelmi módon jutalmazta Albert király, neki adományozta Drégely várát és a hozzátartozó uradalmakat.

Pálóczy György 1439-ben, nem sokkal Albert király halála után, maga is meghalt s utódja az érseki székből a művészetpártoló Széchy Dénes lett.

A salzburgi Studienbibliothek szép gyűjteménye (V. I. E. 60. szám alatt) igen érdekes, hártára írt „Breviarium”-ot őriz. Elején kalendáriumot találunk, melyben szokott helyükön ott szerepelnek a Magyarországon nagy tiszteletben álló Szent Adalbertus és a magyar szentek: Szent István és Szent László király. A kalendáriumot a különféle ünnepekre vonatkozó imádságok követik. A pompásan kiállított kéziratot díszes címlap ékesíti, melynek B iniciáléjában Dávid király hárfázó alakja, az alsó lapszélen pedig egy címer látható. Ez a címer később még egyszer előfordul (235. lapon). A Breviariumnak ezenkívül még virágos lapszélekkel és iniciálékkal dúsan díszített tizenhat lapja van, melyeken egy-egy kis jelenetet látunk Jézus életéből, azután szentek és imádkozó püspökök alakját. Részben szépségénél, részben egyéb vonatkozásainál fogva különös figyelmet érdemel a Madonna (342. lap), Szent Adalbertus (344. lap), Szent László király (362. lap) és Szent István király (405. lap) képe.

A kódexet első ismertetője, a kalendárium után ítéelve, valószínűleg Magyar- vagy Lengyelországból származónak véli és hozzáteszi, hogy több történelmi bejegyzés miatt a könyv a XV. század első feléből való lengyel munkának látszik.

A kódexnek másik, még bővebb ismertetését és pontos leírását is megkapjuk az osztrák szakirodalomban. Ezúttal már osztrák munkául szerepel, ennek a megjegyzésnek kíséretében: „nach dem Kalender vielleicht dem Kreis König Sigmunds entstammende Arbeit aus der ersten Hälfte des XV. Jahrhunderts. (Auf dem Innendeckel ein unleserlicher, scheinbar ungarischer Name.)”

Ez a név a magyar kutatónak nem olvashatatlan, mert nem ismeretlen. A borítólapon ugyanis (a rövidítések feloldása után) ez olvasható: „Liber condam Georgii de Palocz archiepiscopi Strigoniensis, legatus per eum ecclesie Strigoniensis.” A kódex tehát 1432 és 1439 között Pálóczy György volt, 1439-ben az esztergomi székesegyházé lett. Hogy innen hogyan került Salzburgba, nem tudni. Talán a Vitéz-féle kézirattal együtt ez is Beckensloer kezén csuszott át Ausztriába.

A címlap címere pedig nem egyéb, mint a Pálóczy-címer, abban az alakjában, ahogy 1435-től a család kihaltáig, azaz 1519-ig többször találkozunk vele. Püspöksüveg alatt (a 235. lapon anélkül), kék alapon, arany koronából növekvő barnacsuhás barát, ki jobbával szakállát markolja, baljában vörös könyvet tart. Ennek a címerképnek azonfelül, hogy ráutal a könyv első tulajdonosára, tisztán címertani nevezetessége is van; egyrészt határozottan barátnak mutatja a máshol mindig csak öreg emberként szereplő félalakot; másrészt ez az első színes ábrázolása a Pálóczy-címernek, melynek színeiről eddig nem volt tudomásunk, mivel csak pecsétokról és síremlékekről ismertük.

Az érsek másik könyve egy hártára írott, ívrétű „Missale Strigoniense” a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában van (Cod. lat. 359); első lapján ezt a bejegyzést viseli: „Georgius de Palocz archiepiscopus Strigoniensis.” Erről a bejegyzésről először Bartoniek Emma cikkében találunk említést, de ő még nem tekintene a kódexet Pálóczy könyvének.

Ez a könyv is kalendáriummal kezdődik, melyben benne szerepelnek a magyar szentek, júniusban Szent László, augusztusban Szent István, novemberben Erzsébet. Azután következnek az imádságok, melyek közé nyolc díszes iniciálé van beillesztve különféle jelenségekkel, azonkívül számos, szép, egyszerűbb iniciálé és díszes lapszélek. A szöveg kezdete és vége, valamint a kánonkép hiányzik: kitépték. A 197. v. lapon Szent Adalberthez, a 199. v. lapon Szent László királyhoz, a 152. és 201. v. lapon Szent István királyhoz intézett imádság olvasható.

A kódex további sorsáról több fontos bejegyzés beszél a könyvben. Úgylátszik, Pálóczy György ezt a kéziratot nem hagyományozta az esztergomi székesegyháznak, vagy pedig a kódex időközben elkallódott, mert 7. lapjának egy bejegyzése arról tanuskodik, hogy a Missalét 1501-ben Mihály milkói püspök adományozta az esztergomi egyház Szent Fábián- és Szent Sebestyén-oltárának. Mihály püspököt úgy ismerjük, mint Mátyás király korának egyik művelt főpapját, kiben mély érdeklődés élt az esztergomi egyház szerkönyvei iránt.

Mihály püspök adománya sem biztosította a Missalét az esztergomi egyház számára, mert az időrendben következő bejegyzés, mely az első borítólapon olvasható, így hangzik: „Stephanus Szuhai, episcopus Vaciensis, praepositus et vicarius Strigonii.” Szuhai István, ki a XVI. század végén magáénak vallja a könyvet, 1594(92)-1598-ban váci püspök, később egri püspök lett.

A kódex történetére vonatkozó utolsó adat a 2. lapon alul olvasható: a „Museo Cavaleri” pecsétje.

A salzburgi darab miniaturáinak rendkívüli szépsége már Hackernek feltűnt, úgyszintén a festés technikája, „mely nem vonalakkal, hanem csupa apró kis ponttal” dolgozik. E találó megjegyzéshez hozzá tehetjük még, hogy az egész festés modora rendkívül egyéni mind az arctípusok, mind a drapéria tekintetében; az utóbbi szempontból különösen feltűnő Szent László ruhájának anyagszerűtlen gyűrődése. Szembeötlő a festés és színezés lágysága is, valamint az uralkodó ibolyaszín. Ugyanezt a lágyságot észlelhetjük a Nemzeti Múzeum kódexének képein is. Igaz, hogy inkább csak az ornamentális részekben, a betűtestek levéldíszében, mert az élénk színezésű alakok fekete kontúrokkal vannak kihúzva s így az alakoknál a festés lágnak nem mondható.

A miniaturák mind a két kódexben rendkívüli bájjal mondják el a történeteket és ábrázolják a szenteket; az alakok és a felfogás egyaránt kecsesek. A lapszéldíszítések az osztrák ornamentika kacskaringós, hajszálvékony indákban végződő, karesú szárait és fodros leveleit mutatják, melyeken itt-ott szép, gótikusan stilizált virágok csüngenek.

A két kódex nem ugyanegy művész munkája. A salzburgi darab miniaturái sajátos festési modorukban és némely lapon a ruhák hajtékaiknak különös gyűrődéseiben Zsigmond király illuminátorának, a rejtélyes Martinus Opifexnek hatását mutatják, ami Pálóczinak Zsigmond királyhoz való viszonyát tekintve természetesnek is látszik. Mint ahogy természetes, hogy Zsigmond, Albert és V. László királyok révén e kor magyar miniaturfestészetén erős osztrák hatás érzik. Viszont biztos adatunk van rá, hogy Kassai Péter személyében 1425-ben magyarországi könyvfestő művész is dolgozott Bécsben. Ugyanakkor sok magyar diák is járt a bécsi egyetemre, kik anyakönyvük két szép címlapját Bécsben díszítették. Az érintkezés tehát a művészet dolgaiban is meglehetősen élénk volt e korban.

I. Ulászló király kora

I. Ulászló király

A Jagelló-házból származó I. Ulászló király (1440-1444) birtokából Csontos szerint egyetlen könyv maradt ránk, az oxfordi egyetemi könyvtár Imádságos könyve, egy miniaturákkal dúsan díszített kézirat, melynek több lapján egy fiatal király lép elénk, koronával a fején, karddal és kormánypálccával a kezében, lábainál a koronás lengyel sassal. Csontos az oxfordi könyvtár katalógusa alapján az ábrázoltat I. Ulászlónak mondja. A kézirat vizsgálata azonban meggyőz arról, hogy az ábrázolt feltűnően hasonlít II. Ulászló királyhoz, sőt, hogy semmi körülmények között nem lehet más, minthogy a képek és az írás is II. Ulászló idejére vallanak.

I. Ulászló királlyal az idők folyamán még egy kéziratot hoztak kapcsolatba; ez a párisi Bibliotheque Nationale egy hadászati munkája, a „Tractatus de re militari et de machinis bellicis” (Cod. 7239), melyről Csontos azt állította, hogy Mátyásé volt, de a Corvin címerre utóbb II. Ulászló címerét festették rá. Csontos véleménye azonban teljesen téves, mert a kézirat első lapján valamikor volt ugyan címer, csakhogy levakarták róla s azért az egykori tulajdonos ma már meg nem állapítható. Mivel a kézirat a konstantinápolyi Eszki szerájából került Párisba, nem lehetetlen, hogy Mátyásé volt, ki a hadi munkákat nagy szeretettel gyűjtötte, bizonyosság azonban erre nézve nincsen. I. Ulászló könyvének tartotta több külföldi író és Divald a kéziratot. Szerintük szerzője, Paolo Santini de Duccio 1440-ben mint Ulászló király hadi mérnöke írhatta és munkáját utóbb kibővítve Colleoninak ajánlotta. (Velence. Marciana.) Evvel szemben némely francia író a munkát Santinitól elvitatja és a sienai Mariann Jacopo, más néven Taccola 1449-ben írt művének véli. Hogy I. Ulászlónak a könyvhöz nem lehet köze, az már a művészi illusztrációkból is kiderül, mert későbbiek I. Ulászló koránál és határozottan másolatoknak látszanak. E megfigyelésünket támogatja C. Promis nézete, ki a párisi példányt a Colleonié kivonatának állítja. A két kézirat miniaturái apró eltérésekkel azonosak, tehát a későbbi mindenesetre másolat a korábbiról. A harci jeleneteken néha feltűnik egy-egy Medici-címer, és a Medici-féle gyűrűs embléma, de ez sem következetesen, hanem inkább játékos dekorációképpen.

Így tehát egyetlen kéziratot sem ismerünk, melyet joggal mondhatnánk I. Ulászlóénak.

V. László király kora

V. László király

V. László, Albert király utószülött fia, mint tudjuk 1453 januárjában jött először Magyarországra, rövid ideig tartózkodott Pozsonyban és ezt ugyanaz évben megismételte. Budán 1456 első felében járt először s már 1457 novemberében meghalt. Idejének legnagyobb részét Bécsben töltötte, de elég sokat időzött Prágában is. Magyarország számára igen kevés ideje jutott. Mindez adatokból kiderült, hogy az ő számára készült kéziratokban magyar miniátorok munkáját még akkor sem kereshetnők, ha a kéziratok egy részében nem találnánk olyan bejegyzéseket, melyek világosan megmondják, hogy Ausztriában készültek.

Könyvtára legnagyobbbrészt abból a 110 darab különféle természetű könyvből állott, melyet mint atyai örökségének egy részét körülbelül 1455-ben követelt vissza gyámjától, III. Frigyes császártól. E könyvek eredete az erre vonatkozó oklevélben következőképpen van megjelölve: „die weilent kunig Wenczlaw von Behem gewesen und nachmallen von kaiser Sigmunden an unsern herrn Kunig Albrechten komen und in dem turnlein auf dem purchtor zu Wienn gelegen sind.” Frigyes császár, mikor László felett gyámságát átvette, az egész könyvtárat Bécsujhelyre vitette. Hogy Zsigmond halála után rekedt-e Vencel királytól eredő könyv Budán, melyre, Frigyes valami oknál fogva nem tette vagy nem tehette rá a kezét, nem tudjuk s így az sem állapítható meg biztosan, hogy a Mátyás király birtokában levő két Vencel-kézirat mi módon jutott a Corvinába, V. László hagyatékaképpen-e, vagy későbbi vásárlás útján.

Bizonyos azonban, hogy az a 110 könyv, melyre a fiatal király just tartott, nem eredhetett az utolsó kötetig Venceltől, hanem voltak közöttük más Luxemburgi uralkodók kódexei is, Luxemburgi János és Zsigmond királyéi. Az utóbbiakat Frigyes befejeztette és a maga devizáját, továbbá az 1447 vagy 1448-as évszámot festtette beléjük. Közöttük kellett lenniök az Albert királytól származó daraboknak is. Frigyes császár, ha nem is valamennyi könyvet, de egy részüket valóban ki is szolgáltatta V. Lászlónak, a könyvek azonban ennek halála után legnagyobbbrészt visszaszármaztak a császárhoz. Csak legnagyobbbrészt, de nem teljes számmal. Ezt bizonyítja a két Vencel-féle Corvin kódex, de még sokkal inkább Richard de Poitou „Krónikája”, egy díszes kiállítású XIV. századi kódex, melynek miniaturái észak-francia hatásokat mutatnak. A kézirat azelőtt a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv tulajdona volt, a trianoni békeszerződés alapján Trento számára visszaköveteltetett. Alig lehet kétséges, hogy ez a darab a Venceltől örökölt kéziratokból való. V. László halála után egész hagyatékát fölosztották Bécsben, még pedig Frigyes császár, annak bátyja, VI. Albrecht és tiroli Zsigmond között. Egészen rejtélyes, hogy a fölosztáskor hogyan juthatott a kódex Georg Hacke trienti püspök birtokába, ki a szerzés körülményeit a kéziratba bejegyezte. Azt sem tudjuk, kaptak-e ugyanakkor mások is könyveket. A legnagyobb rész azonban bizonyosan a császárnak jutott.

A gyermek László számára hamar megkezdtek a könyvek írását. Eléggé meglepő, de úgy látszik, már egyéves korában. Mert csak is az ő számára írhatták a főttebb, Zsigmond király könyvei között említett „Viridarium” című munkát (a bécsi Nationalbibliothekban. Cod. lat. 496), mivel nem képzelhető el senki, akinek egy 1441-ben, Mariazellben illuminált kéziratába az osztrák címerek mellé a magyar címet is oda festhették volna.

Második könyvét hatéves korában kapta. Ez a bécsi Nationalbibliothek szép kézirata, Donatus Latin grammatikája (Cod 23), melyet 1446 körül a melki apátságban másolt egy Niederaltaichból származó Simon nevű bencés barát. A kódexet az apátság a hatéves gyermeknek tankönyvül ajándékozta. A címlap iniciáléjában V. Lászlót egy Péter és Pál szobrával díszített oltár előtt, imazsámulyon térdelve találjuk. A címlap is, a többi lap is Magyarországnak, V. László egyéb országainak és Melknek címerével díszes. A kézirat díszé attól a művésztől származik, kit Zsigmond király Imádságos könyvéről szólva, a harmadik helyen említettem és kinek művészetét bőven jellemeztem. Ő az ú. n. „V. László mestere”, ki Frigyes császár megbízásából 1447-ben befejezte Zsigmond király Imakönyvét és a Legenda Aureát, 1445-ben a mariazeili Madonnának felajánlott Missalet és ezenkívül a Klosterneuburg számára készült évszám nélküli Missalet festette. Burger a Donatus-kéziratot tévesen I. Miksa császár számára készültnek állítja, azzal, hogy V. László van megfestve benne. E nyilvánvaló tévedés onnan származik, hogy a kéziratok V. László halála után Frigyeshez kerülve Bécsbe, a gyermek Miksa is éppen ebből tanulta a latin grammatikát.

Ugyancsak Melkben készült V. László király Imakönyve, mely ma a tepli premonstreiek kolostorában van (Marienbad mellett) és a „Diurnale Ladislai regis” címet viseli (Cod 39). Valószínű, hogy ez a kódex is a kolostor ajándéka volt. A kézirat másolója a könyv végén mint „Johannes ab Ulma, mellicensis coenobii monachus” mutatkozik be. A címlapon V. László király a trónon ülő Madonna előtt térdepel, a trón körül az országok címerei. A kézirat ötödik lapja ajánlást tartalmaz V. Lászlóhoz, kit „rex puerilis etatis”-nak nevez. A többi lapján is díszített kódex festése meglehetősen primitív barátmunka, bizonyosan már az ötvenes évekből való. Teplbe a XVII. században került. Hogy ezek a munkák épen Melkben készültek, arra magyarázatot ad az a körülmény, hogy már Albert király is közeli vonatkozásban állt a melki kolostorral.

A király ötödik könyve egy háromnyelvű latin-német-cseh szótár (a vatikáni könyvtárban, Pal. lat. 1787.), mely nagyon csinosan van kifestve. Címlapján a fiatal király trónuson ül, az ország-almával és jogarral a kezében s a képet ismét az országok címerei veszik körül. A lap három szélén kedves, humoros alakokkal élénkített, gazdag folyondár fut végig. E festések az osztrák miniaturák tipikus modorát mutatják. A kézirat 1474-ben Johannes Holubarz kezébe került, ki arcképét odafestette az I. v. lapra.

Végül még egy könyvről emlékezhetünk meg, melynek eredeti példányát ugyan nem ismerjük, de a rendelkezésünkre álló adatok szerint igen szépnek kellett lennie. Ez III. Frigyes császár bizalmas tanácsosának, Aeneas Sylvius Piccolomini triesti püspöknek, a későbbi II. Pius pápának „De institutione puerorum” című munkája, melyet 1450-ben V. Lászlónak ajánlott. Az utóbb az innsbrucki várba került könyvek egy 1536-iki jegyzéke két példányban is említi e művet s az egyik példányról megjegyzi, hogy igen díszesen van illuminálva. A munka, melyet a hercegi nevelés elméletének kell tekintenünk, tulajdonképpen a kiskorú király nevelőjének, a később fogságba került Caspar Wendelnek volt szánva. Minthogy a királynak felajánlott eredeti példány úgy látszik, elveszett, a szöveget csak korabeli másolatokból és nyomtatványokból ismerjük. A munka Bécsújhelyből van keltezve s így nagyon valószínű, hogy a díszesen illuminált kézirat is Ausztriában készült.

V. László utolsó éveiben, valószínűleg főleg Vitéz János hatása alatt, határozott érdeklődést kezdett mutatni a humanizmus iránt. Erre vall az a két levél, melyet Alfonso nápolyi királyhoz és Borso d'Este ferrarai herceghez intézett 1454 augusztusában és melyekben arra kéri őket, hogy olvasásra érdemes könyveket küldjenek neki. Hogy kapott-e tőlük könyveket és mely írók munkáit, arra nézve semmiféle adatunk nincsen. Könyvtárából egyetlen humanista könyvet sem ismerünk. E korán elhunyt, boldogtalan gyermek a megoldatlan problémák töme-

gét hagyta maga után. Vajon ha a komoly érdeklődés korát megéri, belőle fejlődött volna-e az első magyar humanista és renaissance fejedelem? példájával rá tudta volna-e csábítani Vitéz?

Az idők kemények voltak s elsodorták az életképteleneket. Mátyás napja közeledett, hogy a sok idegen uralkodó árnyékát a maga ragyogásával váltsa fel.

Vitéz János esztergomi érsek

Az esztergomi primások sorában a legbüszkébb név a Vitéz Jánosé. Hosszú pályája során többször látta az országot válságos helyzetben. Soha oly gyors egymásutánban nem váltakoztak az uralkodók, sőt uralkodóházak, mint akkor. Működését 1433-ban még Zsigmond alatt kezdette meg, szolgált Albert és I. Ulászló királyt, a nagy Hunyadyt, V. Lászlót és Mátyás királyt. Megélte a szomorú végű várnai csatát, a rigómezeit és Hunyadynak annyi sok diadalát s látta Mátyás dicsőségét. S az országos katasztrófák és a nemzet boldog talpraállásának örökké változó nagy eseményei között vívta a maga külön lelki harcait. Meg kellett érnie, hogy ő, kit évtizedeken át a királyi kegy a legnagyobb elismeréssel tüntetett ki, váradi püspökké, kancellárrá és esztergomi érsekké emelt, élete utolsó éveiben, Mátyás király barátjából és bizalmasából pártütővé sülyedt s a legmagasabb polcra a fogságba zuhant.

Nem tekintve fontos politikai szereplését, kevés férfi akad, kinek az ország kulturális tekintetben s az európai tekintély szempontjából oly sokat köszönne, mint neki. Kiváló szellemi képességeivel, nagy tudományos érdeklődésével a művelt világ elismerését szerezte meg Magyarország számára. Püspöki udvara valóságos kis akadémia volt, melyben kiváló tudósok fordultak meg, hogy irodalmi és tudományos kérdéseket megvitassanak s nem egy jelentékeny férfi, kivel összeköttetésben állt, ajánlta művét neki. Egyik legnagyobb alkotása volt az 1467-ben felállított pozsonyi egyetem, melynek tanszékeire Európaszerte elismert kiválóságokat nyert meg.

Azonfelül Olaszország határain túl az elsők egyike volt, kik nagy könyvtárt gyűjtöttek össze, s ezzel lehetőségessé tette azt az élénk szellemi életet, melyet püspöki székén s utóbb Esztergomban is folytatott. Könyvtáráról mindenki a legnagyobb elragadtatással nyilatkozik, például Georg Peurbach, a bécsi egyetem hírneves tanára, J. Pannonius és Vespasiano Bisticci, a kitűnő flórenci könyvkereskedő, ki Vitézt, Janus Pannoniust és Hantó György kalocsai érseket legjobb vevői között említi. Mindenfelől kérelmekkel fordultak hozzá, hogy kölcsönkaphassák vagy lemásolhassák könyveit, mert azok szövegének tisztaságára, épúgy mint Mátyás királynak, nagy gondja volt. Hogy mily európai tekintélyt szereztek Vitéz törekvései az országnak, azt leginkább Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa szavai bizonyítják, ki Georgius Policarpust 1455-ben lebeszéli arról, hogy Frigyes császárnál keressen alkalmazást és méltó helyül inkább a magyar király (V. László) és a magyar urak udvarát ajánlja.

Vitéz igyekezett nagyszerű alkotásának a megfelelő keretet is megadni. Esztergomot új erődítményekkel vette körül, a székesegyháznak Szécsi Dénestől megindított átalakítását befejezte és teljesen átalakította az esztergomi érseki palotát, vörös márványból készült erkélyfolyosóval látta el s falait a magyar vezéreket, királyokat s a szibillákat ábrázoló festményekkel díszítette.

Könyvtárából - ahhoz képest, hogy a leírások szerint mily gazdagnak kellett lennie - igen kevés darab maradt ránk. S még a megmaradt anyag egy részéről is nehéz eldöntenünk, hogy csakugyan Vitézé volt-e. A Corvin-kódexek között találtnak ugyanis olyanok, melyek Vitéz

lelkiismeretes javításaival vannak ellátva. Ezekben az emendálás napját, helyét évszámmal és névjelzésével ugyanolyan módon jelezte, mint a tulajdon címerével díszített darabokban. Nagyon valószínű tehát, hogy e Corvin-kéziratok is mielőtt a Corvinába kerültek volna, Vitézei voltak. Mai bíboros fejezte ki először azt a gyanút, hogy Mátyás könyvtárának alapját a Vitéz és Janus Pannonius-féle konfiskált kéziratok vetették meg. E feltevés ebben az alakjában semmiesetre sem állhat meg, mert hiszen már Hunyady János és a fiatal Mátyás is gyűjtött könyveket. Nagyon helyes Ábel véleménye, hogy az állítólagos konfiskálásra semmi-féle bizonyíték sincsen s hogy amennyiben Vitéz könyvtárából egyes darabok a Corvinába kerültek, azok talán kölcsönként és akarva vagy nem akarva, ott felejtett kéziratok voltak. Hogy ilyenfajta kölcsönzések e szenvedélyes könyvgyűjtők között divatban voltak, arra nézve jellemző tanúság Janus Pannoniusnak éppen Vitéz és Galeotto Marzio ellen irányuló ismeretes panasza. Azt panaszolja, hogy latin könyveit már mind elvitték s Istennek hála, hogy járatlanok a görög nyelvben, s így e nyelven írt kódexeit egyelőre meghagyják neki. Ábel csak annyiban tévedett, amennyiben azt állította, hogy a Corvinában levő idegen könyvek vagy Beatrixei vagy más könyvtárból valók, mert mint lejjebb látni fogjuk, a bécsi Nationalbibliothekben sikerült olyan könyvet is találnom, amelyben Mátyás címere alatt Vitéz címere látszik. Ez kétségtelenül tudatos birtokbavételre vall. De azért még nem bizonyítéka a konfiskálás tényének; mert elképzelhető, hogy még ez a kézirat is kölcsönként darab, melyet utóbb, miután tulajdonosa úgy sem élt már, a könyvtárba beolvasztottak.

A részleges konfiskálás föltevésére tér vissza Fraknoi, ki úgy gondolja, hogy talán a nyitrai várban és az érsek budai palotájában lefoglalt darabok kerültek Mátyás könyvtárába, az Esztergomban maradtak semmiesetre sem, mert hisz azokat Beckensloer, az érsek utódja, eltulajdonította és szökésekor új érseki székhelyére, Salzburgba vitte magával. Ezen a nézeten van Csontos is, ki egyébként a Vitéztől emendált Corvin-kéziratokat szintén Vitéz könyvtárából származóknak hiszi.

A Vitéz könyvtárából ránkmaradt darabok között vannak művészi szempontból egészen érdektelenek, mint a dísztelen salzburgi Tertullianus-kézirat, a hannoveri, melyet 1464-ben és a szentantali, melyet 1457-1458-ban emendált, továbbá a jelentéktelen bécsi Franciscus de Maironis papír kézirat, melyet 1463-ban javított, a müncheni Curtius Rufus és egy XIII. századi teológiai kódex. Az utóbbi három előtte már másé is volt. De vannak olyan darabok, melyek szépség tekintetében a legszebb Corvin-kódexekkel vetekszenek. Vannak otthon készültek és olaszországiak. Úgy, hogy az aránylag kisszámú kézirat is meglehetősen képet ad az egykori gazdag könyvtárról. Látjuk belőlük, hogy Vitéz szükség esetén meg tudott elégedni egyszerűbb olasz kéziratokkal, sőt, főleg eleinte, otthon készült, egészen igénytelen másolásokkal is, később azonban ízlése kifinomodott és igényei nagyon megnöttek.

Az otthon készült kéziratok közé tartozik Tertullianus Apologeticus című munkája, melyet a salzburgi bencés kolostor könyvtára őriz. E darab Vitéz legkorábbi dátumú kézirata s a teljesen dísztelen kódexnek legnagyobb érdekessége, hogy a zárószavak tanúsága szerint 1455-ben Vitéz számára, egy polánkai származású, Bereczk (Briccius de Polanka) nevű lelkész másolta Váradon, ami azt bizonyítja, hogy Vitéz udvarában már ekkor képzett magyar másolók voltak. Vitéz a kéziratot még ugyanezen évben emendálta. Fraknoi szerint ugyancsak Briccius munkája lehet Vitéz másik dísznélküli kódexe a szentantali ferencrendi zárdában, mely szent Leó pápa beszédeit tartalmazza s melyet Vitéz 1457/1458-ban, V. László alatt szenvedett fogsága idején javított. Csontos Bereczknek tulajdonítja a krakkói Jagello-könyvtár egy csillagászati munkáját is, mely 1455-71 között készült. Ez azonban nem áll. Mert, noha kétségtelennek tartom, hogy e kézirat magyar eredetű, írása egész más kézre vall. Mégpedig annak a másolónak munkájára, ki 1467-ben írta Mátyás királynak Bécsben levő Ptolemaeus-kódexét, melyet a király parancsára húsz évvel később a budai műhelyben fényes

címlappal láttak el. Alig lehet kételkednünk benne, hogy eredetileg ez a Corvin-Ptolemaeus is Vitézé volt, ki a könyv végére odarajzoltatta a csillagoknak 1467-ben a pozsonyi egyetem megnyitása napján Esztergomban megfigyelt konstellációját. Hogy miért nem díszítette a kéziratot, érthetetlennek látszik, mert a krakkói kódex illuminált címlapja is itthon készült meglehetősen primitíven s a Magyarországon akkor otthonos gótikus stílusban. A bécsi és krakkói kézirat pergamenje is durvább lévén, mint az olasz kéziratoké, magyar származásuk kétségtelen.

A Vitéztől emendált kéziratok között még egy olyan van, mely minden valószínűség szerint Magyarországon készült, ez a nagyon csinosan díszített Mátyás-féle Victorinus-kódex a Nemzeti Múzeumban, melyet Vitéz 1462-ben Nagyszebenben javított, valószínűleg szintén mint saját tulajdonát.

Nem lehetetlen, hogy Vitézé volt eredetileg az a wolfenbütteli Corvin-kódex, mely Regiomontanus csillagászati tábláit tartalmazza és a címlap alján ugyan Mátyás címerét mutatja, de ajánlása Vitézhez szól. A kézirat egyszerű díszje tipikusan bajor, pontosabban Augsburg-Nürnberg környéki s ez is arra vall, hogy a példányt Regiomontanus maga készítette, mert tudjuk róla, hogy 1471-ben Magyarországból Nürnbergbe ment s ott is telepedett meg.

A többi kézirat kivétel nélkül Olaszországban készült, még pedig egy része Flórencben, a többi Felsőolaszország különböző városaiban. A nagyobbik rész való Flórencből, ami természetes, mert a kódexek nagybani gyártásának Flórenc volt igazi helye. Igénytelen és szebb kivitelű, fehér indafonattal díszített kéziratok özöne került onnan a könyvpiacra és a szenvedélyes könyvbarátok gyűjteményeibe.

Ha föltesszük, hogy a Vitéztől emendált darabok az övéi is voltak, egész tekintélyes szám kerül ki azokból a kódexekből, melyeket Vitéz Flórencben készen vásároltatott. A Konstantinápolyból a budapesti Egyetemi könyvtárba került kéziratok közül három darab: még pedig a dátumtalan és névjelzéstelen emendált „Clementis Papae itinerarium”, az 1467-ben emendált Tacitus és az 1468-ban, Nyitrán javított Tertullianus-kódex. Flórencben készült a Nemzeti Múzeum Joannes Scholasticusa is, melyet Vitéz 1470-ben emendált és a Corvina müncheni Demosthenes-kódexe, melynek javítási idejét nem tudjuk. Mindezek a felsorolt kéziratok Mátyás címerét viselik, még pedig - nagyjából - az üres címerhelyre 1485 után odafestett s a M(athias) A(ugustus) szigláktól kísért címer típusát.

Vitéz János javításait tünteti fel a flórenci Laurenzianának Macrobius Saturnáliáit tartalmazó, nagyon egyszerű kézirata is, melyről egy 16. századi feljegyzés azt állítja, hogy Mátyásé volt.

Mi a többi kéziratot illeti, Vitéz tulajdonjoga biztosabb alapokon áll, mert a kódexeken rajta van az érsek címere. Ilyen elsősorban Basilius Magnus „Contra Eunomium” című művének Georgius Trapezuntius magyarázataival ellátott kézirata a bécsi Nationalbibliothekban. E kéziratban Vitéz címerét Mátyás a sajátjával takartatta el. Ugyancsak flórenci dísz mutat Marcus Maniliusnak „Astronomicum” című munkája a Vaticanban, mely Vitéz címerével van ellátva s melyet Vitéz 1469-ben Galeotto Marzioval együtt javított, ki tudvalevőleg ismételtén, huzamosabb ideig tartózkodott Esztergomban.

A Flórencben gyárilag készült Vitéz-kódexek legszebbike a bécsi Nationalbibliothek bájos Cicero-kézirata, mely címlapján Vitéz érseki kereszttől koronázott címerét mutatja. Szép kötésének három kapcsa épen megmaradt; ezek közül kettőt Vitéz címere ékesíti, de a harmadiknál ismét a Mátyás-problémával találjuk magunkat szemben, amennyiben ez a kapocs a király címerét mutatja a Mátyás arany forintján látható változatban. Csakhogy míg ott a kétfarkú, fehérszínű cseh-oroszlán szerepel, itt Mátyás családi címerének megfelelőleg a beszercei egyfarkú, vörösbarna oroszlánt látjuk vörös mezőben. Hogy ennek a kapocsnak mi

a jelentése, azt nehéz eldöntenünk, (valószínű, hogy a hiányzó negyedik kapocs is ehhez volt hasonló). Fraknoi úgy gondolja, hogy Vitéz egyszerűen magyar voltát akarta vele kifejezésre juttatni, amit magam is legvalószínűbbnek tartok (hasonló esettel találkoztunk a csukárdi plébánostól illuminált gyulafehérvári Missaléban, ahol az Anjou-címer látható), de az a nézet is felmerült, hogy a kézirat Mátyás ajándéka volt, mellyel az érseknek kedveskedett. E kérdésre egyébként egy másik problematikus esettel kapcsolatban visszatérünk.

A Flórencben készült kéziratok legpompásabbika és általában a legszebb flórenci kéziratok közül való az a háromkötetes Livius, mely Vitéz könyvtárából a müncheni Staatsbibliothekba származott. A dekoráció alapja itt is a fehér indafonat, de ez az egyszerű díszítési mód teljesen ki van vetkőztetve eredeti jellegéből. A fonadékok között végighúzódo aranyrudak minduntalan kisebb és nagyobb mezőkre nyílnak szét, melyekben hol egy-egy férfi vagy nő mellképe, hol pedig egész kis jelenetek foglalnak helyet. Ezenkívül szörnyek, puttók, angyalok, állatok, virágok stb. sokasága fonódik bele a fehér indák finom szövédékebe. A rajznak csodálatos biztonsága, sőt ereje párosul a kompozíciók rendkívüli kedvességével s a színeknek könnyed üdőségével. A pompás miniaturák mesterét azonban mindeddig nem sikerült kideríteni.

E kódexekkel kapcsolatban ismét újabb személyi problémák merülnek fel. Ugyanis Vitéz címerén kívül mind a három kötetben egy másik címer is előfordul: lángokból kiemelkedő, fenyőfát tartó fekete vadkecske. Ez a címer, mint ismeretes, a Garázda- és Szilágyi-családok közös címere. Fraknoi e címen teljes bizonyossággal a Garázda-címernek veszi és úgy magyarázza, hogy Vitéz a magáén kívül édesanyjának a címerét tétette a könyvbe, sőt ebben a címerben látja egyik bizonyítékát annak, hogy Vitéz anyja Garázda-lány volt. Ez a vélemény lehet igaz, de nem meggyőző. Legkevesbé sem volt szokásos abban a korban az anya címerét tenni a családi címer mellé. A tulajdonosé mellett vagy a feleségének vagy az esetleges ajándékozónak címerével szoktunk találkozni. S ami még különösebb, a harmadik kötet címlapján a középső címer helye, tehát a főhely üres, ellenben föléje két angyal koronát emel. Alatta piciben a Garázda-Szilágyi-címer és jobbról-balról a Vitézé. Hogy mit szántak az üres helyre és utóbb miért nem tették reá, nem tudjuk. Ugyanezen a lapon, a jobboldal hosszában méhek vannak felsorakoztatva, ami lehet pusztán dekoráció is, de összefüggésben lehet egy másik, Garázda-féle müncheni kódexben látható címerrel is, mely felerészt a vadkecskés címet, felerészt oly címet mutat, melynek harántpólyájában méhek vannak, Azonkívül a 2. és 3. kötetben a belső lapokon igen sűrűn találkozunk olyan díszítményekkel, melyeken a fehér indafonatokat Vitéz liloma (aranyban) és a királyi korona fogja össze. Lehet, hogy miként a méhek motívuma, ez is csak dekoráció, de lehet az is, hogy mindkettőnek jelentése van. A kódexek a kérdések egész sorát vetik föl, melyekre még mindig nem sikerült kielégítő választ találni. Vitéz rendelésére készültek-e, vagy ajándékba kapta őket? Garázda-címer-e vagy Szilágyi, ebben az utóbbi esetben? Ha Garázda-címer és valóban Vitéz származását jelzi, vagy ha Garázda Péter ajándéka - amit legkevesbé hiszek valószínűnek, - mit jelentsen a korona? S ha Szilágyi? Csak nem Szilágyi Erzsébet ajándéka, ki szintén e címet használta? Mert akkor félig-meddig a korona is érthetővé válnék.

A kódexek, ami korukat illeti, mindenesetre a hatvanas évek második felére teendők. Művészi szempontból is, de meg azért is, mert Vitéz címere fölé két helyen az érseki kereszt van festve. Vitéznek Felsőolaszországban készült kódexei semmivel sem vetnek fel kevesebb kérdést, mint az előbb tárgyaltak. Első helyen áll közöttük a sokat vitatott Plautus-kódex, a könyvdíszítés remeke, nem annyira pompája és gazdagsága, mint inkább rendkívüli előkelősége és színezésének választékos finomsága miatt. Címlapján a Vitéz-címertől jobbra-balra két arcképpel találkozunk. Egy idősebb főpapéval és egy leomló hajú ifjúéval. Az utóbbi könyvet nyújt át az idősebbnek. Hogy a főpap csak Vitéz lehet, azt soha senki sem vonta kétségbe, de kit ábrázol a fiatal? Fraknoi eleinte ingadozni látszott Janus Pannonius és ifjabb

Vitéz János között. Miért gondolta, hogy az ábrázoltnak okvetlenül Vitéz közeli rokonának kell lennie, egészen megérteni nem tudom. Mert sem Janus Pannonius, sem ifj. Vitéz János vonásait nem ismerjük, ajándékot pedig idegen épúgy adhat, mint rokon. S Fraknói maga is megjegyzi, hogy a végleges „választ megkapjuk, ha sikerül kiderítenünk, kié a másik címer, mely az ifjabbik arcképe fölött látható”. Itt ugyanis kék mezőben kardot tartó kar van ábrázolva. A lap felső szegélyén látható harmadik címer, mely teljesen egyező a bécsi Cicero már említett kapcsával, Fraknói szerint ismét egyszerűen az ország címere, mellyel Vitéz magyar voltát akarta kifejezésre juttatni. Fischer éppen e címer miatt Mátyás ajándékát látja a kódexben s további megállapításait is erre a föltevésre építi. Az ifjú arcképe szerinte „wahrscheinlich den Überbringer bezeichnender Mann”. A felette levő címer pedig, szerinte, Bosznia címere és olyan festő hozzátétele, ki már más kéziratot is festett Mátyás számára és megszokta, hogy az országcímerek, mint külön dekorációk, egyenként kerüljenek a Corvin kódexek díszítményei közé. Fischer kombinációja azonban csupa képtelenség. Ha az ifjú arcképe a Mátyás-féle ajándékozás emlékét őrzi, úgy teljesen példátlan eset volna, hogy a kép a küldönc (!) és nem az ajándékozó király vonásait mutassa. A címer pedig nem Bosznia címere, mert attól színeiben különbözik s mindenesetre komolyabb oknál fogva került a könyvre, mint a festő szeszélyéből. Azonfelül az országcímereket feltüntető Corvin-kódexek húsz évvel később készültek, mint ez, ennél fogva hatással rá nem lehettek.

Noha a portréban Fraknói utóbb határozottan Janus Pannoniust látta, Bunyitay még egyszer visszatért a vagylagosság álláspontjára. Fraknóihoz csatlakozva, minden valószínűség szerint Janus Pannonius arcképének tekinti Balogh Jolán is. Nagyobb szkepszissel nézte Huszti J. az arcképet. Szerinte semmi bizonyíték sincsen arra nézve, hogy a miniatura Janus Pannoniust ábrázolja. Valóban, erre semmi bizonyíték nincs. Ellenkezőleg. Elképzelhetetlen, hogy a könyv ajándékozását ábrázoló képen más arcképével találkozzunk, mint azéval, aki a kéziratot írta vagy ajándékozta. Minthogy semmiből sem lehet arra következtetni, hogy Janus Pannonius az ajándékozó, az egész Janus Pannonius-féle kombinációt el kell vetnünk és vissza kell térnünk Fraknóinak ahhoz a kijelentéséhez, hogy az ábrázolt kilétét az ismeretlen címer megfejtésének kell eldöntenie.

A kódex korát Fraknói 1460 tájára teszi. Balogh J. szerint nem lehetetlen, hogy az ötvenes évek elején készült. De Vitéz címerén, a püspöksüveg fölött érseki keresztet is látunk - amely nem későbbi hozzáfestés - és ez kétségtelenné teszi, hogy az esztergomi érsekség idején, tehát 1465 után kellett készülnie. Ennél fogva már a kézirat kora is ellentmond a Janus Pannonius-féle kombinációnak. A Plautus-kódex keletkezési helye, díszítéseinek jellegét tekintve, csakis Felső-Olaszország lehet, még pedig Pádvia vagy Mantua.

Újabb problémát vet fel egy másik kódex, mely Tribachus modenai költő eklogáit tartalmazza és melyet a költő az esztergomi érseknek ajánlott. A kódex kétségtelenül valamely modena-ferrarai művész munkája s bár rossz karban van, mégis igen szép. A lapszéleken erre az iskolára nagyon jellemző, élénk színű virágoktól tarkított spirális dísz van festve. Korát megadja az ajánlás: 1465-1472. A lap alján három arcképet látunk, melyek közül a középső „Lux Pannoniae” felírással egy főpapot ábrázol, azaz Vitézt. A baloldali „Auctor operis” átadja neki a könyvet. De mit gondoljunk a jobboldali ifjúról, ki szintén átnyújt egy könyvet s ki Franciscus VR felírással van megjelölve? Tribachus csak a munkát ajánlotta Vitéznek? A jelen példányt azonban Franciscus készítette? Ezért nyújtják át mind a ketten? De ki ez a rejtélyes ifjú? Sem Fraknói, sem más még csak feltevést sem mertek megkockáztatni s magam is tanácstalan vagyok e kérdésekkel szemközt.

A jobboldal lapszédíszítményei közé egy címer van illesztve kék mezőben ágaskodó oroszlán. Fraknoi nem tartotta Vitéz címerének s azért még azt sem vette biztosra, hogy a példány Vitézé volt. Első benyomásunk valóban az, hogy a címer nem lehet Vitézé, de ha a nagyon elmosódott címerképet jobban megvizsgáljuk, mégis Vitéz címerére kell benne ismernünk, de azzal a fentartással, hogy a festő nyilván csak általános tájékoztatást kapott a címer alakjára nézve. Az oroszlán lába alatt ugyanis - ami elkerülte Fraknoi figyelmét - egy apró csillag és egy pici liliom fele látszik, - a másik fele és a másik csillag lepattogzott a lapról. A címer alapelemei: oroszlán, kék mezőben liliom és két csillag teljesen megfelelnek tehát a Vitéz-címernek, csak a liliomos rész sikerült túlságosan kicsire, viszont az oroszlán (az oroszlánnak és a címerpajzs felső mezejének színét nem lehet már megkülönböztetni) túl nagyra és mivel tévedésből nem szalad, hanem ágaskodik, belenyúlik az alsó mezőbe. Hogy a címer Vitéz címere, nem lehet kérdéses, s evvel Vitéz tulajdona is igazolva van. Elkerülte azonban Fraknoi figyelmét az is, hogy a főcímer fölött még egy kis címer van: kék mezőben fa, de annyira sérült állapotú, hogy alig látható. Ezt a kisebbik címert azonban utólag festették egy kis vörös rózsára s azért talán nem Vitéz életében készült; tehát ránézve nem fontos.

A Janus Pannonius-féle arckép ötlete, - a Tribrachus-kódexbéli ifjú csak Franciscus neve miatt menekült meg tőle - Vitéznek egy másik kéziratán is kísért, még pedig a Szent Jeromos leveleit tartalmazó kódexben, melyet az érsek 1470 őszén emendált. A címlap alsó szélén ugyanis két olvasó főpap látható, kikben Fraknoi Vitéz és Janus Pannonius arcképét gyanítja. Minthogy a lapra még két, összesen tehát négy egészen hasonló alak van festve, továbbá, minthogy egyikükön sem fedezhetők fel az arcképhűségekre való törekvésnek minimális nyomai sem, sőt mindenik nyilvánvalóan csak dekoratív jelentőségű ideálkép, Fraknoit e feltevésben senki sem követte.

A kódex 1465 és 70 között készült, mert érseki kereszt díszíti a címen és mert 1470-ben van emendálva. Keletkezési helye nem egészen bizonyos. D'Ancona Fölvette ugyan a Flórencben készült kéziratok lajstromába, de, mint maga mondja, „teljes fentartással”, mert lehetségesnek tartja azt is, hogy nápolyi eredetű. Magam régebben felső-olaszországinak tartottam s noha Felsőolaszország és Nápoly művészeti kapcsolatai miatt nem tartom lehetetlennek D'Ancona nápolyi kombinációját, ma is inkább felsőolaszországi eredetre gondolok, már csak azért is, mert Vitéz azidőben élénk összeköttetésben volt Felsőolaszországgal.

A kódexek utolsója, melyről szólnunk kell, egy egyszerű kiállítású Plinius, e kéziratok szokásos fehér indafonatos modorában van kiállítva. Az inda vaskosabb jellege s a színek erőteljesebb volta, végül a nagy arany iniciálé, mely az indák szövedékébe belefonódik, arra vall, hogy e kéziratot nem Flórencben festették, hol gyöngédebb előadásúak az efajta díszítmények, hanem Felsőolaszországban. A kéziratot Vitéz 1464 májusában Budán emendálta s a keletkezés korai dátumára vall az is, hogy a címer fölött nem látunk érseki keresztet.

Ha az aránylag kis számban fennmaradt emlékekből egyáltalában szabad tanulságokat levonnunk, Vitéz kézíratainak művészi jellegéből azt kell következtetnünk, hogy az érsek életében még nem működött Budán az a nagyjelentőségű könyvfestő műhely, melynek virágzását alig egy évtizeddel később már kétségtelen bizonyossággal megállapíthatjuk, mert különben találnunk kellene legalább egyetlen darabot, mely e műhely jellemző, olaszos sajátosságait mutatja. Holott Vitéz könyvtárának feltehetőleg Magyarországon festett darabjai - mint láttuk - a műhely fennállása előtti idők gótikus modorában készültek.

Vitéz János könyvtára

Őrzési hely	Jelzet	Szerző	Cím	Emendálás	Címer	Kor	Iskola
Bécs	831	Basilus Magnus	Contra Eunomium		Vitéz, Mátyás		Flórenc
"	11	Cicero	Orationes	em.	Vitéz	1465 u.	"
"	644	S. Hieronymus	Epistolae	1470	Vitéz	1465 u.	Felső-olaszország
"	4792	Fr. Maironis	Questiones	1463		1449	?
"	111	Plautus	Comoediae		Vitéz, Mátyás, ideg.	1465 u.	Felső-olaszország
"	141	Plinius	Epistolae	1464	Vitéz		"
"	24	Ptolemaeus	Magnae comp. Liber		Mátyás	1467	Magyarorsz.
"	1062		Theologiai iratok			XIII. sz.	Olaszország
"	2489	Tribrachus	Eclogae		Vitéz	1465 u.	Felső-olaszország
Budapesti Egyet. Könyvtár	3	Kelemen pápa	Itinerarium	em.	Mátyás		Flórenc
"	9	Tacitus	Ann.-Hist.	1467	Idegen, Mátyás		"
"	10	Tertullianus	Adv. Marcionem	1468	Mátyás		"
Budapesti Nemzeti Múzeum	344	I. Scholasticus	Opera	1470	Mátyás		"
"	370	Victorinus	Sup. Reth. Ciceronis	1462	Mátyás		Magyarorsz..
Flórenc	65.36	Macrobius	Saturnalia	em.			Flórenc
Hannover	IV. 505	Cicero stb.	Opera varia	1464			dísz nélk.
Krakkó	F.F.III.3.	Regiomontanus	Theorica nova	em.	Vitéz		Magyarorsz.
München	15739	Curtius Rufus	Vita Alexandri	em.	Idegen		?
"	310	Demosthenes	Orationes	em.	Mátyás		Flórenc
"	15731	Livius	Ab urbe condita		Vitéz, Garázda	1465 u.	"
"	15732	Livius	De sec. bello Punico		Vitéz, Garázda	1465 u.	"
"	15733	Livius	De bello Macedonico		Vitéz, Garázda	1465 u.	"
Róma	Pal. 1711	Marcus Manilius	Astronomicon	1469	Vitéz		"
Salzburg	A.VII. 39.	Tertullianus	Apologeticus	1455		1455	Várad
Szent Antal		Leo papa	Liber sermonum	1457-1458			dísz nélk.
Wolfenbüttel	69.9. Aug.2°	Regiomontanus	Tabulae		Mátyás	1465 u.	Bajorország

Mátyás király kora

Mátyás király

Mátyás király könyvtárának nagyságát, mai tudásunk alapján, akárcsak hozzávetőlegesen is meghatározni teljes lehetetlenség. Különböző tanúk különböző számokat mondanak s a könyvtár ránk maradt töredéke a következtetés alá nem ad alapot.

A Corvina tudományos fontosságát a kortársak s a XVI. század humanistái legalább is egyenrangúnak tartották művészi becsével. A tudomány haladásával azonban az elmúlt ötödfél század során a könyvtár tudományos tekintélye egyre csökkent s helyette, főleg a XIX. század óta, mindinkább előtérbe lépett a Korvin-kódexek festett díszének s az azzal kapcsolatos kérdések tisztázásának jelentősége. Az értékelésnek ez a sorrendje nagyjából egyezik a nagy királynak az évek folyamán változó felfogásával, mellyel e neki oly drága alkotását nézte. Az egyetlent, mely udvarának hajdani pompájából fenmaradt s fogalmat tud adni századok múlva arról a fényes művészi kulturáról, melyet Mátyás hazánkban céltudatosan keltett életre s amely, midőn már csaknem gyökeret vert, az idegen uralkodók közönyének s a tehetetlenségük okozta mohácsi vésznek esett áldozatul.

A trón, melyre az ifjú királyt 1458-ban emelték, szerény, úgyszólván szegényes trón volt. A jövedelemmel, melyet az államháztartás biztosított neki s melyet az első évek ki-kiújuló háborúi teljesen felemésztettek, alig lehetett beérni. A jövő nehéz kérdése volt a jövedelmek oly mérvű fokozása, hogy ne csak a folytonos pénzzavarok szűnjenek meg, hanem nagyobb összegeket lehessen fordítani művészi célokra is.

Mátyás könyvgyűjteményét ekkor még nem lehet könyvtárnak nevezni. A könyvek, melyeket az elődeitől örökölt darabokhoz hozzászerzett, nyilván inkább a művelődni akaró ifjú továbbképzésére szolgáltak, semmint művészi igényeinek kielégítésére. Egyszerű kiállítású, csak a szöveg kedvéért választott, kisebb terjedelmű munkák voltak, melyeket egy 1463-ból származó feljegyzés tanúsága szerint, folytonos háborúi között, esténként, lenyugvás előtt olvasott.

Nagyon valószínű, hogy fiatal lelke ekkor még nem kívánta annyira a művészi szépet maga körül, mint később. Még nincsen nyoma, hogy állandó festőt tartott volna udvarában. Festőket főleg címereslevelek festésére alkalmazott s a megbízás csak esetről-esetre szólt. Föltéve, hogy az oklevelek kiállítását az udvari kancellária vállalta és nem az érdekelt családok. A címeres levelek festése a gótikus virágdísznek azt a fajtáját mutatja, mely, mint láttuk, a szomszédos nyugati területek hatása alatt alakult ki nálunk a XV. század első felében s melyet Vitéz János egyszerűbb, minden valószínűség szerint Magyarországon készült kéziratain is megtaláltunk, például a krakkói Regiomontanusban és az annál jóval díszesebb Victorinus-kódexen is (67).

Ízlésének, melynek volt alkalma Vitéz fényes olaszországi kéziratain kifinomodnia, nem is nagyon felelhetett meg az itthoni kéziratok stílusa. Ezért volt, hogy midőn 1469-ben magyarországi Tamás minorita barátot valami szolgálataért meg akarta jutalmazni, az ajándéknak szánt Missalét (129) Bécsben készítette el. E Missale különös érdekessége, hogy egyik lapján Mátyás legkorábbi arcképe látható.

A hatvanas években történt, hogy Mátyás, Vitéz János és Janus Pannonius mintájára meghonosította azt az olasz stílusú humanisztikus életet, mely számára belső szükséglet és nagy lelki öröm lett és amelynek később nagy része lett abban, hogy nagyságának és sokoldalúságának híre a művelt világban elterjedt. A fokozott tudományos élet nélkülözhetetlen segédeszközzé követte a könyvtárat, melynek gazdagítására Mátyás mind nagyobb figyelmet fordított. 1467-ben adóreformjával tette az első határozott lépést jövedelmeinek fokozására s ettől fogva már nagyobb pénzeszegek is álltak rendelkezésére.

Vitéz János és Janus Pannonius halála után, egyes főpapok kisebb könyvtáraitól eltekintve, ő volt Magyarországon az egyedüli, ki a könyvgyűjtést nagyban űzte. Ettől fogva már zárt könyvtárakat is vásárolt, például 1475-ben a bolognai Manfredini könyvtárat, a szükséges összegeket pedig újabb és újabb adókból teremti elő.

Művészi összeköttetései eleinte Felső-Olaszországgal voltak, hiszen a milánói és budai udvar már Hunyadi János óta állandó érintkezésben volt egymással. Sőt 1464-ben arról is szó volt, hogy Mátyás Ippolita Sforzát vegye nőül.

Bologna és Ferrara felé pedig már régóta meleg vonzalommal fordultak magyar ifjaink, kik sűrűn látogatták e híres egyetemeket. Több honfitársunk egészen meg is telepedett Felső-Olaszországban. Akkortájt élt a Ferrara melletti karthausi kolostorban mint vicarius Andreas Pannonius is, ki a magyar ifjakkal idegenben is élénk összeköttetést tartott. Két munkáját ismerjük, az egyiket „De regiis virtutibus” címmel 1467-ben Mátyásnak ajánlotta s a kolostorban készült másolatot csinos címlappal - melyre a király és a szerző arcképe volt ráfestve - Budára is elküldte a királynak (128). A másikat I. Ercole d’Este ferrarai herceg számára írta. Kívüle néhány ügyes, magyarországi származású festő is dolgozott Ferrarában.

A felső-olaszországi kapcsolatoknak egy és más írott dokumentuma is maradt ránk néhány kéziratban, melyek Vitéz János és Mátyás számára készültek. 1474-75 körül írta Lodovico Carbo ferrarai egyetemi tanár Mátyás király dicső tetteiről szóló munkáját, melynek ajánlott példánya, az írás és az egyszerű indafonatos festés jellegzetes formái után ítélve, a maga egészében Ferrarában készült (46). Ugyannak a hetvenes években készülhetett Battista Mantuano „Parthenice” című munkája is, melyet szerzője Mátyás királynak ajánlott és számára - mint ahogy azt a címlapon látható angyalok erősen mantegnás típusán megítélhetjük, valamely kitűnő felsőolaszországi művésszel díszítettett (70), kit Balogh Jolán újabban meggyőző érvekkel egy milánói művésznek, Bona di Savoia mesterének körébe utal.

Még szorosabbá vált a viszony, főleg Ferrara és Buda között 1476-ban, amikortól fogva a királyt Beatrix királyné révén rokoni kötelékek is fűzték az Este-családhoz.

Mátyás könyvtárába mindenfelől, Rómából (15), Umbriából (7), Felső-Olaszország különféle városaiból (33, 40, 71, 92, 104, 114) és főleg Flórencből szünet nélkül özönlenek a könyvek. Az egyik vétel útján, a másik ajándékképpen. Az előbbiek egyelőre még mindig csak egyszerűbb kiállításúak. A flórenciek között van egy Curtius Rufus és egy Frontinus is (59, 152), melyeket Petrus Cenninius másolt, kiról Jankovich Miklós, a Nemzeti Múzeumban lévő kéziratok jegyzeteiben azt állítja, hogy nevével Mátyás király számadáskönyvében gyakran találkozott. Van ezenkívül egy Theophrastus is, melyet Vespasiano Bisticcinek, a kiváló flórenci könyvkereskedőnek műhelyében másoltak (47). 1476 óta már nápolyi kéziratok is érkeznek a gyűjteménybe, ha nem is nagy számmal. Így mindenekelőtt Diomedes Carrafa munkája „De institutione vivendi” (123), melyet szerzője Beatrix királynénak írt és Valturius „De re militari” című munkája (75). Ugyanitt készült Beatrix királyné Curtius Rufus kézírata is (50). Ezekon kívül 1483-84-ben ugyancsak Nápolyban díszítették Agathias „De bello Gothorum” című munkájának két ajánlott példányát, egymástól elütő modorban (5 és 112). E

két kódexet a mű fordítója, a római Christophoro Persona ajándékba küldte a királyi párnak. S ugyancsak Nápolyban készült Szent Ágoston „De Civitate Dei” című munkájának szép kézírata, mely a két Agathias-kézirat kétféle modorát egyesíti magában. A nápolyi kéziratoknak azonban nem lett semmiféle kimutatható hatása a magyarországi munkákra.

Beatrix Magyarországra költözését nem annyira nápolyi, mint inkább florenci művészek beözönlése és a nagy florenci művészekhez irányuló megrendelések követték, amit különben Mátyás királyunknak a pompa iránt egyre inkább növekvő érdeklődése is megmagyaráz. A hetvenes évek vége óta egymásután érkeztek florenci művészek Budára, festők, szobrászok, építészek. S akit személyes megjelenésre nem lehetett rávenni, attól legalább képet, szobrot vagy festett könyvet igyekezett szerezni a király, például Filippino Lippitől és Verrocchiotól.

Florencben a könyvfestésnek főleg négy kiváló mesterét foglalkoztatta Mátyás.

Attavante degli Attavanti, Leonardo da Vinci barátja és valószínűleg tanuló társa, kétségtelenül egyik legnagyobb mestere az akkori magas színvonalon álló florenci könyvdíszítésnek. Munkái választékos ízlést és nagy dekoratív tehetséget mutatnak. Az arcok kifejezése kissé szellemtelen ugyan, de színei gyengédek és formái gazdagságukban is mindig könnyed, előkelő eleganciát mutatnak. Ha történetet beszél el, bizonyos hűvös tartózkodással teszi s mindig tudatában van annak, hogy elsősorban dekorátor. Ez a tudat gyakran munkái változatosságának rovására megy, amennyiben nem igyekszik új ötletekkel eleveníteni egyszer már megtalált és lassanként megmerevedő modorát. Attavante nagy műhellyel is dolgozott, ami lehetségessé tette, hogy florenci társai között ő termelje a legtöbb könyvet. Úgy látszik, különös kedvence volt Mátyásnak, ki mohó vággyal, lázas sietséggel hozatta a dekoratív művészet e remekeit, mintha érezte volna, hogy már csak néhány éve van könyvtára gyarapítására. Attavante pedig készséggel teljesítette a király óhaját. A Corvina harmincegy kézírata került ki az ő műhelyéből és ezek között vannak a könyvtár legpazarabb fénnel kiállított darabjai. A harmincegy kézirat közül tizenhét nagyjából Attavante sajátkezű munkájának lehet tekinteni, közülük reprezentatív darabok a velencei Martianus Capella (137), mely mindenestre 1485 után készült, mert a címerek között szerepel Ausztria címere is; a brüsszeli Missale 1485-1487-ből (45); a római Breviárium, melyen a művész 1487-től 1492-ig dolgozott, de munkája még így is befejezetlen maradt (127) és a gyengéd szépségű, finom Athanasius (Bécs; 23). Még további tizenhárom darab is sajátkezűnek tekinthető, noha lényegesen jelentéktlenebb munkák. A többi kézirat díszé részben csak Attavante műhelyében, részben a mester modorában készült.

Attavante irányának nagytehetségű képviselője Giovanni Boccardi, az ú. n. Boccardino Vecchio, kinek első ismert munkái 1486-ból valók. D’Ancona szerint a következő években készült néhány munkája Mátyás számára, de azok utóbb a Mediciek birtokába mentek át, az ő címerüket viselik s így ma már föl nem ismerhetők. A Medici-kéziratok tüzetes átvizsgálása ez irányban számomra sem járt eredménnyel, de az ismert Corvin-kódexek között megtaláltam fő művét, a bécsi Philostratust (3), mely Mátyás utolsó éveiben keletkezhetett. Csodálatos módon a fiatal Boccardi e legbájosabb alkotását - Csontosit kivéve - az egész eddigi irodalom Attavante munkájának nézte, noha ez nyilvánvalóan más temperamentum és más formaérzék terméke. Tele van friss fantáziával és elragadó ötletekkel. Arcípusai sajátosak, sőt kissé torzak és néha, főleg öregebb korában, kifejezéstelenné és csaknem bambává lesznek. Az alakok mozdulata, testtartása, a művész minden nagy tudása mellett, kedvesen gyermekes ügyefogyottságot mutat, ami azonban az egész munkának formai és színbeli fiatalos üdősége és gazdagsága mellett inkább csak növeli a varázst. Ez az, ami Boccardino műveit legfőképpen jellemzi s ez az, ami leginkább megkülönbözteti Attavantétól, kinek sokkal egyenletesebb a temperamentuma, semhogy torzult arcípusokat rajzolna és sokkal nagyobb a gyakorlata,

semhogy alakjai komoly jelenetben valaha is groteszkül mozognának, mint a Philostratusban Mátyás királynak Bécsbe való bevonulását ábrázoló képen. Ellenben hasonlítsuk össze a típusok és mozdulatok szempontjából azzal a Breviáriummal, melyet Boccardino a későbbi X. Leó pápának festett és nyomban ráismerünk mesterünk kezevonására.

Valószínűleg ugyanazon művész munkája a párisi Ptolemaeus (121) első címlapja, mely Boccardino egyéb munkáitól egy kissé eltér ugyan, de sok tekintetben nagyon megegyezik a Philostratussal, ami csak természetes, mivel mind a kettő körülbelül egy időben, Mátyás utolsó éveiben keletkezett.

Attavante körétől távolabb állott e kor két legérdekesebb flórenci miniaturfestője, a del Fora testvérpár, Gherardo és Monte, kiknek magasabb igényű munkáin meglátszik, hogy nemcsak miniaturfestők voltak, hanem nagyméretű festményeket is készítenek. E művészek könyvdekorációja gazdag arannyal és nehéz, sötét színekkel pompázó s nagy örömmel illesztenek be a lapokba elbeszélő festményeket is, melyek Ghirlandajo és Botticelli hatását mutatják. Ezzel a két művésszel egy alkalommal együtt is dolgoztak. Mesemondásuk eleven, bájosan ötletes, telve van drámai élénkséggel. Az arcok kifejezése műveikben érzelmes, ideges és még akkor is, mikor csak különálló alakokat, próféták félalakját illesztik a dekorációk közé, megindítóan kifejező és meleg kedélytől sugárzó. Legszebb munkájuk Dávid zsoltárainak óriási méretű kézirata, mely Mátyás halálakor még befejezetlen volt (81), a newyorki Didymus-kódex (116) és a bécsi Hieronymus (26). Az utóbbiakat 1488-ban másolták. Ugyane művészek munkája a prágai Egyetemi könyvtár Aquinoi Tamás kézirata is (124), azonkívül egy 1488-ban másolt Hieronymus kézirat a Nemzeti Múzeumban (69) és egy ugyanez évből való Gregorius Magnus Modenában (95).

Utolsónak említem Francesco d'Antonio del Chericot, kinek műhelyéből hét kézirat került ki. Gherardo és Monte súlyos, komoly munkáival ellentétben, Cherico művei telve vannak mosolygó, mondhatnám poétikus derűvel. Játszi és kedves egyéniség. Változatos munkái aprólékos gonddal készültek, de azért sohasem válnak kicsinyessé vagy szárazzá. Sajátkezü munkái a Corvinában Beatrix királyné három könyve: Origenes Homeliái (Modenában) (97), a wolfenbütteli Psalterium (144) és a bécsi Regiomontanus kézirat (4), melynek lapszéldekorációi között ott találjuk Beatrix királyné arcképét. Az ő műhelyéből került ki két wolfenbütteli Marsilius Ficinus kézirat (143 és 147) és az ő modorában készült egy modenai Strabo (109) és egy bécsi (36) Regiomontanus, mely utóbbiba utóbb, itthon oly tiszta stílusú gótikus lapszéldekorációt festettek, hogy e kéziratot a legkorábbi szerzemények egyikének kell tartanunk.

E nagy flórenci mesterek munkáin kívül az utolsó évek szerzeményei között megemlítek még két díszesebb olaszországi kéziratot. Az egyik Francesco Marlianinak Corvin János és Bianca Maria Sforza eljegyzéséhez készült Epithalamiuma 1487-1488-ból, ügyes milánói munka (140). A másik a római Alexander Cortesiusnak Mátyás király hadi dicsőségéről írott műve, melynek festése is közép-olaszországi, valószínűleg római (vagy umbriai) művész munkája (149).

A régebbi irodalom szívesen emlegette a nagy olasz művészek között Girolamo dai Librit is, kinek neve a veronai káptalani könyvtár három kéziratában található meg (138, 139). De e kéziratok először is korábbiak, semhogy e veronai művész munkái lehetnének, ki 1474-ben született, Mátyás halálakor tehát 16 éves volt. Másodszor nem egy kéztől származnak s végül nem is veronai eredetűek. Egyikük, mely kezdettől fogva az Orsini-címert viselte, nem tartozott soha a Corvinába; kettejükben ugyanaz a címer látható, amelyet két bécsi Corvin-kéziratban találtam (38, 39). A két bécsi kódex idegen címerei fölé Mátyás festette a Corvin-címert. A kéziratokat Mátyás, úgy látszik, egy eladásra került nagyobb olasz könyvtárból

vásárolta meg. S már ez mutatja, hogy Girolamo dai Libri semmiképp sem lehet e díszítések festője, mert ha e kódexek Mátyást megelőzően már más tulajdonában is voltak, keletkezésük ideje úgyszólván összeesnék e művész születési évével. Festésük modora is e korábbi évek stílusára vall. A bejegyzés különben is későbbi időből származik s nyilván annak hatása alatt íródott be, hogy a kéziratok véletlenül Veronába jutottak, hol e festőnek, ki egyébként főleg olajjal festett, nagy neve volt.

Mindezek az olasz kéziratok, magas művészi színvonaluk mellett, még egyéb szempontokból is figyelmet érdemelnek. Mindenekelőtt - legnagyobb részükben - egyszerre olyan emblémák tűnnek fel, melyeknek eddig nyomát sem találtuk: a méhkas, hordó, zodiakus, gyűrű, kova, kút és sárkány. Ezek nyilván az olasz fejedelmi kéziratokban elmaradhatatlan emblémák mintájára készültek s ha a gondolat talán nem is éppen tőle származott, nagyon megfeleltethető Mátyás ízlésének, ki ekkor már minden tekintetben fényt és szertartásos pompát kívánt adni megjelenésének. A fejedelmi emblémák pedig egy fejedelmi kézirat beszédes és reprezentatív elemeiként hathattak rá. Sajnos, hozzánk hiába szólnak e valamikor talán nagyon kifejező szimbólumok, jelentésüket már nem értjük.

E kéziratok másik feltűnő sajátysága Mátyás és Beatrix arcképeinek gyakori alkalmazása. Az arcképek a fejedelmi pár érmei nyomán készültek.

Végül még egy érdekes megfigyelés. Az Olaszországban rendelt vagy készült kéziratok címerei két egyszerű típust mutatnak, még pedig a korábbiak Mátyás aranyforintját (46 és Vitéz Plautusa). A későbbiek az ezüst garas típusát. A forma mindig szabatos, a színezésben azonban többször akad hiba, amiből azt kell következtetnünk, hogy miként az arcképek az érme után, a címerek Mátyásnak mindenfelé forgalomban lévő pénzei után készültek s ezért természetes is, hogy e két típushoz ragaszkodnak. Nem úgy a Mátyás utolsó éveiben itthon készült kéziratok. Ezek számtalan változatban állítják össze a címer négy mezejét. Nem tudnak betelni a kombinációkkal s mindenből meglátszik, hogy a személyes jelenlét okozta jólétlenség fölöslegessé teszi számukra az egy típushoz való görcsös ragaszkodást.

Mert mindezek a felsorolt vagy idegenben vett darabok minden szépségük mellett sem elégíthették egészen ki Mátyás királyt. Törekvései nemcsak könyvtár összegyűjtésére irányultak. Célja magasabb volt. Amilyen céltudatosan csinált udvarában kultuszt a magyar nyelvből, olyan céltudatos volt törekvése országa kulturájának fejlesztésére is. Nemcsak fölkelteni akarta a tudomány iránt való érdeklődést, hanem módot is akart nyújtani nemzetének arra, hogy tudományos érdeklődését mindenki kielégíthesse. Olyan könyvmásoló műhelyt kellett tehát létesítenie, mely nagy szükségletet képes ellátni. Budai műhelyében harminc ember dolgozott állandóan. S a sírba azzal a meggyőződéssel szállhatott, hogy oly nemzedéket nevelt, mely tudományos és művészi eszményeit megérti és törekvéseit folytatni képes.

Minden jel szerint - bizonyára Vitéz János és ezenkívül az estei udvar mintájára - már a hatvanas években másolókat alkalmazott Budán, kik leírták számára azokat a könyveket, melyeket kiküldött emberei készen nem kaptak meg Olaszországban (10, 11, 14, 17, 19, 30, 35).

A Budán alkalmazott miniátorok elsejéről, 1471-ből való az első adatunk. Mátyás király Pomponius Laetushoz intézett levelében Blandius nevű miniátoráról beszél, „ki csak nemrégén érkezett meg Rómából könyvekkel megrakottan.” Blandiusról közelebbi adataink nincsenek, de Budán tartózkodásának nyoma már magában is igen becses. Ez idő óta mindjobban élénkül a művészi élet Budán. Ekkor kellett másolókból és miniátorokból egy kezdetben szerény kis műhelynek is összeverődnie, melynek működése hamarosan gyökeresen átalakította a magyarországi miniatur-festészet stílusát.

Az előző évek munkái, mint már említettem, még a gótikus irányt követik. Mátyás király ízlése azonban az olasz reneszánsz stílusát kívánta. Olasz művészek jöttek Budára s az itthoniaknak idomulniok kellett az idegen modorhoz. A budai udvar mindinkább elolaszosodó ízlését híven tükrözik e kor címeres levelei, melyek 1474 óta némely apróbb olasz sajátosságokat kezdenek feltüntetni, 1481-ben pedig a bakonoki Török-család címeres levelében egyszerre határozottan elének lép a milánói festői modor.

Az első művészegyenység, kinek munkássága úgyszólván kézzel fogható, szerény címerfestő volt: a hetvenes évek végén, vagy a nyolcvanas évek elején, Mátyás király könyvtárának egyes darabjait egységes címerrel látta el, mely feltüntette tulajdonosuk magyar és cseh király voltát. A művész, ki e munkát kimutathatólag harminchat kéziratban elvégezte, florenci modorban dolgozott. E kéziratok között vannak, melyekbe csak címet festett, ilyenek az olasz könyvpiac különféle városaiban készen, de üresen hagyott címerhellyel vásárolt kéziratok (13, 16, 24, 40, 59, 88, 91, 107, 113, 114), meg azok, melyekben egy régibb tulajdonos címerét kellett átfesteni (6, 38, 39, 87, 100, 109, 135); pl. a Vencel német és cseh király könyvtárából származó, az aragoniai címet mutató (15), vagy a Vitéz-könyvtárból Budára került kéziratokban (34, 25). Címerrajzainak formáját jellemzi, hogy a szív pajzsban elhelyezett holló mindig háromlevelű ágon áll és hogy az oroszlán koronája túlzottan nagy.

Találunk azonban nagyszámmal olyan kéziratokat is, melyeken festőnk már mint miniátor is megmutatkozik. Ezek közül való az a szintén Venceltől eredő, XIV. századi lombardiai kézirat (125), mely ma a római Casanate-könyvtár egyik díszje. A művész itt a remek címlap alsó szélére virágdísz is festett, azt a jellegzetes florenci modorban készült virágdísz, melyet, többször lebegő szalagoktól kísérve, egyéb munkáin is megtalálunk (12, 18, 27, 41, 74), mikor egyszerűbb, készen vásárolt, fehér indafonatos kéziratok elütő stílus díszje mellé - a címer körül - helyezi el (10, 11, 14, 17, 29, 30, 90), vagy mikor az egész címlap díszje tőle származik; pl. Georgius Trapezuntius Compendiumának (35) címlapja, hol a lapszéldíszén kívül két kis címetartó angyalját is festett. A régibb dátumú kéziratok címerét ez a címerfestő készítette és ebből világosan következik, hogy ő volt Budán az első állandó címerfestő.

1489 júliusában még mindig Budán, Mátyás szolgálatában találjuk címerfestőnk; amikor három zenggi család, közöttük a De Castelliono et de Mediolano-család számára kiadott nemesi levelet díszíti. E munka művészetileg nem jelentékeny ugyan, fontos azonban azért, mert biztos adattal szolgál ott, ahol egyébként csak logikai műveletekkel dolgozhatnánk. Ha Budáról keltezett oklevél festésénél ismerünk rá festőnk kezemunkájára, minden valószínűsége megvan annak, hogy Budán dolgozott.

A művész legérdekesebb munkáját - érett florenci modorban készült gazdag címlapot - a modenai könyvtár L. B. Alberti „De re aedificatoria” című kódexében találjuk meg (98), melynek a bégi Trapezuntiuszal - főleg az angyalok és a virágdísz tekintetében való egyezése - szembeszökő. A lapszéldísz összeállításában és az iniciálé férfialakjának rajzában olyan ötletlen kezdetlegesség nyilvánul, hogy az ilyen munkát Florencben rendelni meg alig lett volna érdemes. Pedig nem készen vett kódex, hanem rendelt, amit a címlap keretébe belekomponált címerek is mutatnak. A kódexnek okvetlenül 1485 után kellett készülnie, ezt bizonyítja a benne szereplő ausztriai címer.

E könyvfestőn kívül még egy florenci művész Budán tartózkodásáról van pontos értesülésünk: Cosimo Rosselli öccse, Francesco Rosselli festő, miniátor és rézmetsző, 1480-1481-ben Budán volt. E művész utóbb Liberale da Veronával együtt dolgozott a sienai dómkörnyvein s e munkáiból modorát határozottan megismerhetjük. Tiszta florenci stílusban készült száraz és kemény formájukkal érdektelen munkák ezek. De hasztalan tudjuk, hogy a művész Budán

dolgozott, a ma ismert Corvin-kódexek lapjain nem találkozunk egyetlen miniatura sem, melyet a sienai munkákkal való rokonság alapján Rossellinek tulajdoníthatnánk.

1481-ből, tehát abból az évből, melyben a címereslevelek is olaszos modort tüntetnek fel s Rosselli is Budán tartózkodott, Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost egyik kódexében, mellyel az e főpapról szóló fejezetben részletesen foglalkozom majd, olyan művet bírnak, mely már világosan elárulja, hogy nagyobb műhelyben készült. Különböző mesterek különféle nyelven beszélnek itt s kiegyenlítetlenül állnak még egymás mellett, egyrészt régiebb, gótikusabb stílusban készült lapok, másrészt milánói, ferrariai, florencies és francia stílusok.

De e stílusok összeolvadásának folyamata is megindult már ebben az időben s a stílkeveredés érdekes példáját mutatja Mátyás király Trapezuntius kézírata a Nemzeti Múzeumban (69). E stílus fővonásait az észak-olaszországi, nevezetesen a milánói művészetből merítette. A műhely első mesterei között tehát milánó-környéki miniátoroknak is kellett lenniök a florenciek mellett. De e kéziratok azt is elárulják, hogy a kódexek illuminatorai - kiknek részben magyaroknak kellett lenniök - inkább a Budán, Mátyás könyvtárában akkor már nagy számmal levő kéziratokon képezték magukat, semmint rendszeres tanulással. Erre vall a figurális részleteknek feltűnően gyengébb volta, az ornamentális részletek szépsége mellett.

A névszerint is ismert lombardiai művészek közül főleg Cristoforo de Predis az, kinek munkáival közeli vonatkozást mutatnak a kor magyar miniatúrái. A művész Turinban levő kéziratának címlapjával még színezés tekintetében is oly egyezők, hogy Cristoforo de Predisnek valamely tanítványát kell gyanítanunk a budai műhely munkásai között, vagy legalább is föl kell tennünk, hogy a művésznak valamelyik nevezetesebb munkája megvolt a budai könyvtárban.

Az 1481-re keltezett Kálmáncsehi-féle kéziratból és a vele nagyon rokon, tehát egykorú Corvin-Trapezuntiusból megismerjük azt az érdekes, de szinte barbárul durva arctípust is, melynek zord vonásai szintén felső-olaszországi karaktert viselnek magukon s mely a budai műhelyben készült kéziratokban ezentúl állandóvá válik. Különösen szembeötlő vastag szemhéja, duzzadt ajka, zöldesszürke hússzíne által.

Az említett kéziratokkal való szoros vonatkozásainál fogva a műhely korai munkái közé kell számítanunk a müncheni Aristeas Corvin-kódexet is (115), melynek címlapja dekorációinak erősen ferrara-milánói jellege mellett sem tagadhatja meg szembeszökően budai eredetét.

Ugyanez időből való Johannes Tolhopff Mátyásnak ajánlott *Stellariuma* (148). Az ingolstadti, lipcsei tudós 1480-ban egy ideig Mátyás udvarának csillagásza volt, ez évszám alapján tehát csaknem teljes bizonyossággal a nyolcvanas évek legelejére tehetjük a művet.

Pontosan meg nem határozható Mátyás király bécsi Antifonáljének kora (32), s csak annyit vehetünk biztosra, hogy nem az utolsó öt évének valamelyikében keletkezett. Amint már Varjú Elemér megállapította, a kéziratban két iskola munkái különböztethetők meg. Az 1. r. és 7. r. lap felső-olaszországi modort mutat és nagyon rokonok a Budán készült miniatúrákkal, noha ugyanettől a kéztől más budai munkát nem ismerek. A többi lap dísz, elsősorban a nagy iniciáléké, burgundi, flamand. E képeknek két feltűnő sajátja van. Mindenekelőtt azt az érzést keltik, hogy nem egyszerre keletkeztek, amit az előadásmód különfélesége okoz. A képek egy része kedvesen mesélő, másik része egészen elvont, filozofikus és szimbolikus felfogást mutat. Vannak régieskedő lapok s van modernizáló, mely érett stílusában már a századvégi flamand munkák körébe tartozik. E képek nagy része kétségtelenül másolás: silány kivitelben a legszebb kompozíciók. A kéziratot töprenkedés nélkül hajlandóak volnánk az itthon készült munkák közé besorozni, - jóllehet a flamand részekben speciális magyar vonást nem lehet felfedezni, - de Varjú Elemér szerint a szertartások benne a francia szokásnak

megfelelően vannak elrendezve, s nem valószínű, hogy Mátyás idegen és ránézve használhatatlan szöveget másoltatott volna le. Így hát ez a körülmény legalább is óvatosságra int. Igaz, hogy ép oly kevésbé képzelhető, hogy ajándékkul - mert ha nem Mátyás csináltatta, akkor csak ajándék lehet a könyv - befejezetlen kódexet adjon valaki a királynak, pedig nyilván befejezetlen volt, ha Budán kellett az utolsó képet s még hozzá a könyv elején, hozzáfesteni.

A festőműhely kialakulásával körülbelül egy időre eshetett a könyvkötőműhely berendezése is. Bizonyosra vehetjük ezt, mivel Mátyás semmit sem csinált ötletszerűen, hanem minden cselekedete határozott célt szolgált. De a valószínűségnél nyomósabb bizonyítékunk is van erre. A könyvtár egyetlen datált kötete ugyanis - a bécsi Lucretius kéziraté (13) - az 1481-es évszámot viseli. Hogy e kötések Magyarországon készültek, azt kiváló tudósok már kellőleg bebizonyították. Megállapításaiknál ugyanazon megfigyeléseket véve irányadóul, melyeket a miniatúráknál kifejtettünk. E kötésekben keleti és nyugati elemek olvadnak harmonikus egésszé, ami sehol egyebütt nem képzelhető, mint éppen Budán. Ezenkívül a legkülönbözőbb vidékekről és korokból származó kódexek kötése egy és ugyanaz. E vörösbarna bőrkötések legnagyobb ékessége az aranyozott mustrák, melyek - mivel tetszés szerint összeállítható kis bélyegzők benyomásával készültek - csodálatos gazdagságot mutatnak s a műhely munkásainak nemcsak ügyességét, hanem fantáziáját is ragyogtatják. Minden jel arra vall tehát, hogy a nyolcvanas évek elején már virágzó, sok munkással dolgozó műhely volt Budán, melyben pezsgő élet és szorgalmas munka folyt. Másolók, festők, könyvkötők vetekszenek, hogy megnyerjék királyuk meglegedését.

A könyvkötők a legszorosabb kapcsolatban dolgoztak a miniátorokkal. 1485 után megjelenik a műhelyben egy másik címerfestő is, aki húsz ráncmaradt kéziratban dolgozott. Ennek a címerfestőnek jellemző sajátossága, hogy csaknem minden munkáján M, illetve A kezdőbetűket alkalmaz a címertől jobbra-balra. E betűk jelentését a besanconi kézirat (44) dönti el, melyen mindkét betű fölött rövidítő jelek láthatók, bizonyossággal annak, hogy Mathias Augustus az értelmük, nem Mathias, tehát nem kerülhettek a címer fölé előbb, mint Bécs meghódítása, azaz 1485 után. E kéziratok közül is négy másé volt előbb s így került Mátyás címere az idegen címer fölé (44, 55, 61), vagy mellé (71); a többiben üres címerhelyre festették Mátyás címerét. E négy darab tehát világosan bizonyítja, hogy a címereket Budán festették az idegen címerek fölé. Annál is inkább, mert a húsz kézirat közül kettő Vitéz javításaival van tele (55, 56), tehát már az ő idejében Magyarországon voltak. Az M A-s címerrel ellátott kéziratok csaknem mindegyikének és ezenfelül néhány olyan kódexnek, melyeket talán ebben az időben vásároltak (4, 57, 58, 76), továbbá olyan kéziratoknak, melyeket egészükben ekkor festettek ki Budán (2, 63, 148), feltűnő, közös sajátossága, hogy arany metszésükön színes geometriai vagy virágdísszel ékesek. Ezen festések változatossága, formáiknak és színeiknek üdésége csodálatra méltó. Az ornamentikájuk pedig sajátosan Felső-Olaszországból eredő, de némelykor oly speciális flórenci elemekkel vegyül, melyek minden tekintetben Cherico virágdíszjeivel rokonok. E kéziratok túlnyomórészt bársonyba vagy selyembe vannak kötve.

A legkülönbözőbb korból és vidékről származó kéziratok metszése nyilvánvalóan egy és ugyanazon műhelyben készült, még pedig Budán és nem Olaszországban, mert XIV. és XV. századi bolognai (76), nápolyi (58) és flórenci kéziratoknak ez az uralkodóan felső-olaszországi karaktert mutató metszése van, viszont semmi módon el nem képzelhető, hogy a Budán összehordott és utóbb Budán kötött kéziratokat Olaszországba vitték volna vissza, csupán a metszések ráfestése végett. De még ha feltételezhető volna is ez, nem tudunk olyan olasz várost megnevezni, melynek fejedelmi kézirateit éppen ilyen bájos metszésekkel díszítették volna. A ferrarai hercegek, a Mediciék egyetlen könyvén sem találjuk meg ezt a díszítést. Viszont sem nálunk, sem Ausztriában már évtizedek óta nem volt ismeretlen a virágos metszések divatja.

Mindennél többet mond azonban az a körülmény, hogy az M A-s címernek valami határozott összefüggése van ezekkel a metszésekkel, amiből az következik, hogy egyugyanazon műhelyben keletkeztek. S mivel e címerek, mint láttuk, kétségtelenül Budán keletkeztek, e metszéseknek is Budán kellett készülniök.

1485 után kellett Mátyás király római Missaléjának (126) készülnie a benne szereplő ausztriai címerek tanúsága szerint. Keletkezési helye kétségtelenül Buda, amire éppen a színes metszések vizsgálata tanít meg. Ugyanis a római Missale CLVIII. r. lapján a bécsi Regiomontanus kézirat (4) metszésének hű mását, de nem másolatát találjuk. A szembeszököen egyező ornamentikát különösen jellemzi a váltakozó színű kelyheknek zsúfolt egymásba illesztése, a virágok és a levelek fehér kontúrozása. E metszéssel való egyezésen kívül még egyéb bizonyítékok is szólnak a Missale budai eredete mellett. Főleg oly kódexekkel való kapcsolata, melyek e misekönyv keletkezése idejében már a könyvtárban voltak. Attavante brüsszeli Missaléja (45) 1485-1487-re van keltezve. A könyvnek tehát legkésőbb 1487-1488-ban Budán kellett lennie. Kilencedik lapján Dávid zsoltáraihoz Attavante pompás címlapot festett, melynek különösen feltűnő eleme az alsó és jobb lapszél hosszában végighúzódnó, drágakövekkel kirakott szalag, melytől jobbra-balra levél és virágfolyondár kanyarog. A római Missalénak ugyancsak az imádkozó Dávid királyt ábrázoló első lapján nagyjából ugyanezzel a lapszállal találkozunk, csak hogy valamely másodrendű művész interpretációjában. Lenn a középen pedig drágakövekkel körülvett medaillonban, mindkét kéziratban a címet, a jobboldali keret közepén pedig egy ülő alakot pillantunk meg. Hasonló egyezéseket mutat a brüsszeli Missale 205. v. lapjának és a római Missale CIV. v. lapjának díse is.

Az egyezésekből két tényt állapíthatunk meg kétségtelen bizonyossággal. Először, hogy a kézirat Budán készült, másodsor, hogy 1487-1490 között keletkezett, amikor Attavante Missaléja már Budán volt. Fölmerülhet az az ellenvetés, hogy a művész Attavante Missaléját esetleg Flórencban másolhatta le, még mielőtt Budára került volna. De a festés egész jellege nem vall a flórenci iskolára, sőt az architektúrais elemekből összerótt iniciálé oly tipikusan felső-olaszországi karaktert mutat, minővel már a század eleje óta sűrűn találkozunk Lombardiában, Verona környékén s utóbb Ferrarában is. S éppen így kifejezetten lombardiai kompozíció a CIV. v. lapon látható keresztrefeszítés, mely szintén csak kópia lehet. Ugyanezen lapon egyébként a háttérben oly várost látunk, melynek kontyos tetejű tornyai Olaszországban teljesen ismeretlenek, ellenben tipikusan burgundiak: meg is találjuk őket Mátyás király nagy Antiphonáléjának címlapján (32). Az Antiphonáléból ered a CLXXXVIII. lap tipikusan francia díse is.

A római Missaléban Európa különféle országaiból Budára érkezett kéziratok lapjainak vagy azok egyes részleteinek másolatai sorakoznak olyan lapok mellé, melyeknek összefonódó bőségszarukból összeállított ornamentikáját, egyszerűbb flórenci, ferrarai vagy francia módra készült lapszéldíseit Kálmáncsehi Domonkos 1481-iki bécsi Breviariumából és zágrábi Missaléjából jól ismerjük.

Mátyás király utolsó éveiben készült a bécsi Ptolemaeus-kódex (2) miniatúrája is. Ennek magyar eredete mellett bizonyít egy szerencsés véletlen körülmény. 1467-ben írta ugyanaz a másoló, aki Vitéz Jánosnak Krakkóban lévő kéziratát másolta, melyről pedig nagy valószínűséggel meg lehet állapítani, hogy magyar pergamenre, magyar ember írta, nagyon igénytelen, gótikus levéldísszel itthon látták el címlapját és itt is kötötték. A Ptolemaeus-kézirat huszonkét évig festetlenül pihent s csak ezután láttak hozzá díszítéséhez s nem képzelhető, hogy egy Magyarországon másolt kéziratot csupán a kifestés kedvéért Olaszországba küldtek volna, mikor Budán is volt festőműhely, melybe szép színes aranyetszésének elkészítése végett úgy is vissza kellett volna vinni. A Ptolemaeus címlapja flórenci, milánói, ferrarai és

francia elemeket forraszt össze egységgé. Flórenci az ornamentika gerince, melyhez hasonlóra akadunk Gherardo Hieronymus kéziratában (26). Ennek másolását 1488 októberében fejezték be, tehát körülbelül 1489-ben érkezhetett Budára. A miniatura egyéb részeiben, színezésében, tájképi és figurális részleteiben a milánói elem uralkodik. Francia kéziratok hatása érzik a címerpajzsot tartó szörnyek testének színezésében. Ezt a színezést egyébként a század végén már Ferrara is átvette a franciáktól, úgy hogy a francia hatás közvetve is elképzelhető volna.

A budai keverékstíl legpompásabb darabja Averulinus, azaz Filarete (Velencében lévő) építészeti munkája (134). Remek kézirat, milánóias mélytűzű színekben ragyogó két címlappal és számtalan szövegábrával. E munkában különösen ferrara-velencei elemek lépnek előtérbe s némely alak feltűnő hasonlóságot mutat a ferrarai Ercole de' Roberti műveivel, akiről tudjuk, hogy Magyarországon járt. Az Averulinus másik címlapján, még pedig szintén figurális kompozícióján, a flórenci Paolo Uccello lovascsatáira emlékezünk. A stílkeveredés a legapróbb részletekig hat és a lapszéleken sűrűn előforduló fegyverek összeállításában is érvényesül. Egymás mellett függenek egyrészt teknőszerűen hajlított magyaros tárcsák, keleties puzdrák és szabályák, másrészt nyugatias tegzek, „luzerner Hammer”-ek és ami különösen feltűnő, felső-olaszországi (velencei) sisakok.

A munkát egy olasz példány nyomán Bonfini Mátyás udvarában fordította latinra; 1489-ben legalább a másolás és a szövegábrák készen voltak, mert ezt az évszámot lehet olvasni a 95-ik lapon. (Eddig tévesen 1488-nak olvasták.) A szövegábrák valószínűleg Filarete elveszett eredetijéből kerültek Piero dei Medicinek a flórenci Biblioteca Magliabecchianában lévő példányába, onnan Mátyásnak följegyzésekből ismeretes olasz példányába és végül Bonfini latin fordításába. Nem is képzelhető el másképp, minthogy a fordítás, a szöveg és a képek másolása Budán készült és a címlapokat is a budai műhelyben festették.

Az 1489-es év terméseiben oly darabot találunk, mely fordulatot jelent a magyar miniaturfestés történetében s következményei évtizedekre éreztetik hatásukat: az Erdődi Bakócz család számára kiadott újabb nemesi levél 1489 január 6-ikáról való. A nemesi levél címerképe körül, sisaktakaró helyett, egészen újszerű, gazdag és nemes folyondárt látunk, melynek semmi köze sincs a budai műhely eddig megfigyelt ornamentikájához, nem is keverék stílus, hanem tisztastílus olasz, pontosabban milánói. S e nemes stílusban készült miniatura nem magában való. A budai műhely legszebb darabjának, a Párizsban lévő Cassianusnak (120) több lapján egy teljes évvel később ugyanezzel az ornamentikával találkozunk. A pompás kéziratot, mely Mátyás király közbejött halála miatt abbamaradt s melyet már Ulászló király fejeztetett be, Petrus de Abbatis Burdigalensis másolta, akit 1480-ban neveztek ki a nápolyi királyi könyvtár másolójává s még 1484-ben is a Budán többször megfordult Aragóniai Jánosnak, Beatrix testvérének szolgálatában állott. A kézirat festői díszé azonban nem mutat nápolyi eredetre, hanem milánói stílusban készült. Ezt az újabb milánói hatást az utolsó évek politikai eseményei, Corvin János és Bianca Maria Sforza tervbe vett házassága magyarázza.

A Cassianus címlapján, mely tájképi és figurális részleteiben is kétségtelenül felső-olaszországi eredetre vall, megtaláljuk a függő gyümölcsharangok között bujkáló gyermekek kedves motívumát is, ezt a Felső-Olaszországban meglehetősen általános motívumot.

Minden tisztastílus olasz volta ellenére is bizonyos azonban, hogy e munka Budán készült, mert ornamentikája a Bakócz-család címeres levelének ornamentikájával azonos. Azt a föltevést pedig, hogy a kettő egymástól függetlenül keletkezett volna, a két képre vetett futó pillantás is megdönti.

II. Ulászló király 1495-iki számadás könyvei „a királyi könyvek miniátorául” a madoccai apátot említik. Erről az addig „névtelen miniátorról” magamnak annyit sikerült megállapítanom, hogy neve Johannes Antonius volt. Balogh Jolán kutatói szerencsésének köszönhetjük, hogy ma már teljes nevét ismerjük. A milánói levéltár két levele ugyanis 1487 okt.-ben, illetőleg 1490-ben madoccai apátul bizonyos Frater Johannes Antonius (Zoan Antonio) Cattaneo de Mediolano nevű domonkos-rendű szerzetest nevez meg.

Az alig több, mint egyévi különbség a milánói származású és a milánói stílusú művész fellépése között annyira elenyészően csekély idő, hogy inkább döntő bizonyítéknak szolgálhat, semmint gyöngítő érvként. A Cassianus művésze is Mátyás uralkodásának végén tűnik fel s működése átnyúlik Ulászló idejére, J. A. Cattaneoé ugyanígy. Viszont egyetlen más jelentékeny művészt sem ismerünk a műhelybeliek közül, ki a Cattaneo de Mediolano madocsai apát nevében és működési idejében bennfoglalt követelményeknek akár művészeti, akár kronológiai tekintetben oly teljes mértékben megfelelné, mint a Cassianus mestere. Mivel az okirat az apátot kifejezetten dominikánusnak mondja, Balogh Jolán arra következtet, hogy a már 1474. óta konvent nélkül szűkölködő apátságot, mely azelőtt - sőt később ismét - a bencéseké volt, átmenetileg a dominikánusoknak adták át s hogy az apátság, mint tényleg működő szerzet ekkor talán már szünetelt s pusztá cím és jövedelem volt. Mivel eszerint az apát nem tartózkodott Madocsán, megértjük azt is, miként lehetett ő a Budán működő műhely legnevezetesebb és művészi tekintetben irányító tagja.

37

elemeket más, hazai és idegen elemekkel. A fejlődés végén aztán beléje kapcsolódik, most már, mint határozott irányt adó egyéniség, a milánói származású madocsai apát.

Külön érdekessége a Cassianusnak még az is, hogy igen gazdag s még hozzá egységes stílusú kézirat lévén, jól megfigyelhetjük rajta a budai műhely dolgozási módszerét. A címlap és a 3. r. lap a műhely legnagyobb mesterétől, tehát a madocsai apáttól való. A 7. r. lapon egy másik művész jelenik meg, aki parányi változtatással lemásolja a 3. r. lapot; ugyanettől a művésztől való a 15. r. lap és a belső lapok legtöbbször. Egy harmadik mester dolgozott a 77. v. lapon. Általában úgy látszik, hogy az első lapok mestere készítette a tervezetek nagy részét, melyeket azután segédei kiszíneztek, mert a világosság felé tartva a lapokat, a végleges forma mögött gyakran előtűnik a számos részletében lényegesen elütő, sokkal finomabb és bonyolultabb rajzú terv, melyet a kiszínezés csak nagyjából követ (különösen feltűnő az 58. r. lapon). Ezenkívül, mintha a folyondárok között elhelyezett alakokat gyakran megint külön illesztették volna az ornamentumba.

A Cassianussal teljesen rokon még két kézirat és egy ősnymtatvány, melyek Mátyás halálakor szintén befejezetlenek voltak. Ilyen elsősorban a müncheni Beda (111). E kézirat címlapjának tervezete kétségtelenül attól a művésztől való, ki a Cassianus belső lapjain dolgozott. De Ulászló e címlapot a díszítmények között sűrűn szereplő hollók eltüntetése végett gyökeresen átdolgoztatta egy gyöngébb munkással. Valószínűleg ugyanígy járt Mátyás király Evangelistariuma (89) is. Címlapjának kompozíciója a Bedával csaknem azonos.

A budai műhelynek Mátyás király számára megkezdett utolsó pompás darabja Aristoteles munkáinak Velencében 1483-84-ben, pergamenre nyomtatott példánya, mely ma Párizsban van. Mátyás könyvtárának ez az eddig ismert egyetlen nyomtatványa, mely pompásan van díszítve (Ny. 3.), mert az öt kötetből négynek gazdag díszítésű címlapja van, melyek teljesen a Cassianus modorában, tehát a madocsai apát közvetlen környezetében készültek.

Az Olaszországban félig elkészült munkák Mátyás király halálával hirtelen félbe maradtak s így mentek át a Mediciek birtokába. Az itthon készületeket Ulászló befejeztette vagy átfestette, világos jeléül annak, hogy valóban Budán készültek, ellenben bántatlanul hagyta a már Mátyás alatt a könyvtárhoz tartozó, kész olasz kéziratokat.

Oláh Miklós esztergomi érsek „Hungaria” című művében 1536-ban elmondja, hogy Mátyás király számára egy harminc tagú műhely dolgozott Budán, benne festők és másolók, kiknek feje a nagyműveltségű és a festésben is jártas dalmát tudós, Felix Ragusarus volt. A művészek közül Oláh többet személyesen is ismert.

Kétségtelen, hogy éppen a Mátyás legendás alakjára vonatkozó feljegyzések tekintetében a legnagyobb óvatossággal kell eljárunk. De ebben az adatban nincs okunk kételkedni, mert csak igazolásául szolgál annak, amit a kéziratok megvizsgálásakor magunk is megállapítottunk.

A következő táblázat sorszámai a Szent István Akadémia kiadványában legutóbb megjelent „Bibliotheca Corvina” című kiadvány sorszámaikat követik.

Bécs = Wien. Nationalbibliothek. Cod. lat.

Berlin = Preussische Staatsbibliothek. Ms. lat. fol.

Besançon = Bibliothèque Publique. Ms.

Bruxelles = Bibliothèque Royale. Ms.

Budapest a) = Magyar Tudományos Akadémia könyvtára. Cod. lat. 4°

Budapest b) = Egyetemi Könyvtár. Cod. lat.

Budapest c) = Magyar Nemzeti Múzeum. Széchényi könyvtár.

Budapest d) = Ernst Múzeum.

Cambridge = Trinity College könyvtára. Ms.
 Cheltenham = Sir Thomas Phillipps könyvtára. Ms.
 Drezda = Dresden. Staatsbibliothek. Ms.
 Erlangen = Universitätsbibliothek. Cod. lat.
 Flórenc = Firenze. Laurenziana.
 Göttingen = Universitätsbibliothek. Cod. lat. phil.
 Göttweig = Bencések könyvtára. Cod. lat.
 Győr = Püspöki papnövelde könyvtára.
 Holkham Hall = Lord Leicester könyvtára. Ma már a new-yorki Morgan könyvtárban.
 Jena = Universitätsbibliothek.
 London = British Museum. Lansdowne Ms.
 Marosvásárhely = Gróf Teleki könyvtár. Ms.
 Milánó = Trivulzio herceg könyvtára. Ms.
 Modena = Biblioteca Estense. Cod.
 München = Staatsbibliothek. Cod. lat.
 New-York = Pierpont Morgan könyvtára. Ms.
 Olmütz = Káptalani Levéltár. Cod. lat. C. o.
 Párizs = Bibliothéque Nationale. Cod. lat.
 Parma = Biblioteca Palatina. G. G. III. 170. 1654.
 Prága = Egyetemi könyvtár. Cod. lat.
 Róma = Biblioteca Casanatense. Cod. lat.
 Róma = Vatikáni könyvtár. Cod. lat.
 Salzburg = Studienbibliothek. Cod. lat.
 Stuttgart = Nationalbibliothek. Cod. lat. theol. et philos. fol.
 Szentpétervár = Leningrad. Közkönyvtár.
 Thorn = Gimnáziumi könyvtár. Cod. lat. R. Fol.
 Velence = Venezia. Biblioteca Marciana. Cod. lat.
 Verona = Biblioteca Capitulare. Cod. lat.
 Volterra = Biblioteca Guarnacci. Cod. lat. 5518. XLIX. 3. 7.
 Wolfenbüttel = Landesbibliothek.
 Zágráb = Egyetemi könyvtár. Cod. Univ. (olim Museal) No.257. S. M. XI. C. 3.
 Krakkó = Herceg Czartoryski-Múzeum könyvtára.
 Amerika = Chicago? Magánkönyvtár.
 Esztergom = Főegyházmegyei könyvtár.
 Párizs = Bibliothéque Nationale.

A „Kor” rovatban a keletkezést jelző évek csak a másolásra és a miniatúrákra vonatkoznak, a kötésre és festett arany metszésekre nem.

A „Festő” rovatban a dűlt betűvel szedett „Buda” azt jelenti, hogy a könyvnek Budán festett arany metszése van.

A „Tulajdonos” rovatban a Mátyás neve után előforduló M A jelzés azt mutatja, hogy Mátyás címerét az a címerfestő készítette, ki a címertől jobbra, balra az M, illetve A szíglát alkalmazta.

Mátyás király könyvtára

Latin kéziratok

Szám	Őrzési hely	Szerző	Másoló	Kor	Festő	Tulajdonos	Corvin-kötés
1	Bécs 22	Livius	I. F. de S. Geminiano	1460-70	Flórenc, Buda	Mátyás MA	
2	" 24	Ptolemaeus-Trapezuntius	Vitéz másolója	1467-90	Buda, Buda	Mátyás	
3	" 25	Philostratus-Bonfini		1487-90	Boccardino Vecchio	Mátyás, Ulászló	
4	" 44	Ptolemaeus-Regiomontanus		1476-90	Cherico, Buda	Beatrix	Bőr
5	" 82	Agathias-Persona		1483-84	Nápoly	Beatrix	
6	" 92	Vergilius		1450-90	Flórenc?	Idegen, Mátyás	Bőr
7	" 105	Quintilianus		1450-70	Umbria	Mátyás	Bőr
8	" 109	Poetae christiani				Mátyás	Bőr
9	" 133	Appianus-Candidus		1460-70	Flórenc	Mátyás	Bőr
10	" 138	Marcellinus etc.		1471-90	Buda	Mátyás	Bőr
11	" 140	Statius		1470-90	Buda	Mátyás	Bőr
12	" 152	Asc. Pedianus		1460-90	Flórenc, Buda	Mátyás	Bőr
13	" 170	Lucretius		1481 előtt	Flórenc	Mátyás	Bőr
14	" 178	Xenophon-Filelfo		1470-90	Buda	Mátyás	Bőr
15	" 218	Aristoteles-Trapezuntius	Theodericus	1458 előtt	Róma	Aragoniai Alfons, Mátyás	Bőr
16	" 224	Catullus		1450-75	Flórenc	Mátyás	
17	" 256	Isocrates		1470-90	Buda	Mátyás	
18	" 259	Theophrastus-Traversari	Henricus de Brugis	1451-90	Flórenc, Buda	Mátyás	
19	" 292	Persius-Fontius		1480-90	Flórenc	Mátyás	
20	" 437	Boccaccio	Joan de Fleschoball	1422	Flórenc	Mátyás	Bőr
21	" 653	S. Augustinus		1485-90	Attavante	Mátyás	Bőr
22	" 654	S. Hieronymus		1485-90	Attavante	Mátyás	Bőr
23	" 656	Athanasius-Persona		1485-90	Attavante	Mátyás	Bőr
24	" 826	Salvianus		1450-75	Flórenc	Mátyás	
25	" 831	Basilus magn.-Trapezuntius		1472 előtt	Flórenc	Vitéz, Mátyás	
26	" 930	S. Hieronymus		1488	Gherardo és Monte	Mátyás	Bőr
27	Bécs 977	S. Joh. Chrysostomus		1465-90	Flórenc-Buda	Mátyás	Bőr
28	" 1037	Cyrillus		1460-70	Flórenc	Mátyás	Bőr
29	" 1076	S. Basilus		1470-90	Buda	Mátyás	
30	" 1079	S. Bernhardus		1470-90	Buda	Mátyás	Bőr
31	" 1391	Thom. Aquinas	Henr. Amstelredammi	1468		Mátyás	Bőr
32	" 1769	Antiphonale		1480-90	Buda	Mátyás-Beatrix	
33	" 2139	Martinus Polonus		1450-60	Milano	Sacca, Mátyás	
34	" 2271	Haly Aberudian		XIV.sz.	Csehország	Vencel, Mátyás	Bőr
35	" 2343	G.Trapezuntius		1470-90	Buda	Mátyás	Bőr
36	" 2363	Regiomontanus		1460-75	Flórenc-Buda	Mátyás	
37	" 2365	Bonfini		1485 előtt	?	Beatrix	
38	" 2384	Plato-Aretino		1450-70	Flórenc	Idegen, Mátyás	Bőr
39	" 2391	Ghalcidius		1450-70	Flórenc	Idegen, Mátyás	
40	" 2458	Thom. Aquinas		1460-70	Felső-Olaszország	Mátyás	
41	" 2485	G.Trapezuntius	Nic. Papiensis	1460-90	Flórenc-Buda	Mátyás	
42	" 10489	Livius	I. F. Mart. Geminianensis	1460-70	Flórenc	Mátyás MA	
43	Berlin 99	Livius etc.		1460-70	Flórenc	Mátyás	
44	Besancon 166	Dionys. Areopag.	Franciscus presb.	1457	Flórenc	Bibornok, Mátyás MA	

45	Bruxelles 9008	Missale		1485-87	Attavante	Mátyás	
46	Budapest/a2	Carbo		1476 körül	Ferrara	Mátyás	Selyem
47	" b1	Theophrastus	Vesp. Bisticci műhelye	1460-70	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás MA	Bársony volt
48	" b2	Cicero		1460-70	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás MA	?
49	" b3	S. Clemens papa		1472 előtt	Flórenc, <i>Buda</i>	Vitéz, Mátyás MA	Bársony volt
50	" b4	Curtius Rufus		1471-76	Nápoly	Beatrix	"
51	" b5	Eusebius Pamph.		1460-70	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás MA	"
52	" b6	Eusebius Pamph.		1460-70	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás MA	"
53	" b7	Corn. Nepos etc.		1460-70	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás MA	Bársony volt
54	" b8	Silius Ital.		1460-70	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás MA	"
55	" b9	Tacitus		1467 előtt	Flórenc, <i>Buda</i>	Bíbornok, Vitéz, Mátyás MA	"
56	" b10	Tertullianus		1468 előtt	Flórenc, <i>Buda</i>	Vitéz, Mátyás MA	"
57	" b11	Caesar	Angelus	1460-70	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás	"
58	" c121	S. Augustinus	Petr. Middelburgh	1476-85	Nápoly, <i>Buda</i>	Mátyás	Bársony
59	" c160	Curtius Rufus	Petr. Cenninius	1467	Flórenc	Mátyás	Bőr
60	" c234	Polybius		1450-70	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás MA	Bársony
61	" c241	Plautus		1459 előtt	Flórenc, <i>Buda</i>	Idegen, Mátyás MA	"
62	" c249	P. Ranzanus		1490	Dél-Olaszország	Mátyás-Beatrix, Ulászló-Bakócz	
63	" c281	G. Trapezuntius		1481 körül	Buda, <i>Buda</i>	Mátyás	Bársony
64	" c344	J. Scholasticus		1470	Flórenc	Vitéz, Mátyás	
65	" c345	J. Damascenus		1485-90	Attavante	Mátyás	Bőr
66	" c358	Cyrrillus-Trapezuntius		.	-	Mátyás	Bőr
67	" c370	Victorinus		1462 előtt	Magyarország	Vitéz, Mátyás	Bőr
68	" c346	S. Joh. Chrysostomus		1485-90	Attavante	Mátyás	
69	" c347	S. Hieronymus	M. L. P.	1488	Gherardo és Monte	Mátyás	
70	" dVII.4	Fr. B. Mantuanus		1470-80	Mantua	Mátyás	
71	Cambridge 1235.0.4.4.	Livius		1450-70	Felső-Olaszország	Idegen, Mátyás MA	
72	Cheltenham 3010	Livius	J. Fr. de S. Geminiano	1460-70	Flórenc	Mátyás	
73	" 4361	Caec. Cyprianus		1450-70	Flórenc	Mátyás	
74	Drezda E. A. 1	Cicero		1460-90	Flórenc-Buda	Mátyás	Bőr
75	" R.28m	Valturius	J. M. Cynicus műhelye	1476-90	Nápoly	Mátyás	
76	Erlangen 231	Biblia		XIV. sz	Bologna, <i>Buda</i>	Mátyás	Bőr
77	Flórenc 12.10	S. Augustinus	Ant. Sinibaldus	1489	Attavante mod.	Mátyás, X. Leó	
78	" 14.22	S. Augustinus	Mart. Ant. presb.	1489	Ferrara	Mátyás (?), Medici	
79	Flórenc 15.15	Biblia I.		1490	Attavante	Mátyás, Medici	
80	" 15.16	Biblia II.		1490	Elkezdetlen	Mátyás, Medici	
81	" 15.17	Biblia III.		1490	Gherardo és Monte	Mátyás, Medici	
82	" 21.18	Isidorus Hispal.	J. J. Alamanus Crucennacensis	1490	Attavante mod.	Mátyás (?), Medici	
83	" 68.19	Appianus-Candidus	Carol. Hil. Fat. Gemin.	1489-90	Attavante mod.	Mátyás, Medici	
84	" 73.39	Ficinus		1489	Attavante mod.	Mátyás, Medici	
85	Flórenc Acqu. doni 233	Calderinus	B. Fontio	1485-90	Attavante	Mátyás	
86	Göttingen 36	Aristoteles		1460 körül	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás MA	Bársony
87	Göttweig 260	Bessarion	Leonardus Job	1450-70	Flórenc	Idegen, Mátyás	Bőr
88	Győr I.1	Blondus Flavius		1467	Flórenc	Mátyás	
89	Holkam Hall 18	Evangelistarium		1490	Buda	Mátyás, Ulászló	

90	Jena. Bos. 8°1	Guarinus	Ferrarában	1459-90	Buda	Mátyás	
91	London L. 836	Horatius etc.		1450-70	Flórenc	Mátyás	
92	Maros-vásárhely	Tacitus		1450-70	Felső-Olaszország	Mátyás MA	Bőr
93	Milano 817	Miscellanea		1450-70	Flórenc	Sasseti, Mátyás	Bőr
94	" 818	Horatius-Porphirius		1485-90	Attavante	Mátyás	Bőr
95	Modena aG 3.1	S. Gregorius	M J	1488	Gherardo és Monte	Mátyás-Beatrix	
96	" aG 4.22	Miscellanea		1487	Attavante műh.	Mátyás	
97	" aM 1.4	Origenes		1476-90	Cherico	Mátyás-Beatrix	
98	" aO 3.8	L. B. Alberti		1485-90	Buda	Báthori, Mátyás	
99	" aQ 4.4	Dionysios Halik.		1485-90	Attavante műh.	Mátyás	
100	" aQ 4.15	Em. Probus etc.		1460-80	Cherico iránya	Sasseti, Mátyás	
101	" aQ 4.17	Ammian. Marcell.		1488	Attavante műh.	Mátyás	
102	" aQ 4.19	S. Augustinus		1485-90	Attavante	Mátyás	
103	" aS 4.2	G. Merula		1485-90	Attavante műh.	Mátyás	
104	" aS 4.17	Valturius		1460-70	Lombardia	Mátyás	
105	Modena aS 4.18	S. Ambrosius		1485-90	Attavante	Mátyás	
106	" aU 4.9	S. Gregorius		1485-90	Attavante	Mátyás	
107	" aV 5.24	Dionysios Areopag.		1460-70	Flórenc	Mátyás	Bőr
108	" aW 1.8	S. Thomas		1485-90	Attavante műh.	Mátyás	
109	" aX 1.10	Strabo-Guarino		1460-80	Cherico mod.	Sasseti, Mátyás	
110	München 69	C. Celsus		1460-70	Flórenc, Buda	Mátyás MA	Bársony
111	" 175	Beda		1490	Buda	Mátyás, Ulászló	
112	" 294	Agathias-Persona		1483-84	Nápoly	Mátyás	Selyem
113	" 310	Demosthenes etc.-Aretino		1460-70	Flórenc	Vitéz, Mátyás	Bőr
114	" 341	Thom. Seneca		1460-70	Felső-Olaszország	Mátyás	Bőr
115	" 627	Aristaes-Palmierus	D.G.V.Q.M.G. H.S.J.	1481 körül	Buda	Mátyás	Selyem
116	New-York 496	S. Didymus	Sigism. de Sigism.	1487	Gherardo és Monte	Mátyás	
117	" 497	Cicero		1450-70	Flórenc	Sasseti, Mátyás	
118	Olmütz 330	L. B. Alberti	Fr. Collensis presb.	1485-90	Attavante	Mátyás, Filipecz	
119	Párizs 1767	S.Ambrosius	C. Bonagius de Cantinis	1489	Flórenc	Mátyás, Aragóniai	
120	" 2129	Cassianus	P. de Abbatis Burdigalensis	1490	Madocsai apát	Mátyás, Ulászló	
121	" 8834	Ptolemaeus-Angelus		1485-90	Attavante-Boccardino	Mátyás	
122	" 16839	S. Hieronymus	Ant. Sinibaldus	1488	Attavante	Mátyás	
123	Parma G.G.III.170.1 654	Diom. Carafa		1476	Nápoly	Beatrix	
124	Prága 1656	Aristoteles-Th. Aquin.		1485-90	Gherardo és Monte	Mátyás	Bőr
125	Róma a)459	Encyclopaedia		XIV-XV.	Lombardia, Buda	Vencel, Mátyás	
126	" b)Urb.110	Missale		1488-90	Buda	Mátyás	Bársony
127	" b)Urb.112	Breviarium	Mart. Anton. presb.	1487-92	Attavante	Mátyás	
128	" b)Vat.3186	Andr. Pannonius		1467	Ferrara	Mátyás	
129	" b)Ross.1164	Missale	Georgius Kath. et Inst.	1469	Bécs	Mátyás, Th.de Hung.	
130	Salzburg. V.3.B.107	Herodian.-Bonfini		1485 előtt		Mátyás	Selyem

Latin kéziratok és nyomtatványok

Szám	Őrzési hely	Szerző	Másoló	Kor	Festő	Tulajdonos	Corvin-kötés
131	Stuttgart Lat. Th. Philos. Fol.152	S. Augustinus		1485-90	Attavante	Mátyás	Bőr
132	Sz. Pétervár 5.7.17	S. J. Chrysostomus		1485-90	Attavante	Mátyás	
133	Thorn. R. Fol. 21	Naldus Naldius		1485-90	Attavante	Mátyás	
134	Velence VIII.2	Averlinus-Bonfini		1489	Buda	Mátyás	
135	„ X.31	Suetonius etc.		1450-70	Flórenc	Sasseti, Mátyás	
136	„ X.235	Benv. de Rambaldi		1480-90	Felső-Olaszország	Mátyás	
137	„ XIV.35	Mart. Capella	Alex. Verazanus	1485-90	Attavante	Mátyás	
138	Verona CXXXVI	Livius		1450-70	Flórenc	Idegen, Mátyás	Bőr
139	„ CXXXVII	Livius		1450-70	Közép-Olaszország	Idegen, Mátyás	Bőr
140	Volterra 5518.IV.49.3.7.	Marlianus		1487-88	Milano	Mátyás	Bőr
141	Wolfenbüttel 2.Aug.4°	Syn. Platon-Ficinus	Luc. Fabiani de Ficinis	1484-90	Attavante műh.	Mátyás	Bársony
142	Wolfenbüttel 10.Aug.4°	L dos-Fcinm	Luc. Fabiani de Ficinis	1484-90	Attavante műh.	Mátyás	Selyem
143	Wolfenbüttel 12.Aug.4°	Ficinus	Seb. Salv. Amitinus	1479-90	Cherico műh.	Mátyás	Bársony
144	Wolfenbüttel 39.Aug.4°	Psalterium		1476-90	Cherico	Beatrix	Bőr
145	Wolfenbüttel 43.Aug.fol.	Fontius	Fontius	1487-90	Attavante műh.	Mátyás	Bársony
146	Wolfenbüttel 69.9.Aug.2°	Regiomontanus		1472 előtt	Bajorország	Vitéz, Mátyás	Bársony
147	Wolfenbüttel 73.Aug.fol.	Ficinus		1488-90	Cherico műh.	Mátyás	Bársony
148	Wolfenbüttel 84.1.Aug.fol.	Tolhopff		1480-90	Buda, <i>Buda</i>	Mátyás	Bársony
149	Wolfenbüttel 85.1.1.Aug. fol.	Cortesi		1488-90	Róma	Mátyás	Bársony
150	Wolfenbüttel 88.1.Theol.4°	Compendium				Mátyás	Bőr
151	Zagreb Univ.257.S.M.XI. C.3.	Hilarius Pictav.		1460-70	Flórenc, <i>Buda</i>	Mátyás MA	Bársony
152	Krakkó	S. J. Frontinus	Petr. Cenninus	1467	Flórenc	Mátyás	

Nyomtatványok

Szám	Őrzési hely	Szerző	Másoló	Kor	Festő	Tulajdonos	Corvin-kötés
1	Amerika	Statuta urbis Romae				II. Pál pápa, Mátyás	
2	Esztergom In.1.1.	Rayner. De Pisis		1478		Mátyás, Lövvöld	
3	Paris 1660	Aristoteles		1483-90	Buda	Mátyás, Ulászló	
4	Pozsony, Ferencesek	Nic de Ausmo		1471	Velence	IV. Sixtus, Mátyás	

Janus Pannonius pécsi püspök

Csezmiczei János, a Janus Pannonius néven világhírű költő és pécsi püspök, nagybátyjával, Vitéz Jánossal együtt a magyarországi humanizmus vezető alakja volt. Egykorú íróktól, például Vespasiano Bisticcitől és saját leveleiből tudjuk, hogy latin és görög kéziratokat tartalmazó, nagy könyvtára volt. E könyvtárnak azonban, épp úgy, mint Hantó György kalocsai érsekének, kit Bisticci szintén legfontosabb vevői között említ, úgy látszik egyetlen darabját sem látta el címerével, sem bejegyzésével, mert mindeddig nem került elő kézirat, melyről bizonyossággal állíthatnók, hogy az övé volt. Vannak kódexek, melyek valószínűleg tőle származnak, például a Nagylucsei Orbán címerét viselő Ficinus kézirat (l. ott), de bizonyítani ezt nem tudjuk. Ha e kézirat valóban tőle származnék, ez is csak arra vallana, hogy - amint már Vitéz János könyveiről szólva hangsúlyoztam - egészen alaptalan az a feltevés, mely szerint Mátyás király az 1471-iki összeesküvés után, - melybe szerencsétlen módon Janus Pannonius is belekeveredett - konfiskálta volna a Vitéz- és Janus Pannonius-féle könyvtárt. Hogy a királytól konfiskált kézirat miként kerülhetett volna az egri érsek birtokába, arra nehéz elfogadható magyarázatot találni.

Garázda Péter nyitrai főesperes

Garázda Péter Vitéz Jánosnak és Janus Pannoniusnak közeli rokona volt. Anyja Vitéz-lány volt, míg Vitéz Jánosé Garázda-lány. Tanulmányait Baptista Guarino iskolájában, Ferrarában kezdte meg s a tudós humanistához azután is meleg barátság fűzte. Ferrarából Flórencebe ment, ott Marsilius Ficinusszal, a platonisták fejével került jó viszonyba s később is ő volt az, ki Ficinus és Janus Pannonius között az összeköttetést fenntartotta. Garázda Péter, a magyarországi humanizmus egyik legképzettebb és legtehetségesebb tagja, az olasz humanisták között általában nagy tekintélynek örvendett, amit az is mutat, hogy Bartolomeo Fontio az ő pártfogását kérte, hogy bejuthasson Mátyás udvarába. A fényes pályának, mely reá várt, a Vitéz-féle összeesküvés vetett véget. 1471 novemberében éppen Magyarországra, a királyhoz indult, Lorenzo Medici egy szép ajándékával, midőn betegsége Velencében visszatartotta. A közben leleplezett összeesküvés következményeit Páduában várta meg s valószínűleg csak Vitéz halála után tért vissza hazájába. Mivel azonban Vitéz Jánossal és Janus Pannoniusszal való rokonsága folytán ő is az összeesküvés gyanújába esett, örökre megghiúsult az a reménye, hogy a magyar udvarhoz bejuthasson. Még magasabb egyházi állásba sem tudott többé emelkedni. 1476-1507 között nyitrai főesperes volt. 1507-ben halt meg, mint esztergomi főszékesegyházi kanonok és szent-istváni prépost.

Garázdának, határozott értesüléseink szerint is, szép könyvtárának kellett lennie. De az ő könyvei közül is csak kevés maradt ránk. Ezek között első helyen áll a müncheni Staatsbibliothek egy kézírata, mely Aurelius Macrobius munkáit tartalmazza, címlapjának három szegélyén egyszerű flórenci fehér indafonattal s a lap alján a Garázda címerrel díszítve: két mezőben, lángokból kiemelkedő, fenyőfát tartó fekete vadkecske. A kézirat végén olvasható megjegyzés: „Barptolemaeus Fontius exscripsit Florentie” valószínűvé teszi, hogy Fontio nemcsak másolta a kötetet, hanem hogy ő is ajándékozta Garázdának, midőn pártfogását akarta magának megszerezni. Abból, hogy a kézirat Salzburgból került Münchenbe, Fraknói arra következtet, hogy Garázda Péter valószínűleg ajándékba adta a kódexet Vitéz Jánosnak s

ez a kézirat is Beckensloer kezén sikkadt át Salzburgba. De erre nézve semmi egyéb adatunk nincs és Vitéz bejegyzései sincsenek a kéziratban.

A müncheni könyvtár egy másik kézírata is olyan címerrel van díszítve, melyből jogosan Garázda Péterre gondolhatunk, noha a címer szokatlan formában van alkalmazva. A kézirat Cicero beszédeit tartalmazza (Cod. lat. 15734). Művészi díszé szintén Flórencben készült, ugyancsak fehér indafonatos modorban, de sokkal díszesebben, mint az előbbi kéziraté, amennyiben az indafonatok közé bájos, játszadozó gyerekek, állatok, madarak, és virágok vannak illesztve. A címlap alján levő címer két részre van osztva, a baloldalon a szokásos Garázda-címer a lángokból felnyúló vadkecskével. A címer másik fele vörös mezőben kék harántpólya, sárga méhekkal. Az utóbbi címer jelentését nem ismerem, csak arra a másik, feltűnő körülményre szeretném a figyelmet felhívni, hogy - mint a Vitézről szóló fejezetben említettem - Vitéz János müncheni Livius-kódexében (Cod. lat. 15733) a jobboldali lapszél díszítésének egész mentében, dekorációképpen szintén egy sor méh van festve, ami ebben az összefüggésben talán már több a pusztá díszítménynél és emblémának számít, melynek jelentéséről azonban egyelőre semmit sem tudok mondani.

Garázda harmadik könyve a prágai egyetemi könyvtár gyűjteményében van (H. VIII. 72. Cimelium 40). Címe: *Justini Hispani In Epitome Historiae Trogi Pompeii*. A kódexet Flórencben készítették, csinos címlappal, nem fehér indafonatos dísszel, hanem az egyszerű kéziratok másik, könnyed virágdíszes modorában. A címer helye üres; kárpótol helyette a hátulsó bekötési tábla belső felén levő bejegyzés: „Iste liber est meus videlicet petri Garázda de Ungaria,” ami a könyv tulajdonosának kérdését eldönti.

Végül még egy kéziratról kell szólnom, mely a bécsi Fideicommiss-Bibliothekből került a National-Bibliothek gyűjteményébe és Cornelius Celsus munkáját tartalmazza. A kéziratban semmi sem vall arra, hogy Garázdáé lett volna s Csonthosi csak a szerinte „kétségtelen Garázda kötés”-re alapítja azt az állítását, hogy ez a kódex Garázdáé volt. De a kötés, mint Garázda könyve is, csak nagyon finom flórenci kötés, minden olyan jel nélkül, mely Garázdára vallana. Mindezért a könyvet nem tekinthetjük a prépost könyvtárából származónak.

Debrenthei Tamás zágrábi püspök

Debrenthei Tamás szentmártoni apát zágrábi püspökké való kinevezését 1452-ben még V. László királytól kapta, s noha e kinevezést V. Miklós pápa 1455-ben megerősítette, Debrenthei sohasem foglalta el zágrábi püspöki székét. Az állásra három pályázó is lévén, Mátyás király végül is negyediket nevezett ki, Vitéz Jánost. Debrentheinek pedig 1462-ben sikerült a pápától a zágrábi püspökség helyett kárpótlásul a nyitrai püspöki széket elnyernie.

Úgy látszik, művelt és tudós főpap lehetett, mert nagyobb fajta könyvtára volt. Legalább is erre enged következtetést egy 13 darab könyvről szóló jegyzék, melyet a nyitrai püspök Kelőczy István nevű deákjának 1466-ban Esztergomból hozzá intézett missilis levelére rávezetett. Hogy mily célból írta össze e néhány könyv címét, nem tudni; lehetséges, hogy a könyvtárából kölcsön adott könyvek címét akarta feljegyezni. Könyvtárából egyetlen darabot ismerünk, a német lovagrend bécsi levéltárában őrzött kéziratot (Cod. 76), mely Nagy Sándor életét tartalmazza. A kódex 121. r. lapján levő kolofon tájékoztat a másolójának és a könyv tulajdonosának személyéről: *Finit vita Alexandri magni. Joannes Marcus Clarissimi et virtute et nobilitate viri Petri Stocci Florentini discipulus Parmae oriundus hanc Alexandri imperatoris maximi vitam Reverendissimo atque sempiterno mihi Domino Thome de Debrenthe ecclesiae Zagrabiensis antistiti religiosissimo perhenni ac tranquillo transcripsi. Valeas qui*

legis animo. Az említett Joannes Marcust teljes nevén J. M. Cynicusnak hívták, Pietro Strozzi tanítványa volt Flórencben, s 1467 óta a nápolyi udvar szolgálatában állt. Ő másolta 1476-ban Diomedes Caraffa De institutione vivendi című munkáját, melyet szerzője Beatrix királynénak nászajándékkul adott. Ő másolta Beatrixnak egy másik Caraffa-kódexét is, melyet csak nyomtatásban ismerünk s az ő felügyelete alatt készült Mátyás királynak (Drezdában levő) Valturius De re militari című művét tartalmazó kézírata is.

A kézirat miniaturdisze rendkívül egyszerű, csak fehér indafonatos iniciálékból és parányi lapszeldíszítésekből áll. 4.r. és 11.r. lapján Mátyás gyűrűs és koronás hollójával találkozunk, mely ha nem későbbi hozzátoldás, annak jele - amit különben más bibliofil főpapok kézírataiban is megfigyelhetünk - hogy Mátyás emblémáit szabad volt elvétele másoknak is használniok, talán mintegy hódolatuk kifejezéséül. A 10.v. lap alján lévő két álló alak azonban - Alexander és Aristoteles arcképei - határozottan későbbi, XVI. századi magyar hozzátoldások.

A másik, Párisban levő kódex, (Bibl. Nat. Cod. lat. 7844) melyet általában Debrenthei kéziratának szoktak nevezni, voltaképpen nem volt sohasem a püspök könyve, hanem csak az ő rendelkezésére készült II. Pius pápának ajándékkul. Azt a búcsúzó és köszönő beszédet tartalmazza, melyet Debrenthei a pápához intézett annak alkalmából, hogy az a török ellen induló keresztes háborúban való személyes részvételét proklamálta. Az 1463 végén vagy 1464 elején mondott beszédet Debrenthei leíratta és a pápának Sienában személyesen átnyújtotta.

A díszes címlapon az ajándékozó személye kétszer is meg van festve, egyszer az iniciálékon, amint könyvét a pápának átnyújtja, egyszer térdelve, imádkozó helyzetben a lap jobboldali szélén. Az alsó lapszélen három címet látunk, belőle kettő a Piccolomini család címere, amelyből a pápa származott. Nem mind a két címer jelenti azonban a pápát, hanem csak a tiarával koronázott a középén. A bíborosi kalappal tetézt baloldali Francesco de Todeschini Piccolomini páduai bíbornoké, a pápa unokaöccsége, ki Debrentheit a nyitrai püspökség ügyében a pápánál pártfogolta. A jobboldali címer Debrentheié: püspöksüveg alatt vörös mező, zöld pázsiton lépkedő szarvassal, a címerpajzs jobb szögletében arany nap.

A kódex keletkezési helye nincsen a szövegben megjelölve, de az írásnak és a festésnek jellegéből arra kell következtetnünk, hogy Debrenthei Nápolyban állíttatta elő, annál is inkább, mert láttuk, hogy Joannes Marcus Cynicussal, ki néhány évvel később állandó alkalmazásban volt a nápolyi udvarnál, kapcsolatban állt.

Báthori Miklós váci püspök

Báthori Miklós, a magyarországi platonisták egyik kimagasló embere, azon magyar humanisták közé tartozott, kiktől Galeotto Marzio a legmelegebb elismeréssel emlékezik meg. Egyformán dicséri lelki nemességét, külsejének szépségét, tudományos képzettségét, melyet a legelső és legjelesebb bölcsészek is megcsodáltak.

Báthori 1469-ben lett szerémi, 1475-ben váci püspök s az maradt 1506-ban bekövetkezett haláláig. Tudósi és művészi hajlamainak megfelelően rendezte be váci palotáját és annak kertjeit. Ő és környezete szüntelen szellemi elfoglaltságban vagy olvastak, vagy komoly beszélgetésekbe merülve vitatkoztak, vagy énekeltek, és zenéltek bennük. Palotáját kiváló művészekkel részben renováltatta, részben újraépíttette.

Tanulmányait Olaszországban végezte s a magyarok közül talán ő volt az, kit Marsilius Ficinushoz a legmelegebb viszony fűzött. Sírfeliratának tanúsága szerint egy irodalomtörténeti tankölteményt is írt, mely azonban nem maradt ránk. Szép gyűjteményének könyvtárnoka a kitűnő humanista, Francesco Bandini volt.

Könyvtárának egyik csinosan díszített darabját a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye őrzi (Cod. lat. 150). Cicerónak Quaestiones ad Brutum című munkáját tartalmazza s címlapjának alsó szélén a Báthori címert mutatja, nem igen lehetett tehát másé, mint Báthori Miklósé. A kódex címlapján könnyű virágdíszet látunk, melyet puttók, virágvázák, madarak és aranygömbök élénkítenek. Művészi jellegét tekintve, kétségtelen, hogy Flórencben készült; az ottani termelés egyszerűbb és igénytelenebb darabjai közé tartozik. Ez a modor Cherico kedves és finom művészetének változata és a fehér indafonatok mellett legelterjedtebb díszítési módja a flórenci, olcsóbb fajta előállítású kéziratoknak.

Valószínűleg Báthori Miklós könyvtárából származik Hilarius Pictaviensisnek De synodis contra omnes haereses című munkája a bécsi Nationalbibliothekban (Cod. lat. 872). A poitiersi szent püspök e munkájának címlapja ki van ugyan tépve, de eltávolítása előtt rajza az innenső tiszta fehér lapra halványan lenyomódott. A lenyomódás egy címert sejtet, melyben világosan megkülönböztethető egy hosszúkás háromszög sötét levonata. Amint tudjuk, a Báthori címer három egymás fölé állított, háromszögge leegyszerűsített farkasfogból áll. A lap díszes alsó keretének és a benne foglalt címerpajzsok magasságából pedig arra lehet következtetni, hogy a Báthori címernek megfelelően, három ilyen fog fért el s így kétségtelennek vehetjük, hogy ez a darab a Báthori könyvtárból származik. Amennyire a lenyomódásból megítélhetjük, a címlap fehér szalagfonatos díszé szintén Olaszországban, pontosabban Felső-Olaszországban készülhetett. Egy bejegyzés tanúsága szerint a kézirat a pécsi püspökhöz került (nyilván Báthori halála után) s innen 1519-ben Johannes Faber birtokába.

Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost

Kálmáncsehi Domonkosnak szerencsés külseje, megnyerő modora és előkelő szellemi képességei általános szeretetet és elismerést s pályáján emelkedést biztosítottak. Műveltségének elemeit nem Olaszországban, hanem a bécsi egyetemen szerezte. Székesfehérvári prépost 1474-ben lett. Vitéz Jánosnak s utóbb Filipecz Jánosnak is hű embere volt s Mátyás király is több ízben kitüntette bizalmával és fontos politikai küldetésekre használta fel: küldöttségben járt Moldvában, III. Frigyes császárnál és Lengyelországban. Mint székesfehérvári prépostnak neki jutott az a szomorú kötelesség, hogy a nagy király temetésén a gyászmisét mondja s akkor tehetette le a ravatalra azt a címerével díszített pajzsot, melyet ma Párizsban őriznek. Mátyás halála után a cseh párthoz csatlakozott és jó embere lett Ulászlónak is, ki a prépostot - utóbb már királyi személyenként is - 1495-ben nagyváradi püspökké nevezte ki. Nagy állásának megfelelően óriási befolyást is élvezett. Hogy miért fogadta el 1501-ben az erdélyi püspökséget, mely számára emelkedést nem jelentett, - nem tudjuk. 1503-ban elnyerte a kalocsai érsekséget is, de mielőtt a szentszék ebben az állásában megerősíthette volna, csaknem 70 éves korában meghalt.

Domonkos prépost, mint korának legtöbb főpapja, a tudományoknak és művészeteknek lelkes híve volt. Mátyás király és Vitéz János nagy könyvgyűjteményét nem számítva, Kálmáncsehi kézíratairól esett a legtöbb szó mind a hazai, mind a külföldi irodalomban. A róla közzétett adatok azonban több tekintetben helyesbítésre szorulnak.

Mindenekelőtt a kódexeinek számát kell megállapítanunk. Rómer és Bunyitay négyet említnek, szerintük egyet-egyet a lambachi bencés kolostor, a bécsi Liechtenstein-gyűjtemény, a zágrábi székesegyház kincstára és a zágrábi főegyház könyvtára őriz.

Csontos három Zágrábban őrzött kódexet említ, a lambachi és bécsi kötetekkel együtt tehát összesen ötöt. Ugyanezen a véleményen van Fraknoi is, ki az ötöt még a londoni Beatty-gyűjteménynek 1918-ban vásárolt darabjával is megtoldja. Gulyás Pál is hatban állapítja meg a főpap könyveinek számát. Azonban mind az öt tudós adata téves, mert mint alább ki fogom fejteni, a három kérdéses zágrábi darab közül csak az egyik viseli a főpap címerét, az is csupán felerészben.

Időrendben legelső helyen áll a bécsi Liechtenstein-féle gyűjtemény darabja, egy Breviárium és Missale, melyet a 200. v. lapon olvasható bejegyzés szerint a székesfehérvári prépost 1481-ben másoltatott. A kézirat, mely rendkívül gazdagon van illuminálva, számtalan díszes iniciáléval és lapszédíszítéssel, a magyar könyvfestészet egyik legfontosabb emléke. Az első keltezett kézirat, mely kétségtelenné teszi a budai könyvfestőműhely létezését és éppen arra a kérdésre vonatkozólag ad felvilágosítást, hogy milyen is volt hát a budai műhely berendezése? Mik voltak a segédeszközei? Mennyiben hasonlított e műhely egyéb nemzetek miniatúrfestőműhelyeihez? S ezenfelül pontos dátumával fix időpontot jelöl meg s megmutatja, hogy abban az időpontban, tehát a 80-as évek elején fejlődésének mely stádiumában volt a magyar miniatúrfestészet. Segítségével a vele rokon kéziratokat szintén csaknem pontosan tudjuk keltezni.

A kézirat díszjele a legkevésbé sem mondható egységesnek s éppen ez árulja el műhelyszerű jellegét. Látszik, hogy több kéz dolgozott rajta különféle módon. Ráismerünk a kézirat lapjain a gótikus levélornamentikának arra a típusára, mely ilyen formában Olaszországban sohasem fordul elő, ellenben jellemző kifejeződése volt a nálunk otthonos könyvdíszítési stílusnak, melynek főbb elemei Közép-Európa németnyelvű vidékeiről származtak el mihozzánk. Erre a régibb északi rétegre került rá az újabb olasz réteg. A milanói gazdag folyondárok s a felsőolasz módra, oszlopokból és más építészeti részletekből összeállított nagy iniciálék és a bennük foglalt ugyanilyen stílusú kompozíciók mellett találunk tisztán flórenci, sőt francia stílusú lapokat is. A festés világosan mutatja, hogy a kódex illuminátorai, kiknek nagyrészt magyaroknak kellett lenniök, inkább Budán, Mátyás király és más magyar urak könyvtárában akkor már nagy számmal levő kéziratokon képezték magukat, semmint rendszeres tanulással. S ily módon a Breviárium és Missale némileg arról is felvilágosít, milyen kéziratok voltak már akkoriban Budán. Minthogy a Budán őrzött kéziratok akkor még egyszerűbb természetűek voltak, - a flórenci nagy mesterek munkái a nyolcvanas évek végén érkeznek csak Budára - a műhely munkásai a nagyobb kompozíciókhoz, a bibliai jelenetekhez mintát belőlük nem vehettek. Akkora tudásuk pedig nem volt, hogy maguktól tudták volna a megfelelő jeleneteket elkészíteni. Így ahhoz a segédeszközhöz fordultak, mely a német és a vele érintkező kultúrák területein mindenütt használatban volt - a XV. századi német metszetekhez. E metszetekből, melyek nagy része egyenesen aranyművesek, miniatúrok és minden fajtájú iparművészek szükségleteinek kielégítésére készült, úgy látszik a budai műhelynek is nagy készlete volt. Nevezetesen a Schongauer előtti idők legnagyobb német rézmetszőjének, a felsőnémet E. S. mesternek munkái örvendettek nagy kedveltségnek. Számos iniciálé kicsiny jelenetében ismerünk az E. S. mester szép lapjainak kicsinyített másolataira. Messzire vezetne az átvételek felsorolása: például csak a kánon előtt álló, az egész lapot elborító képet idézem, mely Krisztust a keresztfán ábrázolja. (F. 217. v.) A lap díszítésének kétféle stílusa első pillanatra felötlük. A lap szélén köröskörül, arany rudakon felkúszó, könnyed virágfolyondárt látunk, melybe játszó gyermekek vannak belefoglalva. E dekorációt, a madarakkal játszó gyermekeket jól ismerjük e kor egyszerűbb, de tetszetős

flórenci termékeiből, melyek úgyszólván gyári készítményeknek tekinthetők. A négyszögű és kerek kompozíciók német stílusukkal azonban kirínak a flórenci keretből. Ezek az E. S. mester munkái nyomán vannak belemásolva. A középső nagy kép, Krisztus keresztfeszítése, pontosan megegyezik a mester metszetével, csak a hátrább álló csoportokat egyszerűsítették és tájképet rajzoltak a háttérbe. A felső lapszélkeretbe illesztett Krisztus az Olajfák hegyén, a baloldalon elhelyezett Krisztus levétele a keresztről és a jobboldali Sírbatétel, mind a három az E. S. mesternek ugyanazon lapjáról készült másolat. A rézmetszeten a passzió, a négy egyházatya és két szent van összesen 18 kis medaillonban ábrázolva s az egész nyilvánvalóan mintalapnak készült idegen műhelyek számára.

Ezek a kölcsönzések nemcsak azért fontosak, mert fényt vetnek a budai műhely dolgozási módjára, hanem azért is, mert élesen rácsófolnak arra a föltevésre, hogy a kézirat olasz eredetű. Korai német metszetek ily sűrű és minden tartózkodás nélküli másolása teljes lehetetlenség lenne Olaszországban, ahol csak Schongauer és főleg Dürer metszetei keltettek nagy hatást. Mivel pedig az ornamentális rész olasz volta miatt német sem lehet a kézirat, következésképpen a magától kínálkozó egyetlen lehetséges megoldást kell elfogadnunk, hogy t. i. magyar.

Érdekessé teszik a kéziratot még erős kapcsolatai a Mátyás király számára Budán készült kéziratokkal. Így főleg az Aristeas-kódexszel, melynek címlapja nagyon hasonló a Liechtenstein-kódex 255. lapjához és Mátyás királynak 1488-90 között keletkezett, Rómában levő Missaléjához. Kálmáncsehi könyvének 112. lapját sűrűn egymásmellé helyezett, négyes csoportokban egymásba fonódó, gyümölcscsel megtöltött bőségszaruk keretezik be, szokatlan és igen szép, színes díszet adva a lapnak. Ugyanezzel a bőségszarus kerettel találkozunk a római Corvin-Missale 108. r. lapján.

Épp ennyire szoros viszony van, hogy csak még egy példát említsek, a Liechtenstein-féle kézirat 57. r. lapján látható, francia módra készült keret és a római Missale 118. r. lapjái között. Mindkettőn két színben tartott, finom, fodros levéldísz között apró, naturalisztikus bogáncsokból, szekfűkből és nefelejcekből szerkesztődik össze a dísz. A közös műhely, melyben keletkeztek, nyilvánvaló, de a Mátyás-féle Missale modorán látszik, hogy néhány évvel későbbi.

A Liechtenstein-kódexszel teljesen egyidőben keletkezhetett a zágrábi székesegyház kincstárának Kálmáncsehi Missaléja (No. 355.), mely csak felerészt viseli Kálmáncsehi címerét, második fele szentlászlói Thuz Osvát zágrábi püspök címerével ékes. A két kéziratnak nemcsak az általános jellege mutatja, hogy egyhuzamban kellett készülniök, hanem a lapszélkeretek egyes díszítőelemeinek sűrűn előforduló egyezése is. E megegyezések oly sűrűen ismétlődők, hogy fölösleges lenne őket egyenként elősorolni. Említésre méltó azonban még az a közeli vonatkozás, mely a zágrábi kéziratot egy Corvin-kódexhez fűzi: címlapjának egyes részletei, például a fáklyavivő fiúk és a próféta félalakja pontosan megegyeznek Georgius Trapezuntius Rhetoricájának címlapjával.

Kálmáncsehi harmadik és kétségtelenül legpompásabb könyve s az, mely a kutatók figyelmét legelőször keltette fel, a lambachi bencéskolostor birtokában levő Breviárium. A kézirat pazar pompáján felül még egyéb okoknál fogva is megérdemli a figyelmet, melyben régóta része van. Egy művészegyéniség lép belőle elénk, a kor egyetlen magyarországi illuminátora, kinek nevét is, munkáját is ismerjük. A művész magát a 2. r. lapon „FRA”-nak mutatja be, de már a 215. r. lapon teljes nevét is kiírja: Opus Francisci de Castello Ithallico de Mediolano. A 428. r. lapon pedig ezt olvassuk: Francisce de Castello Italico. A művész, noha a budai műhelyhez való tartozását nem lehet elvitatni, a többiektől lényegesen elkülönülő, markáns egyéniség, kinek teljes egyöntetű modorban készült munkája a felső-olaszországi miniaturiskolák hatását mutatja. Egyaránt bájosak és ötletesen változatosak figurális kompozíciói s a keretek dekora-

tív elemei. A kézirat nincs keltezve, de 308. r. lapján szent Domonkos ünnepénél a Madonna előtt térdeplő főpap alakját látjuk: „Dominici Prepositi Albensi” felírással. Tehát ez is Kálmáncsehi székesfehérvári prépostságának idején 1474-95-ben keletkezett. Csontos minden közelebbi indokolás nélkül a könyv keletkezését 1487-re teszi, ami valószínűleg helyes is.

Franciscus mester kilétének megállapítását - Neuwirth, a kézirat első külföldi ismertetője és utána Carta, Malaguzzi Valeri és d’Ancona természetesen milanóinak tartja, - M. H. Bernath kísérelte meg. Föltevése, hogy azonos Francesco da Corcorezzoval, ki 1465-ben gazdag dísszel látott el egy kiváltságlevelet, melyet Bianca Maria Sforza és Galeazzo Visconti állíttattak ki a milánói székesegyház számára. Nézetem szerint Bernath nem jár jó nyomon. Semmiképpen sem fogadható el az a föltevés, hogy Franciscus Olaszországban dolgozott volna; ennek világosan ellene mond erős kapcsolata a többi budai kézirattal. A magyar irodalom „valószínűleg Magyarországon is dolgozó idegent lát” benne, így Nagy Iván és Hevesy, utóbbi lombardiai „középszerű kézművesnek” véli Franciscust s fölteszi, hogy a művész vándorlásai közben Budára is elvetődött s egy itteni műhelyben, mely magyar könyvbarátoknak szállította a kéziratokat, kapott alkalmazást. Az ő művének véli Bakócz Tamás befejezetlen esztergomi Gradualját, a Liechtenstein-féle Missalét és Kálmáncsehinek egy később tárgyalandó Breviáriumát, mely a londoni Beatty-gyűjteményé. Mint látni fogjuk, e munkák nagyon is különfélék és egy művésznek semmi módon sem tulajdoníthatók. Franciscustól semmi más munkát nem ismerünk. Milánói mesternek tartja a művészt Balogh Jolán is.

Úgy gondolom, hogy Franciscus mestert tágabb értelemben nyugodtan magyarországi eredetűnek vehetjük; ez a föltevés munkáinak a magyarországi kéziratokkal való kapcsolatain kívül még egyéb érvekkel is megtámogatható. 1489. július 22-én kelt az a nemesi levél, amelyben Mátyás király három zenggi családnak, közöttük a De Castelliono et de Mediolano család három fiának, Bartának, Mátyásnak és Bernátnak magyar, ezenkívül zenggi és zágrábi városi nemességet és címert adományoz. Az említettek között nincs ugyan Franciscus, sőt a II. Ulászlótól 1494. január 20-án kiadott újabb nemesi levél sem említi, de a két család azonosága mindenképpen valószínű. E feltevésem helyességét még az a körülmény is igazolni látszik, hogy Mátyás király éppen a kérdéses időben, azaz 1485-ben nevezte ki a prépostot az Adria-parti városok és erődítmények parancsnokává, továbbá, hogy a prépost, a zágrábi Missale tanúsága szerint, jó barátságban volt a zágrábi püspökkel. A minden jel szerint horvátországi művésznek ez időben való feltűnése tehát nem igen lehet véletlen. Kálmáncsehi Domonkos gyűjteményének negyedik darabja 1918-ban került a leipzig-i Hiersemann cégtől mr. Chester Beatty londoni gyűjtő birtokába. Az imádságos könyv kevésbé szép, mint a többi három kézirat, de ilyen hiányaiért kárpótol a 166. r. lapon olvasható bejegyzés: Hec frater Stephanus de Chahol, ordinis minorum domino Dominico prepositi Albensi 1492. Ebből értesülünk tehát egy egyébként ismeretlen magyar másolóról s így alig képzelhető, hogy festője más is lehetne, mint magyarországi. De döntő bizonyítékul szolgál az a körülmény, hogy 124. r. lapjára Mátyás király Philostratus-kódexének címlapjáról másolták rá a tengeri csatát. 1492-ben pedig ez csakis Budán történhetett, mert a kézirat akkor Budán volt. Ez átvételből egyben azt is látjuk, hogy az elmúlt tíz esztendő folyamán nemigen változott a dolgozás metódusa a budai műhely kisebb mesterei körében. De most már figyelemmel kísérve a könyvtár gyarapodását, a később érkezett pompás olasz kéziratokat vették mintául.

A kéziratnak egyik érdekessége, hogy 36. r. lapján egy Mátyás-féle embléma jelenik meg a díszítés között: a kút. Feltűnő és figyelemreméltó körülmény, hogy ezeket a Corvin-emblémákat mások is használhatták. A Debrenthey-kódex hasonló díszéről már szóltunk. Mivel ez a kézirat két évvel Mátyás halála után készült, még mindig kérdés, hogy életében is meg-

engedte-e emblémáinak felhasználását a király vagy pedig csak az elhunyt király emlékének szóló néma hódolat-e felhasználásuk?

Végül még egy kéziratról kell megemlékeznünk, mert felmerült az a nézet, hogy az is Kálmáncsehié volt. Ezt a hagyományt ugyan ma már semmi kézzelfogható bizonyíték sem támogatja, mégis mivel ez az attribúálás a kézirat koránál fogva éppenséggel nem képtelenség, mint kétes darabot fölvehetjük a prépost könyvei közé. A kis Imakönyv-töredék a XV. század végéről való s Jean Bourdichon toursi művész iskolájának jellemző sajátosságait viseli magán. Csupán az officium defunctorumot tartalmazza, élén a hárfázó Dávid királlyal. Gondos kivitelű munka, de művészi szempontból nem jelentékeny. A könyvecskéről Jankovics - kitől a kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába került (Cod. lat. 136.) - azt hitte, hogy Róbert Károly magyar királyé volt s ennek megfelelően XIV. századi, brabanti munkának vélte. Mint különös sajátosságra mutatott arra, hogy Dávid király magyar ruhában van ábrázolva. Fejér György, a kézirat első ismertetője, a darabot szintén XIV. századnak nézi, de Róbert Károlyt tulajdonosul nem említi, ellenben a következőket állítja: „E példány a Fejérvári custodiatushoz néha napján tartozott és a mint feljegyeztetett Dominicus Préposté, kit Maximilian császár a nagy monostor kincses tornyából 1490. esztendőben ostrom által elfogatott, hogy volt legyen, állíttatik; emlékezetre méltónak tartom feljegyezni, hogy itten Dávid király egészen magyar köntösben, kutszában, veres dolmányban, kék nadrágban, veres sarkantyús csizmában öltöztetett, mely rajzolat az iratnak magyar művészet eléggé bizonyította.” A munka, mint említettem, tipikusan francia tömegáru, melynek elkészítésénél egyáltalában nem gondoltak a később jelentkező vevőre, legkevesbé sem arra, hogy az esetleg magyar főpap lesz. Dávid király tarka ruhája olyan, amilyennek akkoriban az ótestamentumi, keleti öltözeteket általában képzeltek. De Fejér György nemcsak hogy kétségtelenül magyarnak ismeri fel az öltözetet, hanem belőle a művész magyar voltára is következtet. Nem kell újra hangsúlyoznom, mily képtelenség az utóbbi állítás.

Mindamellett a könyv lehetett Kálmáncsehié, csak nincs rá adatunk. Feltehető volna például, hogy Filipecz János hozta magával 1488-iki párizsi útjáról s ajándékozta Kálmáncsehiének, kit szeretett. 1787-ben még teljes volt a kézirat, akkor a ránk maradt részt kiemelve belőle, külön kötötték s a többi rész ezáltal nyilván elkallódott. Lehet, hogy az elveszett részben, talán a kötésen volt valami Kálmáncsehié vonatkozó bejegyzés.

Kálmáncsehi Domonkos gyűjteményéből eddigelé csak ezt a négy, talán öt könyvet ismerjük, ezek is egyházi célokra szolgáló kódexek, ezért kerültek el az enyészetre. Hogy a prépostnak humanista könyvei is voltak, azt csaknem bizonyosra vehetjük, mert tudjuk, hogy milyen jó viszonyban volt Vitéz Jánossal és Mátyás királlyal.

Thuz Osvát zágrábi püspök

Az ősrégi főúri családból származó Thuz Osvát - többen tévesen zsidó eredetűnek mondták - azok közé tartozott, kiket Mátyás király különös kegye emelt magas rangra. 1466-ban Mátyás kierőszakolta a pápánál, hogy Thuz Osvát veszprémi papot, ki még huszonnyolcadik évét sem töltötte be, zágrábi püspöknek elfogadja. Mindamellett az 1471-iki összeesküvésben Thuz is részt vett s 1472-ben az ő birtokára, Medve várába menekült Janus Pannonius is a király haragja elől. 1481-ben újra hűtlenségbe esett és fogságba is került. Mátyás azonban még ekkor sem vonta meg tőle egészen bizalmát, 1489-ben a lengyel királyhoz küldte követségbe, ugyanahhoz a Kázmérhoz, kivel a püspök hét évvel előbb ellene konspirált. Mátyás halála után őt az új király hívei között találjuk. Ő üdvözölte Ulászlót, mikor 1490. augusztusában

bevonult Budára s ő koronázta meg Székesfehérvárott a gyermek Estei Hippolit helyett. Ulászló király első kincstartója volt 1492-ig. Meghitt barátja volt Filipecz János váradi püspöknek, ki őt 1488. január 18-án párizsi és milánói követségéből visszajövet, Zágrábban meg is látogatta. Hogy Thuz Osvát Kálmáncsehi Domonkossal mily viszonyban volt, nem tudom, de rávilágít viszonyukra két körülmény is. Az egyik közvetett: közös jóbarátaik voltak. Mikor Filipecz megvált Váradtól s hívei és barátai között emléktárgyakat osztogatott, püspöki pecsétgyűrűjét Kálmáncsehi Domonkos prépostnak adta. Váradi Péter kalocsai érsek is Thuz Osváttal és Kálmáncsehivel egyaránt meleg, jó viszonyban volt. Meghitt barátjának jó emberei valószínűleg Thuzzal is szíves viszonyban voltak. Erre mutat az a másik körülmény, hogy Kálmáncsehi Domonkosnak főntebb már tárgyalt Missaléja, mely ma a zágrábi székes-egyház kincstárában van (No 355), felerészben Thuz Osvát címerét viseli. Hogy miképp jutott birtokába, arról semmiféle bejegyzés sem tájékoztat.

A könyv egységes díszítéséből azonban arra kell következtetni, hogy végig egy megrendelő számára készült. Miután a zágrábi püspök 1499-ben halt meg, Kálmáncsehi pedig, mint már kalocsai érsek, csak 1503-ban, Thuz Osvát még Kálmáncsehi életében jutott a könyv birtokába, ami nem igen történhetett másképp, minthogy Kálmáncsehi ajándékba adta a Missalét a zágrábi püspöknek.

A kézirat különben - mint azt a Kálmáncsehi Domonkos könyveiről szóló fejezetben kifejtettem - a nyolcvanas évek elején keletkezhetett, amikoriban Kálmáncsehiben legnagyobb volt az érdeklődés a művészet dolgai iránt. Nem is valószínű, hogy abban az időben megvált volna valamelyik kéziratától, ha csak nem ajándékozási szándékkal készítteti. Hogy Thuz Osvát szerette a díszes szerkönyveket, arról e Missalén kívül egy Antiphonarium is tanuskodik, mely a zágrábi főegyház könyvtárában (ma a zágrábi Egyetemi könyvtárban. M. R. 10.) van. A Roy. Fol. nagyságú, 199 lapnyi könyv, későbbi időkben újabb barna bőrkötést kapott. A lapokat akkor barbár módon körülnyírták. A könyv rendeltetése az első lapon így van megjelölve: „Ad maiorem honorem et laudem domini nostri iesu christi et eius matris virginis mariae gloriosae beatissimorumque regum stephani, ladislai, Emerici, ac totius celestis curiae. Incipit liber antiphonarum et invitationum pro alma cathedrali ecclesia Zagrabiensis sancti stephani primi regis hungariae.” Az Antiphonarium címlapja hiányzik.

A 22. r. lapot igen díszesre tervezték, de nem fejezték be. A tervezet csak tollal van rárajzolva. A nagy A iniciáléban Jézus az írástudók között van rajzolva (de a kép felső felét az újrakötéskor levágták); e jelenet előtt a kép alsó felében térdeplő szerzetes könyvvvel a kezében, mellette angyal püspöksüveggel és püspökbottal. Lábuknál címer körvonalai láthatók két harántpólyával. A lap jobboldali szélére gazdag indafolyondár s ennek nagy kanyarulatai közé egy-egy állat, szarvas és kecske van festve, megannyi másolat a felső-német E. S. mester betűsorozatának állatalakjairól. A lap alsó szélén újra feltűnik a címer s most a két harántpólya között már csillagot is látunk. A 28. r. lap kevésbé díszes, de színezve van már, úgyszintén a 83. v. lap is. Ez utóbbi lapon, melynek díszje egyébként ornamentális természetű, figurális részletek nincsenek, a bal felső sarokban (szintén erősen megnyírbálva), árkád alatt egy püspök képe látszik, amely nem lehet más, mint Thuz Osvát arcképe. A 94. r., 96.v., 101.v., 119.v., 126.r., 137.r., 145.r., 139.r., 140.r., 145.r., 158. r., 163. r. lapokon díszes iniciálék vannak, különösen említésre méltó a 119. v. lap G iniciáléja, melyben most már színesen és félreérthetetlenül jelenik meg Thuz Osvát címere: kék mezőben két fekete harántpólya között arany csillag.

A kézirat minden befejezetlensége mellett is rendkívül érdekes. Késő gótikus, németstílusú munka és kétségtelenül ugyanattól a kéztől származik, amelynek sokkal jelentékenyebb alkotásait György toposzkói apát és rozsonyi püspök két Zágrábban őrzött kéziratában találjuk meg. Azokat a György püspökről szóló fejezetben érdemükhöz képest fogom méltatni.

Az Antiphonarium befejezetlen lévén, arra kell következtetni, hogy a püspöknek 1499. április 19-én bekövetkezett halála okozta a munka megszakadását s így ezzel az évszámmal a keletkezés ideje is meg volna adva. Ez után a művész is eltűnik szemünk elől.

Filipecz János váradi püspök

Filipecz János Morvaországból származott. Pályáját politikai téren kezdte s csak később lépett át a papi pályára; kiváló politikai képességeit azonban mindvégig alkalma volt értékesíteni. Mátyás király, kinek haláláig lelkes híve volt, több ízben küldte fontos megbízatásokkal különböző országokba s még Ulászló alatt is többször jutott neki fontos politikai szerep.

1476-ban lett váradi püspök. 1482-ben Mátyás olmützi püspökké is megtette s bár ebbe a kinevezésbe a pápa nem egyezett bele, 1482-1491-ben a váradi püspökség mellett, ő volt az olmützi püspökség adminisztrátora. 1490-ben lemondott váradi püspökségéről s 1492. június 8-án belépett a boroszlói Szent Ferenc-rendi kolostor kötelékébe. Itt is halt meg 1509-ben. Tudomány- és művészszeretét számos adat bizonyítja. Ranzanus és Oláh Miklós ámulattal beszél nagyszabású építkezéseiről, melyeket a törököktől elpusztított váradi várban végeztetett s a ruhákról, edényekről, gazdagon díszített graduálékról és antiphonálékról, melyekkel a székesegyházat megajándékozta.

Olmützi adminisztrátorsága óta gondja volt Morvaország kultúrájának fellendítésére is. Olmützi szereplésének legjelentősebb cselekedete az volt, hogy 1486-ban megalapította Brünnben az első morvaországi könyvnyomdát, melynek legfontosabb terméke a Thuróczi-féle krónika volt. 1482-1492 között Olmützben, Viskován és magyar Hradischon számos építkezésével is emlékezetessé tette nevét. Hogy a váradi és morvaországi építkezések milyen stílusúak voltak, nem tudjuk, mert jóformán semmisem maradt ránk belőlük. A tőle rendelt pompás antiphonáriumból, graduáléból és egyéb szerkönyvekből is csak egyetlen darab ismeretes: az esztergomi kincstár Pontificaléja.

A váradi egyház használatára készült szertartási könyv címlapján Filipecznek püspöksüveges címerét találjuk a három nyíllal, melyet Fraknoi valamikor Sankfalvi Antal váradi kanonok címerének vélt és azóta a könyvet is a későbbi nyitrai püspök kéziratának hitte. Csak a két hasonló címer különböző voltának felismerése után sikerült ugyancsak Fraknóinak a pompás kódex megrendelőjét Filipeczben megállapítani.

A kézirat keletkezésének helyéről művészi karaktere teljes mértékben tájékoztat, mert legközelebbi vonatkozásban áll néhány kézirattal, melyekről már több ízben szoltunk, nevezetesen Kálmáncsehi Domonkosnak a Liechtenstein-gyűjteményben levő Breviáriumával és zágrábi Missaléjával, s egyben Mátyás királynak a Nemzeti Múzeumban őrzött Trapezuntiusával. Mivel e kéziratokról már sikerült bebizonyítanunk, hogy a budai műhely termékei, természetes, hogy ennek a kéziratnak is ugyanott kellett készülnie. A címlapon játszadozó gyermekek édestestvérei a Kálmáncsehi kéziratok gyermekeinek s a jobboldali lapszél medaillonba foglalt szarvasa, mely virágos kerítéstől beszeggett, kis mezőn pihen, a Trapezuntius szarvasával közeli rokonságban van. A díszítmények egész karaktere is egyező az említett kéziratokban, éppúgy a díszítmények közé szórt világos színű golyók is. Nem lehet

tehát kétséges, hogy a miniatúrák nemcsak hogy ugyanazon műhelyben készültek, hanem egyazon kéz munkái is. A Corvin-Trapezuntius és a Filipecz-féle Pontificale gondosabb és egészben véve külön munká, mint a Kálmáncsehi-féle, ami valószínűleg a megrendelőik előkelőbb voltának is tulajdonítható, de azonfelül talán valamivel későbbi is a két előbb említett kézirat.

A Filipecz-féle kódex korát meglehetősen pontossággal meg tudjuk határozni. Az 1490. év mint végső határpont adva van már azáltal, hogy a püspök ez évben vonult vissza váradi püspökségétől és a könyvet a későbbi bejegyzések szerint nem vitte magával. Viszont Kálmáncsehi Breviárium 1481-ből lévén keletkezve, ez előtt nem keletkezhetett. Ezzel tehát megkaptuk volna az 1481-1490 közötti időszakot, de azt még szűkebbre is foghatjuk. Tudjuk ugyanis, hogy a budai műhely stílusa Cattaneo madocsa apát feltűnése óta lényeges változáson ment át. Ennek a változásnak semmi nyoma sem észlelhető a kéziratban. Mivel az apát első említése 1487. október 8-áról, első ismert munkája 1489. január 6-áról van keletkezve. Filipecz pontifikálójának mindenestre ez időpont előtt kellett elkészülnie.

A püspök könyvtárának másik ismeretes darabja nem az ő rendelkezésére készült, csak átmenetileg volt birtokában s azelőtt a Corvinába tartozott. Ez az olmützi főkapitányi levéltár Leone Battista Alberti kézírata. A pompás kéziratot, mely Mátyás király címereivel és emblémáival van díszítve, Franciscus Collensis presbiter másolta Flórencben és Attavante illuminálta. Hogy mely évben került Filipeczhez, nem lehet megállapítani.

Drági Tamás királyi személynök

Drági vagy Drághy Tamás dobokamegyei nemes családból származott. 1485-ben királyi személynök lett s 1489-ben, mint Mátyás király követét látjuk Rómában. A magyar krónikák iránt érzett érdeklődését mutatja, hogy Turóczi János neki ajánlotta 1488-ban megjelent krónikáját, melynek utolsó részét valószínűleg Drági felszólítására írta.

Az egyetlen könyv, melyet könyvtárából ismerünk, a vatikáni könyvtár egy darabja (Ottoboni No 479.): Joannes de Utino XIV. századi minorita szerzetes krónikájának XV. századi másolata, melyet egy ismeretlen szerző, - amint az a magyar vonatkozású részekből kitetszik - Magyarországon írt. A kódex 41.v., 42. és 43. lapjain egy 1460-ban készült rövid magyar krónika olvasható. A krónika kezdetleges kivitelű képecskékkel van díszítve, a szereplő személyeknek, köztük a magyar királyoknak is, medaillonba foglalt mellképeivel. Ugyanezek a képek szerepelnek a krónika németnyelvű, 1469-ben készült példányában is, a heiligenkreuzi Cisztercita könyvtárban. A vatikáni krónika nincs címerrel ellátva, de utolsó pergamen-lapján egykorú írással ez olvasható: Liber Thome de Drag.

Sankfalvi Antal pozsonyi prépost

Sankfalvi Antal nyilvános pályáját Vitéz János oldala mellett kezdte meg Váradon s ott is lett kanonokká. Mikor Grácban Frigyes császárral a magyar korona visszaszerzése céljából tárgyalások folytak, ő kísérte Vitézt Grácba s öneki jutott az az örvendetes megbízás, hogy a korona átadásának hírért Mátyás királynak megvigye. Mátyás utóbb udvarába fogadta s több ízben felhasználta diplomáciai küldetésekre. Szolgálati jutalmául 1486-ban pozsonyi préposttá nevezte ki, 1489. november 16-án pedig címert adományozott neki. Mátyás utódja, II. Ulászló szintén kedvelte a prépostot és 1492-ben nyitrai püspöknek tette meg.

Sankfalvi művészeti és tudományos kedvteléseiről semmit sem tudunk.

Könyvtárának egyetlen, nagyon igénytelen emléke az utóbbi években bukkant fel a budapesti könyvpiacra és Ernst Lajos gyűjteményébe került. E darab nem kézirat, hanem nyomtatvány, melyet 1487-ben Georgius de Rivabenis Mantuanusnál nyomtattak Velencében s Angelus de Clavasionak Summa angelica de Casibus Conscientie című művét tartalmazza.

A címlap egyetlen dísze a címer: zöld püspöksüveg alatt kék mezőben három ezüst nyilat tartó kar. Ez az a címer, melyet Mátyás király Sankfalvinak adományozott.

Nagylucsei Orbán egri püspök

Nagylucsei Orbán Mátyásnak azon hívei közé tartozott, kik iránt a királyi kegy soha meg nem csökkent. A király 1468 óta egyre fokozódó megalégedésének jeleivel tünteti ki. 1472-ben budai kanonok, 1474-ben székesfehérvári prépost, 1478-ban a földművelő családból származó férfiú nemesi jogot kap, amelyhez 1480-ban elnyeri a címet is; 1481-ben királyi kincstárnok, 1482-ben győri, 1487-ben egri püspök és azonfelül nádorhelyettes, sőt a bécsi püspökség kormányzását is reá bizza a király. Az előkelő állások mellett Mátyás nagy birtokadományokkal is elhalmozta hűséges emberét, úgyhogy Nagylucsei Orbán életének utolsó éveiben az ország leghatalmasabb és leggazdagabb főurai közé tartozott. A püspök elkísérte Mátyást végső útjára, majd pedig 1491. végén, vagy 1492. legelején követte a halálba. Orbán püspökről egykorú feljegyzésekben azt olvassuk, hogy kulturális célokra, egyházak építésére, felszerelésére igen nagy összegeket fordított. Nehéz is lenne elképzelni, hogy Mátyás királynak e kedvelt embere őszinte érdeklődéssel ne fordult volna a tudományok felé és külön könyvtárat ne tartott volna. Bonfini és Galeotti elismeréssel ír a püspök tudmányszeretéről s közölök Galeotti Marzio bővebben beszél a püspök könyveiről is és külön megemlíti, hogy a püspök a könyveit igen jól ismerte.

Úgy látszik, hogy nyomtatott és írott könyvek vegyesen lehettek birtokában, mert egy nyomtatott Missaléről értesülünk abból az oklevélből, mely elmondja, hogy István szerémi püspök és királyi személynök 1492-ben nagybátyja emlékeztére az egri egyháznak egyéb kincsek mellett egy pergamenre nyomtatott, miniatúrákkal és a püspök címerével ékes Missalét ajándékozott. Orbán püspök könyvtárának első darabja, egy pergamenre írott Psalterium 1906-ban a müncheni piacon került felszínre s ott szerezte meg a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára. (Cod. lat. 369.) A kereskedő katalógusa magasztalta a miniatúrák szépségét, de keletkezésük helyét illetőleg ellenmondásokba keveredett. Először ferrarainak, utóbb flórencinek, sőt Attavante munkájának mondta. Schönherr, ki e kódexben Nagylucsei Orbán címerére ismert, a miniatúrák mesteréül, Pulszky nyomán, Gherardo del Fora flórenci mestert emlegette, viszont igen helyesen összeköttetésbe hozta a velencei Averulinus, a párizsi Cassianus, a müncheni Beda, a római Missale és a budapesti Trapezuntius Corvin-kódexekkel. (Helytelenül vonva be a csoportba a nápolyi származású és Drezdában őrzött Valturius Corvin-kódexet is.)

A művész személye körül keletkezett bizonytalanságot az okozta, hogy kellő ismeretek híján csak a festés rendkívüli szépségére figyeltek s elragadtatásukban a miniatúrfestés legnagyobb nevei között keresték művészt. A dolog természeténél fogva elkerülhetetlen volt, hogy ne Flórencben állapodjanak meg, noha kézügyben voltak Csontosinak nagyon értékes megjegyzései, melyek - ugyan még félénken - Magyarország felé mutattak. Az újabb irodalom - mint azt a Mátyás király könyvtáráról szóló fejezetben bőven kifejtettem - az egész csoportot határozottan a budai műhelybe utalja. Orbán püspök Psalteriuma nemcsak kétségtelenül a budai műhelyben, Giovanni Antonio Cattaneo de Mediolano legszűkebb környezetében

készült, de a műhely legszebb darabjai közé tartozik s ez kedvező fogalmat ad Orbán püspök ízléséről. A miniatúrák jellege megmondja, hogy az 1490. körüli években keletkeztek és ugyanehhez az évszámhoz jutunk akkor is, ha egyéb szempontokat veszünk figyelembe. A kódexnek két fényesen illuminált lapja közül a második lap (F 5. r.) díszes keretének jobb szélén fölül, halványzöld tárcsapajzsot látunk, amelyen - ha világosság felé tartjuk - előtűnik az eredetileg tervbe vett díszítés, vagyis a következő felírás: VREA, ami kiegészítve, így olvasandó: URbanus Episcopus Agriensis. A felírás tehát kétségtelenné teszi, hogy a kódex Orbánnak egri püspökké való kinevezése, azaz 1487. után készült. Giovanni Antonio Cattaneo madocsaai apát pedig Balogh Jolán kutatásai szerint Magyarországon először 1487. október 8-án mutatható ki. Ez a kétszeresen megerősített időpont mutatja azt a határvonalat, melyen innen a kézirat nem keletkezhetett. A második adatot a püspök halála szolgáltatja, mely legkésőbb 1492. elején következett be, amiből az következik, hogy a kéziratnak 1487-1491 között kellett készülnie. Aligha valószínű ugyanis, hogy a püspök életének utolsó heteiben készítette volna.

A két címlapot nem a műhely legelső művésze, tehát nem maga a madocsaai apát festette, hanem annak első és vele, művészi készség dolgában majdnem egyenrangú segédje. A miniatúrák festésében nincs meg a színeknek és a festési modornak az a lehetséges áttetszősége, az a csaknem anyagtalan, csipkeszerű könnyedség, mint a madocsaai apát kezeműveiben, de viszont ritka pompázó hatásúvá teszi a lapokat a színek zománcszerű teltsége és ragyogása, továbbá a rajz eleganciája.

A püspök második, Bécsben levő könyvének (Nat. Bibl. Cod. lat. 2472.) nem annyira művészi, mint inkább irodalomtörténeti szempontból rendkívüli a fontossága. A neoplatonizmus fejének, Marsilius Ficinusnak legnevezetesebb művét, a *Commentarius in Platonis convivium de amore* című munkáját tartalmazza, de annak nem általánosan ismert, átdolgozott szövegét, melyet Ficinus 1474-75-ben Lorenzo Medici kívánságára készített, hanem Huszti József megállapítása szerint eddig ismeretlen első redakcióját. E művet Ficinus 1469-ben megküldötte Janus Pannoniusnak meglehangú ajánlással. A Janus Pannoniushoz intézett ajánlásból általánosan arra következtettek, hogy a bécsi Nationalbibliothek példánya az az eredeti példány, melyet Ficinus Janus Pannoniusnak küldött. A kérdéshez hozzászólók nem vették azonban figyelembe, hogy a címlap aljára a Nagylucsei címer van festve, sőt Csontosai a címet egyenesen „Janus Pannonius díszesen festett” címerének mondja. Csak Schönherr Gyulának sikerült megállapítania, hogy kinek a személyét jelenti a címer. Schönherr megállapítása után nem kétséges, hogy a kódex Nagylucsei birtokában volt.

A kérdés már most csak az, hogy Janus Pannoniusé volt-e valaha ez a példány? és ha igen, hogyan került az egri püspökhöz? Ha Janus Pannonius könyvei nem olvadtak bele a Corvinába és a pécsi püspökség tulajdonában sem maradtak, hanem Janus Pannoniusnak halála után mindenfelé szétszóródtak, akkor lehetséges, hogy ez a darab az ő tulajdonából jutott Nagylucseihez. Minthogy egyetlen olyan kéziratot sem ismerünk, mely kétségtelenül Janus Pannonius könyvtárából származnék, tehát fogalmunk sincs róla, hogy könyvein hogyan jelölte meg tulajdonjogát, föltehető, hogy könyveinek nagy részébe nem volt címer festve s a címernek szánt üres hely a lap alján mindvégig üres is maradt. Csak ily módon képzelhető, hogy a Nagylucseihez került Ficinus az övé lehetett, mert Nagylucsei címere alatt semmiféle más címernek nyoma sincs; viszont bizonyos, hogy Nagylucsei címerét mindenképpen csak 1480, azaz 1482 után festhették az 1469-ről keltezett kéziratba, mert Nagylucsei csak 1480-ban kapta címerét, 1482 előtt pedig nem illette meg a püspöksüveg.

A Janus Pannonius-féle eredet mellett szólhatna az a körülmény is, hogy a Flórenceben kelt kézirat címlapjának egyszerű, fehér indafonatos díszítése is jellegzetesen flórenci.

E feltevésnek csak egyetlen körülmény mondhatna ellent, az tudniillik, hogy az ily előkelő uraknak ajándéknak szánt példányokba az illetők címerét általában szokás volt belefestetni. S éppen ezért - noha e körülményt nem tekintem döntő ellenérvnek - elképzelhető volna az is, hogy Nagylucsei az eredeti Janus Pannonius-féle, ma elveszett kéziratot az ajánlással együtt lemásoltatta a maga számára, mert hiszen az is Marsilius Ficinus remeke volt. De itt aztán okoskodásunkba újra és még erősebben szól bele a művészeti kérdés. Elhihetjük-e Nagylucseiről, ki pompás Psalteriumát Budán készítette, hogy ily egyszerű másolási munkát nem otthon végeztessen, hanem Flórencben? S mivel ez az eshetőség valószínűbb, mint a címer nélkül elküldött ajándékkönyvé, mégis jogosabbnak látszik az a vélemény, hogy Ficinus Sympasionja valóban Janus Pannonius eredeti példánya.

Nagylucsei Orbán Pliniusnak Liber de viris illustribus című művét és egyéb kisebb munkákat tartalmazó harmadik könyvét szintén a bécsi Nationalbibliothek őrzi. (Cod. lat. 48.) Csontos „A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kéziratai” címen összeállított jegyzékébe felveszi ugyan ezt a darabot, de csak azért, mert tévedésből Sambucus-kódexnek nézte. Pedig e kódex Bécsben a Salisburgensianak között van nyilvántartva s ez már magában ellentmond a Sambucusi eredetnek. Utóbb, Nagylucsei Orbán címerének (F. 1. r.) félreismerésével az előbbi kézirattal együtt Janus Pannonius kódexének vélhette. Ennek a munkának az esetében azonban a félreértett címeren túl semmi sem jogosít arra a föltevésre, hogy Nagylucsei előtt más tulajdonosa lett volna a kódexnek. A kódex a 92. v. lap bejegyzése szerint: „Transcriptum florentiae III. idus. jan. anno salutis nostrae MCCCCLXVIII. Paulo II. Romae. Pont. Max.” Díszítése egyszerű flórenci, fehér indafonatos modorban készült s úgyszólván gyári termék, művészi tekintetben jelentéktelen.

Orbán püspököt könyvtárának csekély számú ráánkmaradt emléke is a humanizmus és a neoplatonizmus lelkes hívének mutatja.

Nagylaki István bácsi és fehérvári kanonok

Nagylaki István bácsi és fehérvári kanonok könyveiből egyetlen egyet ismerünk: Breviariumát a Nemzeti Múzeum könyvtárában. (Cod. lat. 343.) Kiállításának igénytelenségéből szinte arra lehet következtetni, hogy a kanonoknak nem is volt több illuminált kézirata.

A kézirat címlapján és a 89. r. lapon a címer helyén kék mezőben két arany csillag között a kanonok monogramját látjuk, vagyis az egybefonódott ST betűt. A betűk jelentését megmagyarázza a 496. v. lap, melyen a következő adatokat találjuk: „1489. T. D. H. S.” (a betűk jelentése nem világos) és „Hunc librum vel breviarium fecit scribere Al. Stephanus de Naglak canonicus ecclesia Albensis et Bachiensis nec non altarista sancti regis Ladislai in ecclesie supradicta videlicet Albensi.”

A kézirat, ha e kor más magyar főpapjai számára készült kódexekkel hasonlítjuk össze, nagyon jelentéktelennek látszik, mégis érdekességet ad neki az, hogy kétségtelenül magyar munka. Egész díszében elárulja Kálmáncsehi bécsi és zágrábi kódexeivel való közeli rokonságát. A magyar miniaturfestésnek azt az állapotát mutatja, melyben még összeforratlanul áll egymás mellett a régebbi gótikus levelekből és az észak-olasz spirálisokból és élénk színű virágokból összeszerkesztett díszítés. Az 1481-1489-ben általános stílus ez és azt a korszakot jellemzi, mely közvetlenül megelőzte Giovanni Antonio Cattaneo de Mediolano madocsai apát fellépését. A címlapot jobb felől csinos, ferrarai stílusú virágdísz szegi be, bal felől és az alsó lapszélen pedig gótikus levéldísz az uralkodó. A címert két olaszos, de formátlan kis putto tartja.

Váradi Péter kalocsai érsek

Váradi Péter 1450 táján született és alacsony sorsú szülők gyermeke volt. Vitéz János volt az, ki a tehetséges ifjút Olaszországban, nevezetesen Bolognában neveltette s egyengette útját a fényes pálya felé, melyet rövid idő alatt befutott. Mátyás király vonzalma és bizalma gyorsan vitte a magasba, alig harminc éves korában - 1479-ben - titkos kancellár, 1480-ban fő-kancellár, 1481-ben kalocsai érsek lett belőle. 1483-ban türelmetlenül sürgette számára a pápánál Mátyás a bíbornoki kalapot. Ekkor, 1484 nyarán, még ma sem eléggé tisztázott oknál fogva a király hirtelen elfordult tőle és Árva várában fogságba vetette, anélkül azonban, hogy akár a kalocsai érsekséget, akár a főkancellári címet megvonta volna tőle. A pápa többszöri beavatkozása dacára ott sínylődött 1489-ig s ettől fogva Mátyás haláláig Visegrádon. Ekkor kiszabadult, visszaült érseki székébe és haláláig, azaz 1501. év elejéig megmaradt a kalocsai érsekség élén.

Váradi Péter az ország egyik legműveltebb főpapja volt és sokat tett az ország kultúrája érdekében. Fölvirágoztatta a kalocsai és bácsi székesegyház mellett működő iskolákat és sok jeles tehetségű ifjút iskoláztatott külföldön, főleg Bolognában. Mátyás király nagyrabecsülését mutatja, hogy őt bízta meg Janus Pannonius szétszórt munkáinak összegyűjtésével. De az elismerésben nemcsak idehaza volt része, ismerték és tisztelték őt a külföldön is. Szellemes és kitűnő levélíró lévén, összeköttetésben állt korának számos jelentékeny férfival. A külföld jeles humanistáit - olaszokat és németeket - bőkezűen pártfogolta; azok viszont, mint maece-nást, magasztalták mindenfelé. Beroaldus bolognai egyetemi tanár Pythagoras tanainak kiváló ismerőjét becsülte benne s neki ajánlotta egyik művét. Marsilius Ficinus, a platonista tanok főképviselője is nagyra tartotta és egyik munkáját szintén neki ajánlotta. Fogsága idején és az utána következő években fokozott mértékben dolgozott önmaga tudományos kiművelésén s Beroaldus szerint még éjjeli nyugalmát is föláldozta olvasmányainak.

Mindebből szinte önmagától következik, hogy az érseknek nagy és értékes könyvtára kellett hogy legyen. A véletlen azonban úgy akarta, hogy a kalocsai érsekségnek csaknem minden kincse elpusztuljon és vele együtt Váradi Péter könyvtára is.

Könyvtárából a régebbi irodalom egyetlen nyomtatott könyvét ismerte, egy Esztergomi Missalét, mely ma a Nemzeti Múzeum könyvtárában van (Inc. c. a. 707. Újabb számozás szerint R. M. K. III. 46.) E Missale, melyet Pap János budai könyvárus nyomtatott, 1498-ban jelent meg Joannes Emericus Spira nyomdájában, Velencében. A nem ritka könyvnek két, pergamenre nyomott, díszes példánya ismeretes, ezek egyike Váradi Péteré, másika Perényi Ferenc váradi püspöké. A Missale nemcsak hogy pergamenre van nyomtatva, hanem csinosan ki is van színezve. A számos kis iniciálé legtöbbször csak a már fametszetben meglévő rajz kiszínezésére szorítkoztak, úgyszintén a kánon előtti képen, Krisztus keresztfeszítésén. A festés itt csak nagyjából követi a fametszet finomabb rajzát s az eléggé gyenge átfestés alatt három angyal és egy egész városkép tűnt el. Nem túlságosan nagyigényű, de mégis önálló díszítő munkát az illuminátor csak a címlap keretében végzett, melyet Attavante munkáinak távoli hatása alatt csinosan állított össze. Valószínű, hogy a festés már Magyarországon készült, éppúgy, mint a Perényi Missaléjában. A címlap alján megtaláljuk Váradi Péter címerét: a kettéosztott címerpajzs felső részében, kék mezőben két arany csillag, alsó részében pedig arany mezőben kék lilium. A címerpajzs fölött érseki kereszt.

E Missaléhoz újabban még néhány könyv került, mégpedig oly természetűek, hogy e darabok együttvéve már némi fogalmat is adnak a hajdani könyvtár természetéről.

Az érsek második könyve szintén illuminált nyomtatvány. Varjú Elemér fedezte fel a frankfurti Joseph Baer et Co. cég 1910-iki, 585. számú „Lagerkatalog”-jában (318. szám, 141-142. lap); azóta - sajnos - újra nyoma veszett. A szent Jeromos leveleit tartalmazó, kétkötetes, rendkívül ritka munka Rómában jelent meg. Mind a két kötetet Joannes Andreas aleriai püspöknek II. Pál pápához (1464-1471) intézett ajánlása előzi meg, azonkívül az első kötetben Rufinus egyházírónak, szent Jeromos kortársának (330-410) még egy külön előszava olvasható Laurentius pápához.

Az első kötet végén, a 300. v. lapon azt olvassuk, hogy a munka nyomtatásával 1476 március 28-án készültek el, IV. Sixtus pápa uralkodásának ötödik évében, Arnaldo Pannartz nyomdájában. Pannartz nyomdász utolsó munkája volt ez a könyv, a második kötetet már Georgius Lauer nyomtatta az 1479. év április havában, Rómában.

Az első kötet 11. lapján, Rufinus előszavánál, a nyomtatott szöveget szép, színes, festett keret foglalja be fehér indafonatos dísszel, melybe zöld papagályok, oroszlán és tarka madarak illeszkednek. A festés stílusa világosan mutatja, hogy a könyvet a nyomtatás helyén, Rómában látták el díszével. A lap alján címer van, még pedig félreérthetetlenül Váradi Péter címere. De meglepő, hogy a címer fölött, a szokásos helyen, nem arany érseki keresztet, hanem bíbornoki kalapot látunk. Erre a körülményre kétféle magyarázat lehetséges. Az egyik, hogy Váradi talán nem volt a könyv első tulajdonosa, hanem hogy megelőzte ebben valamely római bíbornok. Váradi az utóbbinak halála után juthatott a könyvhöz, a címet szokás szerint átfestette, de a bíbornoki kalapot a festő meghagyta. A másik magyarázat az volna, hogy a könyvet valaki ajándékba adta Váradinak az 1483. évnek épp azokban a hónapjaiban, mikor az érsek a király közbenjárásának sikerében bízva, a bíbornoki méltóságot joggal remélhette. Az ajándékozó nem sejtve, hogy a nagyravágyó főpap fényes reménységeit mily szörnyű bukás fogja meg hiúsítani, hízlegően előlegezte Váradinak a bíbornoki kalapot. Akárhogyan álljon a dolog, - hisz eldönteni a kérdést csakis a könyv megvizsgálása után lehetne - bizonyos, hogy a címer rajta Váradi Péteré.

Az érsek harmadik - pergamenre írott és címerével ellátott - könyvét a bolognai Egyetemi könyvtárban találtam meg. Egyszerű, flórenci fehér indafonattal díszített kézirat, de tartalom dolgában a legérdekesebb. Ugyanis Gergely nissai püspöknek, nagy szent Vazul édestestvérének „De vita Moysi” című művét tartalmazza Georgius Trapezuntius latin fordításában és előszavával. Georgius Trapezuntius - mint tudjuk - a platonista tanoknak nagy támadója volt. Mátyás király könyvtárából számos munkája maradt ránk; de érintkezésben volt Janus Pannoniussal is, kinek egyik művét ajánlotta és Vitéz Jánossal, kinek nagy szent Vazul „Contra Eunomium” című antiplatonikus könyvének fordítását ajánlotta (Wien. Nationalbibliothek. Cod. lat. 4857). Váradi Péternek ez a Trapezuntius-kódexe jobban tájékoztat az érsek filozófiai felfogásáról, amennyiben eddig úgy tudtuk, hogy a Mátyás udvarában divatos neoplatonikus mozgalom híve volt és hogy Ficinussal tartott; ez az első kétségtelen bizonyítékunk arra, hogy az ellenpárt iratait is nagy érdeklődéssel tanulmányozta. A könyvet ugyanis rendkívüli gonddal olvasta át és vörös tintával számos jegyzetet irt bele. Sőt - Vitéz mintájára - oly bejegyzéssel is ellátta, melyből megtudjuk, hogy mikor olvasta a könyvet: „Bachie XII. octobr 1495.” Kiszabadulása után ugyanis az érsek Bácsot választotta székhelyének.

Ifj. Vitéz János szerémi püspök

Ifj. Vitéz János unokaöccse volt az esztergomi érseknek s alkalmasint nagybátyjának költségén tanult Olaszországban. Vitéz és Janus Pannonius 1471-iki összeesküvése után ő is kegyvesztetté lett s csak 1478-ban Galeotto Marzio közbenjárására térhetett vissza Magyarországra, de ettől fogva egymásután érték a kitüntetések. 1480. elején nagyváradi prépost, 1481-ben szerémi, 1489-ben pedig veszprémi püspök lett és Mátyás számos fontos küldetéssel küldte Francia- és Olaszországba.

Mikor Mátyás halála után I. Miksa császár Veszprémet megostromolta, ifj. Vitéz János a bécsi püspökség fejében átadta a várat a császárnak és átment az ellenséges táborba. Elpártolása azonban, mely gyűlöletessé tette a magyarok előtt, csodálatos módon semmiféle befolyással nem volt pályája további folyamára, sőt 1497-ben ő lett a Celtis Conradtól alapított dunai tudós társaság (Sodalitas Litteraria Danubiana) elnöke. 1499-ben halt meg.

Egyetlen olyan könyv maradt ránk, - egy Pontificale a vatikáni könyvtár tulajdonában, - melyet a püspök személyével lehet összefüggésbe hozni, de voltaképpen ez is csak az ő megrendelésére készült, birtokába, úgy látszik, sohasem került. A Pontificale nyilván Mátyás halálakor maradt hirtelenül félben, mert a főpap az események hatása alatt hazasietett s a félig kész könyvet a művésznél hagyta. Szövegével a Pontificale híven követi annak a Pontificalénak szövegét, melyet Patrizi Ágoston VIII. Ince pápa megbízásából állított össze s mely 1485-ben jelent meg nyomtatásban. Csak néhány helyen mutatkoznak eltérések s azok a megrendelő személyére vonatkozó apró ismertető jeleket tüntetnek fel. Megtudjuk, hogy a könyv Mátyás király uralkodása idején, magyarországi használatra, Vitéz János szerémi püspök számára íratott 1489 januárjában. Néhány hónappal később Vitézből veszprémi püspök lett s a megkezdett munka befejezése előtt meghalt Mátyás király.

Magyar megrendelők számára készült kéziratok között nincs egyetlen egy sem, melynek oly óriási külföldi irodalma volna, mint ifj. Vitéz János Pontificaljának s melynek művésze körül, az élénk vita dacára, oly nagy bizonytalanság uralkodnék még ma is. Az idők folyamán miniatúrákból és metszetekből a művésznak roppant oeuvrejét állították össze, de működésének homálya ettől nem derült föl.

A kérdéssel először d'Adda foglalkozott, aki a kiindulás pontjául a bécsi Albertina rajzgyűjteményének a Szentlélek eljövételét ábrázoló s Fra Antonio da Monza nevével jelzett miniatúráját vette. A művésznak ez az egyetlen szignált munkája arra vall, hogy erősen Leonardo hatása alatt állott. D'Adda és utána mások e mesternek tulajdonítottak még néhány kissé korábbi és más stílusú kéziratot. A kéziratok idegen stílusát avval magyarázták, hogy korábbi munkák lévén, még a régi mantegnai vonások uralkodnak rajtuk. E csoport legfontosabb darabja a British Museum egy imakönyve, mely Bona di Savoia, Galeazzo Maria Sforza neje (mások szerint ennek leánya, Bianca Maria Sforza) számára készült és szintén körülbelül 1490-ből való. A művész, az emlékek tanúsága szerint, az 1490-es években volt virágában és teljesen a Sforzák milánói udvarának szolgálatában állott.

A neki tulajdonított művek egymással szoros kapcsolatban vannak, s azért bizonyos mértékig jogos egyazon művésznak tulajdonítani őket. Kivétel csak az elsőnek említett bécsi miniatúra, Fra Antonio da Monza szignált műve, mely a formákat, a művészeti irányt és felfogást tekintve, annyira különbözik a csoport többi darabjától, hogy jóformán megérteni sem lehet, miért került a többi 14 darab éppen az ő nevével vonatkozásba és hogy ez a felfogás hogyan tudott oly sokáig felszínen maradni. A Sforzák miniatúráján erősen megérzik Mantegna hatása. Tőle látta azokat a kemény formákat, azokat a kemény ruhahajtékokat, melyek Mantegnára

annyira jellemzők és lényegében tőle veszi még a hajfürtöknek különös, gyűrűző, kígyószerű rajzát, képeinek legszembeötlőbb sajátosságát is. Nagyon jellemző miniatúráiban az előtér rajza, melyben a kisebb-nagyobb kavicsok tömege van elszórva. Ez szintén Mantegna motívuma, csakhogy a mester mértékkel él vele. A kavicsok között növények terpeszkednek, kedvesen naivul mindig apró csomókba foglalva. S ami különösen feltűnő, legtöbb művén játszadozó, imádkozó kis házi nyulak szerepelnek, oly következetesen és sűrűn alkalmazva, hogy szinte művész-szignatúrának hatnak.

E miniatúrákon kívül Kristeller egy sorozat metszetet is a művésznak tulajdonított. E metszeteknek jó része rendkívül szoros kapcsolatot mutat Zoan Andrea kiváló rézmetsző munkáival. Zoan Andrea több metszetet készített Mantegna nyomán s erősen hatása alá került a mesternek. Zoan Andrea inkább kitűnő metsző és dekorátor volt, semmint nagy művész, a Fra Antonionak tulajdonított lapokon pedig, egy tizenkét kandelábert ábrázoló metszetsorozat kivételével, nem látszik az a metszői rutin, mint Zoan Andrea munkáin. Mindamellet odáig ragadtatta magát fejtegetéseiben Kristeller, hogy a Vitéz-Pontificale mesterét - szerinte Fra Antonio da Monzát - mondta a nagyobbik művésznak. Bár csak a XV. század utolsó évtizedéből ismeri munkáit, szerinte jóval előbb kellett megkezdenie működését. S úgy véli, hogy e szerinte sem elsőrangú mester mégis iskolát csinált Milánóban, sőt utánpótlás közé állott Zoan Andrea is.

Az egész Fra Antonio da Monza-féle komplexumot A. M. Hind tette újabb vizsgálat tárgyává, ki teljesen elveti Fra Antonio da Monza nevét és a művészt legjobb művéről Bona Sforza imakönyve mesterének nevezi el, neki tulajdonítva a bécsi miniatúrák kívül az egész miniatúracsoporthoz és a metszeteket.

Még messzebb megy Malaguzzi Valeri, ki mindenekelőtt újra és remélhetőleg végérvényesen elveszi Fra Antonio da Monzától a miniatúrák és metszetek tömegét, melyet annyi időn át neki tulajdonítottak. Az egész nagy oeuvre tehát ismét egyetlen műre, a bécsi szignált miniatúrára olvadt le. Ezenkívül még hat művész munkáját állapítja meg, kik közül a legjelentékenyebb a Bona Sforza imakönyvének mestere. A miniatúrák legnagyobb részét ő festette egy segédjével: az imakönyvet, a Vitéz-féle Pontificálét és egyebeket. Más egyéniség szerinte az anonim metszetek készítője és más Zoan Andrea is.

Malaguzzi Valerinek sok tekintetben bizonyosan igaza van; hogy minden pontban igaza volna, azt nem merném állítani. A miniátorok különválasztása mindenesetre helyes, úgyszintén az is, hogy Zoan Andreát az anonim metszőtől különválasztja és egymáshoz való viszonyukat megállapítja.

Nem tudom egészen elfogadni Malaguzzi Valeri felfogását a Bona Sforza mesterének az anonim rézmetszőhöz való viszonyáról. De e bonyolult kérdés érdemleges tárgyalása messze vezetne s ezért csak azt ismétlem meg, hogy akárhány kéz munkáját tételezzük is fel, bizonyos, hogy e darabok - a bécsi miniatúra kivételével - egyetlen műhelyben készültek. Az számtalan jelből kiderül: a kavicsos előterek, a tájképek rajza és főleg a házinyulaknak a metszeteken, és az összes miniatúrákon és kéziratokban való feltűnő alkalmazása kétségtelenül erre vall.

Nagyon valószínű, hogy e most tárgyalt milánói művészek körében más munka is készült magyar megrendelők számára, olyan, mely nem rekedt Olaszországban, mint Vitéz János Pontificáléja, hanem eljutott Magyarországra. Balogh J. megállapítása szerint e körből került ki Baptista Mantuanus „Parthenice” című munkája, mely Mátyás király számára készült s ezért a róla szóló fejezetben tárgyaltam. Erre vall Brodarich István kanonoknak, a későbbi hírneves váci püspöknek címeres-levele is az 1517. évből. Ez oklevél minden tekintetben elsőrendű miniatúráján baloldalt olyan díszítést látunk, mely más, ismert címeres-levélben

nem fordul elő, viszont félreérthetetlen kapcsolatot mutat az említett 12 kandeláber-metszettel és a Bona Sforza mesterének hasonló kandeláber lapszédíszével. Ez is kandeláber, mely éppúgy, mint ezek - és Mátyás király kálváriája is - két szárnyas és női fejű chimerán nyugszik. A kandeláber (vagyis ez esetben a gyümölcstartó) finom és előkelő tagozású, könnyed rajzú, bőségszarukkal és lógó gyümölcsokrokkal díszített. S ha a kivitel pompája tekintetében nem is mérkőzhetik az olaszországi munkákkal, mégis kétségtelen, hogy azok ismerete nélkül nem készülhetett. Brodarich István egyébként maga is író és könyvbarát volt. Tudjuk róla, hogy 1502-ben, még mint Szatmáry György titkára, Aldus Manutiussal Janus Pannonius munkáinak kiadásáról alkudozott. Olyan könyv azonban, amely az övé lett volna, nem maradt ránk.

Kinizsiné Magyar Benigna

Magyar Benigna a kenyérmezei hősnek, Kinizsi Pálnak volt felesége s leánya Magyar Balázsnak, ki alatt Kinizsi eleinte katonáskodott s kinek utóbb társa lett. Az asszony műveltségéről semmit sem tudunk s arról sem, hogy szerette-e a művészi szépet. Mindössze két imádságos könyve maradt ránk, ami e kérdésre nem kielégítő válasz, hacsak nem vesszük tekintetbe azt, hogy abban az időben elég sokat jelentett, ha egy magyar asszony olvasni tudott. Lehet, hogy férje meghitt barátjától, Váradi Péter kalocsai érsektől tanulta meg a könyvek szeretetét.

Egyik könyve, az ú. n. Festetich-kódex, mely a Festetich hercegek könyvtárában van Keszthelyen (Cod. III. 86.). Nevezetességét ez a könyv nyelvészeti fontosságának köszönheti, mert szövege végig magyar nyelvű. Korát pontosan megadja a 177. lapján olvasható ima. „Pál uram betegségéről” szól, tehát a kódexnek közvetlenül 1494. május 3-ika, azaz Kinizsi Pál halála előtt kellett készülnie. A kézirat, mely a magyar nyelvű kódexek közül a legfényesebb kiállítású, ízléses és tetszetős munka. Legdíszesebb a címlapja, alsó szélén az angyaloktól tartott Kinizsi és Magyar címerekkel, iniciáléjában a Madonnával. A lap három szélére arany rudakon felkúszó zöld folyondár van festve, melybe színes virágok és arany gömbök dúsan fonódnak. A díszítésnek ez a módja a Mátyás alatt betódult flórenci kéziratok példájára vall és egyéb magyarországi kéziratokban, például Kálmáncsehi Domonkosnak a Liechtenstein könyvtárban levő Breviáriumban is előfordul.

Magyar Benigna másik könyve jóval későbbi keletű. Az ú. n. Czech-kódex ez, melyet felfedezőjéről, Czech Jánosról neveztek el és mely ma a M. T. Akadémia könyvtárában van (M. Cod. 12-ed rét 2). A kódexet 1513-ban Magyar Benigna számára a nagyvázsonyi pálos kolostorban írta F. M. = Frater M. Díszítése művészi tekintetben jelentéktelen, mert van ugyan benne három-négy virágos lapszélű iniciálé, de ez a dísz, a lapszállal együtt, mindenütt csaknem teljesen le van vágva.

György topuszkói apát és rozsonyi püspök

Kálmáncsehi Domonkos kézíratairól szólva, említettem, hogy a prépost és Thuz Osvát címerével ellátott Missalén kívül az irodalom még két zágrábi kéziratot sorolt a püspök könyvei közé, még pedig a zágrábi főegyház könyvtárában őrzött Missalét (Zágráb, Egyetemi könyvtár) és egy másik Missalét, mely a zágrábi székesegyház könyvtárában van (No. 354). E nyilvánvaló tévedést az okozta, hogy e két kéziratban a Kálmáncsehi-címerhez igen hasonló

címert találunk. Kálmáncsehi kétfelé osztott címerében ugyanis a felső rész arany mezőben vörös féloroszlánt mutat, az alsó rész kék mezőben egész aranycsillagot. Ez a címer a székes-fehérvári prépost négy kódexében mindig szabályszerűen ismétlődik. A most szóban forgó két kódexben azonban a címer felső részében, vörös mezőben látjuk az ágaskodó arany féloroszlánt, alatta széles fekete (talán eredetileg ezüst?) sáv, az alsó részben pedig vörös mezőben, arany félcsillag látható. Ez a címer nem annyira megállapodott, mint Kálmáncsehié. Színei és formái is változnak. A felső mező például egyszer aranyszínű és a fél oroszlán olyankor vörös (Székesegyház. Kincstári Missale), másszor vörös és a fél oroszlán arany (Főegyház könyvtára); az alsó mezőben a fél aranycsillag néha kék mezőn van (mindkét Missaléban), néha vörösön (Főegyház könyvtára). Sőt a fél oroszlán egyszer fekvő (Főegyház könyvtára), másszor ágaskodó (Kincstár). Mindamellet a lényegben - a fél oroszlán, a széles ezüst (fekete) sáv és a fél csillag alapösszetételében - nem fordul elő változtatás. Hogy mind e változtatások dacára a két kódex címerei mindig ugyanegy személyt jelentenek és éppenséggel nem Kálmáncsehit, alább kifejtendő bizonyítékaikkal szándékozom igazolni.

Rómer, a főegyházi könyvtár Missaléjának felfedezője, észrevette ugyan a címernek Kálmáncsehiétől kissé eltérő voltát, de nem tulajdonított ennek a körülménynek fontosságot, úgyszintén egy bejegyzésnek sem, amely a könyv előtábláján olvasható, noha az érthető módon mutat rá a könyv valódi tulajdonosára. Sőt csodálatosképpen még a székesegyházi Missale egész bő irodalma sem vette figyelembe azt a másik bejegyzést, mely viszont az utóbbi Missale egyik lapjára van festve. E két fontos bejegyzés egyike, a főegyházi könyvtár Missaléjának az előtábláján, a következő: 1518 Missale kandelarum Bte Marie virginis resignatum per Executorem quondam Reverendi domini Georgy de Thopwska ipsis dominis preben(dariis) Ecclesie Zagrabiensis). Világosan megmondja tehát, hogy főtisztelendő Topuszkói György úr végrendeletének végrehajtója adta 1518. február 2-án a könyvet a zágrábi egyház prebendárius urainak.

A második bejegyzést - mint említettem - a székesegyház kincstárának Missaléja tartalmazza, hol a Szent Györgyről szóló imádságnál az egész lapot beborító pompás miniatúra szent Györgyöt ábrázolja. Feltűnő ez, mert egyetlen más szent sem kapott ekkora nagy képet. Szent Györgynek ily módon való kiemelése azért egymagában is arra látszik mutatni, hogy a megrendelő Védszentjéről van szó. De ezenfelül a képet körülvevő díszes keret felső részében egy gótikusan cikázó vonalmenetű mondatzalagon finom arany betűkkel ezt olvassuk : „DNI G EPI ROSONE” azaz Domini Georgii Episcopi Rosonensis.

E két bejegyzés tehát bőven tájékoztat az egykori tulajdonos személyéről, melyről az egykorú kútfők is alig tudnak többet. Családi neve sehol sincs említve, amiből talán arra lehet következtetni, hogy paraszti sorból származott. Mint püspök vehette föl a címet, melynek talán ezért is nincs olyan egészen megállapodott formája.

Életről a következő adatokat tudtam összeszedni: 1476-ban a Boldogságos Szűz Máriáról elnevezett topuszkói cisztercita apátságnak lett apátjává. 1481-ben és 1485-ben az oklevelek mint apátot és zágrábi kanonokot említik. 1488. június 16-án, mint a zágrábi egyházmegyéhez tartozó csázmai prépost megkapja a rozsonyi c. püspökséget, 1488-ban mint a zágrábi püspök segédpüspöke is szerepel. 1491-ben megszűnik topuszkói apátsága és felváltja e helyen az utolsó topuszkói apát, Tamás (1492-1497); mindennek dacára viseli tovább a topuszkói apát címet. 1492-ben úgy említik, mint a jelenlegi rozsonyi püspököt, ki Zágrábban székel; 1493-ban mint rozsonyi püspököt és a zágrábi püspök suffraganeusát; 1495 elején mint rozsonyi püspököt és toplicai apátot. 1498. november 7-én meghal. Mint láttuk, ő maga rozsonyi püspöknek nevezte magát, a zágrábi egyház prebendárius urai pedig, úgy látszik, a topuszkói apátságot ítélték fontosabbnak, mivelhogy röviden Topuszkói György úrnak nevezik.

Ily módon tisztában lévén a könyvek megrendelőjének személyével, még csak néhány szót szeretnék mondani a későbbi tulajdonosokról, mielőtt áttérnék a miniatúrák festői értékének tárgyalására. A székesegyház kincstárának kódexét Bakócz Tamás prímás fejeztette be. Ami a másik Missalét illeti, már Rómer szavára tette, hogy a kódexben egy másik címer is látható, még pedig a két utolsó díszes lapon (a 105. r. és 107. v. lapokon), püspöksüveg alatt, kék mezőben, hármassal halmon jobbra forduló, ugró fehér egyszarvú; de a címet megfejteni Rómer még nem tudta. Úgy hiszem, nem tévedek, ha a címerről megállapítom, hogy Mikulich de Brukunovec Sándoré, ki 1687. November 21, mint c. tinini (knini) püspök, 1688. január 25-től haláláig pedig, azaz 1694 május 11-ig, mint zágrábi püspök említetik. Címerének színeit ugyan nem ismerjük, de pecsétjét igen s az utóbbin megtaláljuk a jobbra forduló, ugró egyszarvút. A késői dátumnak nem mond ellent a 105. r. lap hozzáfestése, sem a 107. v. lap művészi tekintetben jelentéktelen díszítése, - az utóbbin ott találjuk Zágráb hajdani bástyáit is - mert e festések szintén körülbelül erre a korra mutatnak. Annál valószínűbb, hogy Mikulich püspöké a címer, mert éppen ő volt az, akinek parancsára a másik kódexet, a székesegyház kincstárának Missaléját, régi kötésétől megfosztva és új vörös bársonyba kötve, magyar és horvát szentek ezüst domborművű képeivel borították el.

A rozsonyi püspök két Missaléja - és a miniátor személye által szorosan hozzájuk tartozó Thúz Osvát-féle Antifonálé a Főegyház könyvtárában, - rendkívüli szépségű. Teljesen német gótikus munkák hatását keltik s máig így is szerepelnek az irodalomban. Ennek a téves véleménynek azonban ellentmond a főegyházi könyvtár Missaléjának utolsó lapján, a 192. v. lapon olvasható bejegyzés: „Explicit presens Missalle per manus Mathei presbiteri de Milethincz plebanique sancti pauli in Othnya Anno domini Millesimo quadringentesimo Nonagesimo quinto. Mivel Milethincz és Othnya kőrösmegyei helyek, a három kézirat művésze pedig csupán a zágrábi egyházmegye főpapjai számára dolgozott, meglehetősen bizonyossággal állíthatjuk, hogy a művész maga is ebbe az egyházmegyébe tartozott.

Amint a zágrábi egyházmegye területéről származó, korábbi illuminált kódexekből meg tudtam állapítani, ott is, éppen úgy, mint nálunk, a német területekről átszármazott gótikus festési módor volt elterjedve, így azután természetes, hogy e munkák is a német gótikus stílus hatását keltik. De még érthetőbbé válik e munkák németes hatása, ha tudjuk, hogy a miniátor figurális kompozícióihoz német és németalföldi metszeteket használt mintául. A miniátor-műhelyeknek közös eljárási módja volt ez, főleg a német kultúra körében és a vele összefüggő területeken. E zágrábi kéziratokon annál inkább feltűnik ez, mert a művész nagyon is korlátlanul él a másolás szabadságával és nemcsak a nagyobb kompozíciókat másolja le a metszetekről, hanem a lapok rendkívül gazdagon kiképezett, széles kereteinek növénydíszébe pazarul beleszórt figurális részleteket, vagy a lapok egyébként üresen hagyott szélére biggyesztett kis állatcsoportokat is csaknem mind német metszetekről veszi kölcsön. Max Lehrs, a XV. századi metszetek legnagyobb ismerője, több helyen is foglalkozott a rozsonyi püspök két kódexével s e rézmetszetekről szóló alapvető munkáiban többfelé elszórva megemlékezik az átvételekről.

Ha például a legszebb lapot, azt, amelyen Szent György alakja pompázik, gondos elemzés tárgyává tesszük, arra az eredményre jutunk, hogy nincsen rajta egyetlen, még oly parányi állati vagy emberi alak, mely ne volna idegenből való átvétel. Hasonló megfigyeléseket tehetünk a többi lapnál is.

Mindebből kiderül, hogy György püspök és Thúz Osvát három kéziratának festője nem volt megáldva valami nagy egyéni invencióval, de tehetségét még sem szabad lekicsinyelnünk. Először is a másolások rendszerint igen ügyesek. Azonkívül a különféle kölcsönvételek nagyon szerencsés módon vannak csoportosítva. A gótika érdekes torzlényei megragadták a

művész fantáziáját s új életre keltek benne, úgy hogy csoportosításában nem hatnak egyszerű másolásoknak, hanem új alkotásoknak. Éppen a Szent Györgyöt ábrázoló lap azzal a kerettel, amely befoglalja, első pillanatra nem is a nyugati művészet visszhangjául hat, hanem inkább a kelet-ázsiai művészet varázsát idézi fel. A szokatlan módon az égben megjelenő sárkány határozottan keleti benyomást kelt, a lap szélén feltűnő japános külsejű kopasz ember, japános ruházatú férfiak és fantasztikus vadmadarak, sárkányok stb. szomszédságában. Az is keleties az ábrázolás módjában, ahogy a művész elvágja a kölcsönkért kerek képeket, ha lapszéleinek keretébe amúgy nem illenének bele. Fél alakokat - embereket és állatokat - kifogyhatatlan mesélő kedvvel zsúfol össze a művész akkora elképzelő erővel, hogy fantáziánkban tovább élük csodás meseletüket. Az a merészség, mellyel a művész túlteszi magát a kerettől megszabott határon, nem kis mértékben növeli lapjainak bizarr báját.

Más lapokon viszont tiszta stílusérzéssel csoportosítja a finoman gótikus folyondárok között hosszú, hegyes cipőben táncolva lépegető, vagy burgundi tornyos fejdísz viselő vékony alakjait. A motívumok összeszerkesztésében a festő rendkívüli művészi érzéket tudott kifejezésre juttatni. Ehhez járul a színek feltűnő szépsége és melegsége. A Szent György küzdelmét ábrázoló képen az alakok mögé egyszerű sötétkéket festett, melyet sűrűn teleszórt arany csillaggal. Ettől a komor háttértől, természetes, hogy az alakok is, a sárkány is a leghatásosabb módon válnak el. De nem csekély tehetségre vallanak a növényi dekorációk sem, melyek a három kódexben a figurális díszeket összekötik, vagy a figurális dísz nélkül való nagyobb iniciálékat kitöltik. Ezekben is meglátszik, hogy a művész a német gótikának ornamentikáját nemcsak teljesen magába szítta, de határozottan önálló tehetséggel tovább is tudta fejleszteni.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a zágrábi főpapok illuminátora, ha nem is volt nagy inventív képessége, a XV. század végének Magyarország területén dolgozó legnagyobb miniatör tehetségei közé tartozott. Eddig ismert három műve időrendben a következő módon sorakozik egymás után:

1495-ből való Georgius toposzkói apát és rozsonyi püspök Missaléja, melyet a zágrábi főegyház könyvtára őriz.

1498. nov. 7. előtt, tehát valószínűleg közvetlenül az előbbi után készült Georgius püspöknek a zágrábi székesegyház kincstárában levő Missaléja, mely a püspök közbejött halála miatt félben maradt. A kódexet Bakócz Tamás prímás fejeztette be.

1499. ápr. 19. előtt, tehát valószínűleg szintén közvetlenül az előbbi után készült Thuz Osvát zágrábi püspök Antifonáléja - a zágrábi főegyház könyvtárában, - mely a püspök közbejött halála miatt szintén félben maradt.

*

A György apát két kódexében megállapítható átvételekről Max Lehrs gondos jegyzeteket készített; az alábbi összeállítást e jegyzetek nyomán közlöm szíves engedelmével.

I. Főegyházi Missale (Egyetemi könyvtár) 1495-ből. Számozatlan lapok. 1. lap. Fölül balra a trónoló Krisztus éneklő angyalokkal. A Megváltó mögött álló hat angyal az E. S. mester „einsiedeln Madonna”-jának a ballusztrádon álló angyalai után (L. 81) készült.

Fölül jobbra koszorúban Meckenem „Jesse fája”-ból a második jobbra forduló király. (G. 452).

Alul balra vakaródzó nyúl Meckenem „Vadászt és kutyákat sütő nyulak” c. rézre metszett fríze után. (G. 453). - Fölötte hattyú az E S mester madárnégyeséből (L. 263). - Balra Péter apostol félalakja koszorúban Schongauer után. (L. 41.)

Alul középen madarat lábánál megragadó szakállas férfi, a Berli passzió mestere után. (L. 109. a „Különféle ornamentumok széles formában” című sorozatból.) A jobboldali lapszélen daru, az E S mester madár-hatosából. (L. 265. balra fölül.)

2. lap. Fölül jobbra, a lap szélén, hátán kutyát vivő nyúl. Meckenem előbb említett metszete nyomán (G.453.), alatta király „Jesse fája” című metszetéről. (G. 452. a monogramm fölött levő király.)

3. lap. Fölül balra, a lap szélén, nő papagájjal; másolat az E S mester elveszett lapja után, melyet csak Meckenem tükörképes másolatából ismerünk (G. 435.), alatta szarvas és őztehén. A Játékkártyák mesterének állat-kilenceséből. (L. 50.)

Alul, egyszarvún ülő asszony, az E S mester „Vogeldame” című lapja után. (L.271.) - Jobbra szarvas és őz a Játékkártyák mesterének állat-kilenceséből. (L. 50.)

4. lap. Részben régi, részben későbbi festés. A jobboldal szélén virágok, minden bizonnyal a Berli passzió mestere után, noha eredetük közelebbről meg nem határozható.

5. lap. Későbbi kéztől.

A Székesegyházi kincstár Missaléja. Megkezdve György püspök számára s Bakócz számára egy olaszos iskolázottságú művész fejezte be.

Elején Bakócz számára készült lapok, majd új számozás kezdődik.

Fol. 1. Jesse fája, mint főkép. Inicialé H-ban jobbra ugró férfi virággal a Berli passzió mestere után. (L. 112. a „Különféle széles formátumú ornamentumok alakokkal” című sorozatból.) Az alsó lapszélen balról kezdődik és a jobboldalon fölfelé húzódik Jesse fája Meckenem után. (G. 452.)

Fol. 9. Jobbról az „Üdvözet a pásztoroknak.” Az alsó lapszélen jobbra, a majom mögött, fekvő őztehén, a Játékkártyák mesterének szarvas-kilencese után. (L. 80. középső sor balra.)

Fol. 10. Alul Jézus születése. A képen ugyanaz az őztehén szerepel, csak hosszabb fülekkel, számárrá alakítva. (L. 80-ból.)

Fol. 12. Alul Jézus körülmelése. A lovas jobbra fönn, a Berli passzió mestere után. (L. 104. a „Különféle széles formátumú ornamentumok alakokkal” című sorozatból.)

Fol. 13. Alul a királyok imádása. Balról fönn a nőalak Meckenem „Egyenlőtlen pár” című lapjából. (G. 404.) A gavallér ugyanonnan tükörképesen jelenik meg a három királyok kíséretében. Meckenem e lapja a PW mester egy elveszett metszete után készült; miniátorunknak nyilván az eredeti és a kópia is megvolt. Balról lenn a Menyhért király előtt levő kutyácska, mögötte jobbról a kapaszkodó fiú és a néger királytól balra a meztelen koldus a virág alatt, Meckenem „Szerelmes pár” című ornamentális metszete után, mely szintén a PW mester elveszett eredetije után készült. (G. 471.)

Fol. 18. v. Bakócz miniátora.

Fol. 29. Alul sas őzzel, az ES mester „a” betűjéből. (L. 283.)

Fol. 31. Alul oroszán az ES mester „z” betűjéből. (L. 305.)

Fol. 68. v. Bakócz miniátora,

Fol. 88.v. Jobbról a Lábmosás. A baloldali felső lapszélen jobbra lépkedő őz (tükörképesen), lejjebb fekvő őztehén, az alsó lapszélen jobbra szarvas és őz (utóbbi tükörképesen) fölött balraforduló kecskebak - Mind az öt állat az ES mester Játékkártya sorozatának I.

Meckenemtől készített kópiája, az Állat-Kópia-Játék nyolcása után, ahol éppen az 1-ső és 4-ik állat szintén tükörképe az eredetinek. (G. 503b. - L. 23.25. nyolc B). Balról a lap szélén szakállas férfi lándzsával és pajzzsal, tükörképesen az ES-Meckenem-féle Kópia-Játék (G. 499b.) vadember-heteséből másolva, de sapka nélkül és szakállal.

Fölötté sas az ES mester „p” betűjéből és négylábú madársárkány a „t” betűből. (L. 297. és 301.)

Alul a lapszálon sas az ES mester „p” betűjéből (L. 297. Egész lenn, két táncos Meckenem „Szerelmesek tánca” című metszetéből (G. 465.), melyet a P W mester elveszett eredetije után másolt. Az alsó lapszálon balra, a sas fölött, kutya - Meckenem előbb említett „Széles ornamentum szerelmes párról” című lapjából (G.471.) tükörképesen, - ez tehát voltaképpen a P W mester eredetije után - jobbra, a sas alatt, koldus ugyanonnan (nem tükörképes). Lenn jobbra, a középső virág alatt, balra forduló papagáj, valószínűleg Meckenem után (G. 467.), mert Schongauer eredetijének tükörképeképpen jelenik meg. (L. 109. Széles formátumú díszítmény papagájokkal és egyéb madarakkal.)

Fol. 96. Fölül jobbra a Sírátás. A jobboldali lapszálon fenn, a hölgytől jobbra álló táncos, a „Szerelmesek tánca” című Meckenem-féle lapból (G. 465.) és lenn, ugyanonnan még két táncos (a metszeten egészen balról). Az előbbi táncos alatt egy kutya az ES mester „h” betűjéből (L. 290.) és egy majom az „s” betűből. (L. 300.) Utóbbi tükörképes. Alatta sas az „a” betűből. (L. 283.)

Alatta a griffel küzködő vadember, Meckenemnek az ES mester eredetijéről készült másolata után. (G. 430.) Az ES mester eredetijének egyetlen példánya a Szépművészeti Múzeumnak birtokában van.

Az alsó lapszálon balra gyümölcsöt szedő férfi szétvetett lábakkal, tükörképesen a Berliini passzió mestere után (L. 108.) s így talán e lapnak Meckenemtől származó tükörképes kópiája nyomán. (G.456.) A szájában nyilat tartó íjas és az előtte ülő madár szintén a Berliini passzió mestere után. (L. 103.) A körülvevő díszítmények is kópiák.

Fol. 105. Bakócz miniátora.

Fol. 110. Középen jobbra a három Mária a sírnál.

Az alsó szélén a dáma a „Szerelmesek tánca”-ból Meckenem után. (G. 465.)

Tőle balra a két birkózó az ES mester Játékkártya-sorozatának ember-négyeséből való, a Meckenem-féle kópia nyomán (G. 513.); a jobboldali harcosok ugyanonnan. Mind a négy tükörképes az E S mester eredetijéhez.

Az első birkózó alatt kis sárkány a Berliini passzió mesterének „26 virág” című lapjáról. (L. 117.)

A három Mária a középen Meckenem „Herodes tánca” című lapjából (G. 300.) van véve, mely maga is kópia a PW mester egy elveszett eredetije után.

Fol. 121. Fölül balra a Mennybemenetel. A jobb alsó sarokban két egymást harapó madár és sárkány az E S mester „d” betűjéből. (L. 286.) Oroszlán az ES kártyák Meckenem-féle kópia sorozatának állat-hatos lapjáról. (G. 501.)

Lenn hat páva.

Fol. 124. v. Fölül jobbra a Szentlélek eljövetele.

Az alsó és bal lapszélen alakok Meckenem „Díszítmény szerelmes párral” (G. 471.) című lapjáról, négyfelé osztva: öt emberi alak (a koldus a csészével kétszer, balról a középen és lenn jobbra), egy kutya és a kiterjesztett szárnyú kócsag (csak a lógó, szakállas férfi hiányzik a baloldal közepéről). Az alsó lapszélen a koldus, ki kosárban húzza maga után köszvényes feleségét, az Amsterdami kabinet mesterének kompozíciója, melyet csak a „bg” mester és Meckenem másolataiból (G. 394.) ismerünk.

Fol. 130. v. A középen a Szentháromság. A tömjénező két angyal a középen, balra a Szentháromságtól, tükörképesen van átvéve az ES mester Krisztust a keresztfán ábrázoló lapjáról. (L. 31.)

Fol. 131. v. Balról a középen egy szent püspök. A jobb felső lapszélen íjas férfi díszítménnyel a Berliini passzió mesterétől átvéve (L. 103.); a püspöktől jobbra, térdelő angyal a kehellyel, az ES mesternek Krisztust a keresztfán ábrázoló lapjáról, azzal egyirányúan átvéve. (L. 31.)

Az alsó lapszélen nyulak megsütik a vadászt. A PW mester elveszett eredetije után. Ezt a lapot csak Meckenem másolatából ismerjük. (G. 453.)

Fol. 132. v. Bakócz miniátora.

Fol. 153. v. Bakócz miniátora.

Fol. 154. v. Bakócz miniátora.

Fol. 160. Lenn a Bethlehemi gyermekgyilkosság.

A jobboldali lapszél három harcos csoportja Meckenem Judithjának (G. 8.) háttéréből való, hol a levert harcos mindig gyermeknek van gondolva; az alsó lapszél közepén álló harcos, ki Szent Mihály módjára rálép az ellenségére s úgy öli meg lándzsával és az alsó lapszél legtöbb halott gyermeke is ugyanarról a metszetről. (Nem erről a metszetről való a két anya, két hóhér és Herodes.) Meckenem e metszete a PW mester elveszett eredetijéről készült. Balra a lapszélen két meztelen férfi Meckenem Szerelmes páros díszítményéről. (G. 471.)

Fol. 166. v. Bakócz miniátora.

Fol. 170. v. Bakócz miniátora.

Fol. 173. Főkép: Szent György harca a sárkánnyal a Zwolléből származó IA mester után (B. 13.), más előtérrel.

Jobbról egy háttal álló lovag; lovának lába alatt egy ember fekszik, az ES mester alakos „abc”-jének „q” betűjéből (L. 298.) Alatta madár a Berliini passzió mesterének állatsorozatából (két veszekedő chiméra-szerű madár. L. 96.), tükörképesen. Alatta kis gyíksárkány a Berliini passzió mesterének egy másik lapjáról. (Béka, sárkány és gyíksárkány. L. 101.)

Alatta vadmadárral viaskodó keleti férfi, feje fölött sassal. A férfi a sassal az ES mester „abc”-je „p” betűjének jobb oldaláról (L. 297.), a madár a Berliini passzió mesterének két chiméra-szerű madarat ábrázoló lapjáról (L. 96.) tükörképesen van átvéve. Alattuk, a keret sarkában, egy hosszú csőrű madár az ES mester betűsorozatának „f” betűjéből. (L. 288.)

Mellette balfelé, az alsó lapszélen férfival viaskodó szörnyeteg. A szörnyeteg az ES mester „f” betűjéből. (L. 288.)

A férfi fölött egy kis béka, a Berliini passzió mesterének béka, sárkány, gyíksárkány című lapjáról. (L. 101.)

Balra egy motollán dolgozó „Leigázott férj”, kit felesége orsóval ver. Az ES mester egy elveszett lapjáról, melyet csak a Meckenem-féle tükörképes kópiából (G. 395.) ismerünk. A miniatúra az eredeti után készült.

A baloldali lapszélen furulyázó férfi a „Tánc a jutalomért” című kompozíció egyik alakját adja vissza. E kompozíció mesterére nézve bizonytalanságban vagyunk s csak Meckenem kópiájából ismerjük. (G.383.)

A baloldali lapszélen két meztelen férfialak, Meckenem „Díszítmény szerelmespárral” című lapjáról. (G.471.)

A felső lapszélen két madár. Ugyanarról a lapról. (G. 471.)

Fol. 200. v. Bakócz miniatúra.

Fol. 209. v. Bakócz miniatúra.

Fol. 213. v. Bakócz miniatúra.

Fol. 239. r. Bakócz miniatúra.

Fol. 239. v. Bakócz miniatúra.

Fol. 245. v. Bakócz miniatúra.

Han János pozsonyi kanonok

Han János kanonok életéről, a pozsonyi oklevelek bőségének hála, eléggé tájékozottak vagyunk. Minden valószínűség szerint osztrák családból származott, mert teljes neve Han de Wyt alias de Ispár. Weiten és Ispér pedig Alsó-Ausztriában van, Melk közelében. 1462-ben már kanonok volt. 1470-1490-ben pedig háromízben választották meg a pozsonyi Szent Márton-egyház plébánosának. 1500. május 8-án halt meg.

Han kanonok az, ki az Imrefia János pozsonyi örkanonok számára 1377-ben festett Esztergomi Missalét, a XV. század végén a magáénak vallotta. Kakasos címerét - amint ezt Varjú Elemér megállapította - megtaláljuk a gyulafehérvári Batthyaneum-beli szép könyv címlapjának jobboldali keretében, hol Magyarországnak a magyar pólyákból és Anjou-liliomokból összetett címerét takarja. (Minthogy félig lepattogzott, előkerült alóla a magyar címer.)

Mint említettem, a miniatúráknak a XIV. századból származó részét Henrik csukárdi plébános festette. A naturalisztikus és élénk színű elemeket azonban Han János festette a könyvbe, túlságosan puritánnak találván a könyv díszítését. E későbbi művésztől való a Batthyány-Missaléban a Kánon előtti kép, mely Krisztust a keresztfán ábrázolja és külön pergamenlapon, utólag van a könyvbe illesztve. Tőle való a címlap fele: az Angyali üdvözet a régi iniciálé kereteibe illesztve; az alsó, felső és jobboldali lapszéleken a régi geometrikus keretnek színes virágokkal és levelekkel való díszítése és a jobb alsó sarok angyala. A baloldali keretben érintetlenül maradt a csukárdi plébános munkája, éppúgy, mint a belső lapok iniciáléi és lapdíszei. Régi a címlap alsó keretének cserfaleveles, szép stilizált szalagja is Szűz Mária alakjával. A két miniatör stílusának összehasonlítása e lapon igen tanulságos. Egymás mellett kiegyenlítetlenül állnak a csukárdi plébános stilizált és Han János illuminátorának naturalisztikus virágai. Élesen elkülönülnek a két illuminátor színei is, ami leginkább a zöld szín esetében feltűnő. Henrik plébános nyugodt olivazöldet használ, a fiatalabb mester pedig élénk sárgászöldet.

A kánonkezdő lap, melynek T iniciáléjában Krisztust az Olajfák hegyén látjuk, mai formájában nem ad világos képet. A felső balsarkot, az iniciálét és a hozzátartozó lapdíszítést Han János festtette a lapra, ugyanígy az alsó lapszél alján levő dísz is; földíszíttette madarakkal és levelekkel a lap többi részét is, mely csinos szalagfonadékaiban talán még a régi mester munkáját is őrzi. Ezt azonban teljes bizonyossággal állítani nem lehet, mivel az efajta szalagfonatok sokáig élnek az ornamentikában és még a XV. század végén is fellelhetők. E részek színezése olyan, hogy ha rajzuk esetleg nem is a fiatal művéstől való, az mindenesetre átfestette a miniatúrákat.

Ezekben az újabb elemekben tehát a régibbekhez képest egészen új hang szólal meg. Az alakok mögött városképek jelennek meg (Krisztus a keresztfán és Krisztus az Olajfák hegyén), vagy legalább is felhős ég (Angyali üdvözet), - Henrik plébános mustrás háttérével ellentétben. Az alakok rajzában természetűsége törekszik a művész, eltűnt a vonalas rajz, el a kontúrvonalak, s az előadás modora a régi részekhez képest festőinek mondható. Végül a lapszéleken élénkszerű levelek és a XV. század második felének jellegzetes, késő-gótikus, tarka virágai és madarai tűnnek elénk. A gyulafehérvári Missale miniatúráinak naturalisztikus eleme tehát nem Henrik plébánostól származik, hanem száz évvel későbbi.

Han Jánosnak nem ez volt az egyetlen könyve. A pozsonyi káptalan őrzi pompás Gradualéját, melynek pontos keletjét megadja az 1487-1488. évszám. A gyulafehérvári Missale három lapjának és a pozsonyi Graduale miniatúráinak összehasonlítása pedig meggyőz arról, hogy itt egyazon kéz munkájával állunk szemben. Ugyanazok a formák, ugyanaz az üde színezés és ugyanaz az ornamentika. A Hannak dolgozó miniatör ornamentikájának legjellemzőbb formái közé tartozik egy levélpár, mely három gömbből tevődik össze, továbbá egy hegyesebb fajta és egy olyan levélpár, melynek kimagasodó, kígyózó, kemény nyele van. A Missale és Graduale ornamentikája minden ízében megegyezik egymással. S hogy minden kétségünk eloszoljon, a virágok közé szórt arany gömbökben itt is, ott is háromféle poncoló-szerszámmal benyomott mustrát találunk, melyek tökéletesen egyformák a két kéziratban, tehát ugyanazokkal a szerszámokkal készültek.

Ami e művésznak egyéb pozsonyi munkáit illeti, még néhány - ugyanazon évekből származó - kéziratról tudunk, melyeken az ő kezére ismerünk. Első hely a M. Nemzeti Múzeum könyvtárának egy Missaléját illeti meg (Cod. lat. 211.), melyet Magdalena Rosentalerin ajándékozott 1488-ban a pozsonyi székesegyháznak. A nem nagyon gazdagon illuminált könyv ornamentikája teljesen egyező a Han-féle két könyv díszítésével és kétségtelenül ugyanazon művész munkája. Ide tartozik továbbá a pozsonyi káptalani könyvtár egy másik Gradualéja és a Nemzeti Múzeum egy másik Missaléja (Cod. lat. 94).

Az a kérdés már most, hogy a művész pozsonyi volt-e? Vagy még óvatosabban fogalmazva meg a kérdést: Pozsonyban dolgozott-e? A könyvek szép soráról, mely a pozsonyi egyház számára készült, arra következtethetünk, hogy igen. A kérdést azonban ez a következtetés el nem dönti, mert van rá példa, hogy külföldről rendelték magyarországi Missalét.

Fontosabb körülmény az, hogy egy már száz év óta Pozsonyban meglevő könyv díszesebbé tételét bízták a művészre. Hogy ugyanis Han kanonok Henrik plébános Missaléját más városba küldette volna további díszítés végett, az lehetséges - mert hiszen több lapra terjedő, nagyobb munkáról volt szó - de nem valószínű. Még kevésbé valószínű ez a lehetőség, a másik, már említett és szintén XIV. századi, Pozsonyból származó Missale (Nemzeti Múzeum. Cod. lat. 94) esetében, mert az utóbbinak egész miniatúrdíszje a XIV. század végéről való kedves, pozsonyi munka; de egyetlen lapján, a Kánonkezdő „T” iniciáléban ráismerünk miniatörünk kezére. Egyetlen lap azért, mert a kánon előtti, egész lapot elborító miniatúrát, mely valószínűleg szintén az ő munkája volt, a könyvből későbbi időben kivágták. De így is

voltaképpen csak egy képről és egy egyszerű iniciáléről van szó s ezek megfestése végett aligha küldték volna máshová az értékes kéziratot. Bizonyosnak tekinthetjük tehát, hogy a művész 1487-1488-ban Pozsonyban dolgozott.

Vajon idegen volt-e a művész, vagy olyan magyar, ki külföldön tanulta művészetét, erre nézve útbaigazításul szolgálhat az a körülmény, hogy - mint említettem - Han kanonok osztrák származású volt.

Ha ez útmutatás nyomán az osztrák miniatúrfestés területén keresünk analógiákat, hamarosan ráakadunk egy kézirat-csoportra, melynek darabjai Bernhard Rohr salzburgi érsek (1466-1482) és más salzburgi érdekeltségű megrendelők számára készültek 1466-1481 között. A Bernhard Rohr révén Salzburg és Magyarország között keletkezett erős politikai kapcsolat eléggé megmagyarázza a XV. század végének e művészeti érintkezését. Tudjuk, hogy Rohr egyik legfőbb külföldi pártfogoltja volt Mátyás királynak s hogy a magyar királytól 1479-ben küldött csapatok még 1490-ben is benn ülnek a salzburgi érsek váraiban. Tehát ha az osztrák származású Han kanonok művészt kerestett, érthető, ha nem a budai műhelyben, hanem az utolsó évtizedben megerősödött salzburgi kapcsolatok révén, Rohr érsek környezetében találta meg azt.

A salzburgi kéziratcsoport és a pozsonyi darabok összehasonlítása rávezet arra, hogy nemcsak analógiákról van szó itt, hanem hogy mind e darabok ugyanazon forrásból támadtak. Összesen tizenhat kéziratot és illuminált ösnyomtatványt kell vizsgálódásainkba bevonnunk. Mind e munkák könnyen felismerhető és egymáséval teljesen egyező modort mutatnak, másrészt pedig nagyon közeli rokonságot a pozsonyi kéziratcsoporttal. Mindenütt ugyanaz az ornamentika, hol gazdagabb folyondárrá fejlesztve, hol egyszerűbben, hosszú indákból fakasztva s alapjában ugyanazon három fajtájú, nagyon jellegzetes levélpárból és a folyondárok kanyarulataiban ugyanolyan aranygömbökkel ékes, színesen tarkálló, késő gótikus virágokból róva össze, mint a pozsonyi darabokon. S ha az ornamentika általános jellegét nem találunk eléggé meggyőzőnek, akad a salzburgi kéziratcsoportban több olyan lap, mely vagy a maga egészében, vagy részleteiben meglepő egyezéseket mutat a pozsonyi csoporttal.

Legfontosabb e tekintetben a pozsonyi csoporthoz korban is legközelebb álló és Münchenben levő ötkötetes Rohr-féle Missale (Staatsbibliothek 15708-15712), mely keletkezése szerint 1481-ben készült. E Missale négy kötetét Berthold Furtmeyer illuminálta, az ötödik kötet (sor szerint a harmadik) azonban legnagyobbbrészt az említett salzburgi mester munkája. Missaléről lévén szó, a kötetben négyszer is előfordul a Krisztust a keresztfán ábrázoló jelenet. Mind a négy kép feltűnően egyezik a gyulafehérvári hasonló tárgyú miniatúrával. Akár Mária, akár János, akár Jézus alakját, akár a keresztfát vesszük szemügyre, az egyezés minden tekintetben teljes. Az egyetlen lényeges eltérés abban van, hogy a müncheni lapokon nincsen tájképi háttér. De a Missale többi miniatúrájának megvizsgálásakor kiderül, hogy még ennek a körülménynek sincs nagyobb jelentősége, mert egyéb lapokon - például Krisztust az Olajfák hegyén ábrázolón - ráismerünk a gyulafehérvári Missale tornyos városképeire, sajátos naivitással megrajzolt előtereire - melyeken széles levelű növények terpeszkednek - és jellegzetes felhős egére. A müncheni Missale 45. lapja, melynek miniatúrája Krisztust az olajfák hegyén ábrázolja, nemcsak a tájkép, hanem a kompozíció általános elrendezése szempontjából is fontos egyezést mutat a gyulafehérvári Missale megfelelő lapjával. A Megváltó alakjának a kép közepén való elhelyezése és a magas dombra állított kehely - nem véletlen egyezés.

Ugyanígy szembeszökő egyezéseket figyelhetünk meg a salzburgi művész egyéb munkái és Han kanonok pozsonyi Gradualéja között. Hogy csak egy apró részletet említsek: a salzburgi csoport két darabjának egy-egy lapja állatmotívumaiban, nevezetesen a folyondárba kapaszkodó görény és kutya rajzában, teljesen azonos a Han-féle Graduale egyik lapszéldíszítésével.

Megemlítésre érdemes még az a körülmény is, hogy a salzburgi mester szeret kompozícióiban az ES mester metszeteire támaszkodni s ugyancsak az ES mester két metszetére ismerünk a pozsonyi Graduale egyik képén is.

A salzburgi csoport két darabját szignálta a művész. Aláírásának tanúsága szerint Ulrich Schreier volt a neve s minden bizonnyal salzburgi művész volt; egyéb okokon kívül már azért is, mert atyjának sírja a salzburgi temetőben van.

Ulrich Schreier nevezetes képviselője a salzburgi miniatúrfestés művészetének a XV. század második felében, de nem jelentékeny művész. Akár ornamentumait, akár figuráit mérlegeljük, a hatvanas évekből származó munkáiban még lényegesen nem fejlesztette tovább annak a régi salzburgi mesternek eredményeit, aki 1428-ban díszített Salzburgban egy rendkívül gazdag Bibliát. Már Eichler rámutatott arra, hogy mily nagy befolyással voltak e munka kompozíciói Schreier miniatúráira. Schreier munkái, melyeket lassú fejlődésük során 1466-tól 1481-ig lépésről lépésre tudunk követni, a pozsonyi csoporttól mégis különböznek abban, hogy színezésük bágyadtabb és gyengédebb, formái megnyúltabbak és vérszegényebbek, rajzuk gondosabb, kidolgozásuk aprólékosabb és finomabb, felfogásuk kevésbé realiztikus és kevésbé erővel teljes. E különbségeket számbavéve, arra a föltevésre jutunk, hogy Pozsonyban Schreiernek csak egyik - talán pozsonyi származású - tanítványa, műhelyének egyik tagja dolgozott, olyan, ki a mester modorát teljesen magáévá tette.

II. Ulászló király kora

II. Ulászló király

Mátyás örökébe Ulászló király lépett - méltatlan örökös. Nem volt benne sem érzék, sem szeretet Mátyás alkotásai iránt, annál kevésbé tudta, vagy akarta azokat gyarapítani. Ellenkezőleg. Még jóval előbb, hogy a törökök rátehették volna kezüket a Corvinára, a könyvtár nagy része, és vele éppen a legértékesebb darabok, már régen mindenfelé szét voltak szórva. Kölcsönözgetések, ajándékozások, gondatlanság folytán sok került idegen kézre belőlük s a könyvtár állaga felbomlott, noha ez az országnagyok határozata alapján már nem királyi könyvtár volt, hanem a nemzet sérthetetlen tulajdona.

A felkutatott adatok szerint Ulászló a könyvtárat igen kevés darabbal gyarapította, azonban csaknem bizonyosra vehetjük, hogy a kimutathatónál nagyobb volt az új szerzemények száma. Ulászló új szerzeményei nagyjából három csoportra oszthatók. Az egyik a Mátyás életében elkezdett és halálával abbamaradt munkáké, a másik az ajándék-könyveké, a harmadik a rendeltéké. Az első csoportba tartoznak azok a könyvek, melyekről Mátyás miniátoraival kapcsolatban már megemlékeztünk: a párizsi Cassianus, a müncheni Beda, a holkhamhalli Evangelistarium (ma a new-yorki Morgan gyűjteményben) és a párizsi Aristoteles. Ezek Giovanni Antonio Cattaneo madocsa apátnak és a budai miniátorműhelynek alkotásai. E kiváló miniátort Ulászló úgy kapta Mátyástól örökbe, mint a könyveket. Elődjének itthon megkezdett kéziratait Ulászló a budai műhelyben befejeztette. A legpompásabb kéziratnak, a Párizsban levő Cassianusnak címlapja már egészen az ő uralkodása alatt készült, mert a lengyel sassal és Ulászló kezdőbetűjével díszített lapon átfestésnek nyoma sincs. E kéziratnak már Mátyás alatt elkészült egyéb lapjain azonban, vagy más kéziratok címlapjain, Mátyás címereit Ulászlóéival takarták le olyformán, hogy legtöbbször csak a szív pajzs hollóját festették át a lengyel sassal, de néha, például a müncheni Bedán, a lapszélek ornamentikájába komponált hollók eltüntetése végett, nagyobb átfestések is történtek s azok a miniatúráknak éppen nem váltak javára.

Hogy a milanói származású Giovanni Antonio Cattaneo meddig volt madocsa apát, tehát meddig működhetett Magyarországon, azt nem tudjuk. Először a milanói herceg 1487 október 8-án kelt levelében tűnik fel teljes nevével, utóbb 1490-ben újra teljes nevével szerepel. Egy későbbi, 1498-ból kelt oklevél egyszerűen Johannes Antonius madocsa apátnak nevezi. Balogh Jolán véleménye szerint Giovanni Antonio Cattaneo magyarországi tevékenységét tizenegy évig folytatta s az 1487 és 1498-iki év hozzávetőlegesen működési idejét is megjelöli. Evvel szemben Sörös Pongrác és utána magam is abban a föltevésben vagyunk, hogy egy 1511-iki oklevél is ugyanerre a személyre vonatkozik, noha röviden csak Johannes apátnak nevezi. Okoskodásom alapja az volt, hogy az oklevélben János apát közvetlen elődjének Gergely van megnevezve. Tudjuk, hogy Cattaneo közvetlen elődje Gyulai Gergely commendator volt s mivel különös véletlen lenne, ha Gergely és János Antal után újra Gergely és János következnek, a Jánosra rövidített név dacára sem látszik valószínűtlennek az a föltevés, hogy itt ugyanazzal a személlyel állunk szemben, s hogy Cattaneo 1511-ig viselte a madocsa apát címét. Működésének időtartama így 11-ről 24 évre nagyobbodnék, ami még mindig elképzelhető.

A madocsai apát nevével szokták kapcsolatba hozni Bonfini Magyarország történetének kéziratát is. Amennyire valószínű azonban, hogy mint a királyi könyvek miniátora csakis a madocsai apát illuminálhatta e fontos munkát, mégsíncsen semmi olyan adatunk, mely e feltevést igazolni tudná. A kódexről csak annyi bizonyos, hogy másolása 1494-ben és 1495-ben folyamatban volt, hogy legkésőbb 1499-ben készen volt s hogy egy János nevű scriptor másolta, ki hű és ékes másolásáért a királytól címert és nemességet kapott.

János Antal madocsai apát és János scriptor nevének véletlen egyezése folytán többször fölmerült az a nézet, hogy János scriptor miniátor is volt és hogy az apát és a scriptor azonos személy, ki a kéziratot mindenestől maga készítette, a másolását, a kifestését is egymaga végezte. De ennek a föltevésnek igazolására nemcsak hogy semmiféle bizonyíték nincsen, hanem minden adat is ellene szól. A címeres-levél szövege ugyanis ezeket a szavakat használja: „fideliter rescripsit (vagy descripsit)” és „fideles elegantesque labores.” Ezek a szavak kétségtelen szabatossággal jelölik meg János scriptor szerepét Bonfini munkája körül. Hogy ez a munka valóban gondos és szép volt, azt eléggé bizonyítja ránk maradt két töredéke. Elképzelhetetlen, hogy akit a számadáskönyvek még csak néhány éve „a királyi könyvek miniátorának” büszke címével tüntetnek ki, azt utóbb, a címeradománynál röviden „scriptorrá” degradálják. Elképzelhetetlen, hogy a nemességet másolási munkáért adják olyan művésznak, ki a pompásan illuminált kéziratok egész sorával a „királyi miniátor” címet érdemelte ki. Feltéve, hogy a másolás és festés egy kéz műve, az érdemek felsorolásakor, a kitüntetés megokolásakor ne hangsúlyozzák a másolással szemben a sokkal fontosabb és súlyosabb munkát, a művészi alkotást? Sőt elhallgatva azt, a másolást jutalmazták? De akkor az elismerés nem dicséret volna, hanem a munka művészi részének legnagyobb mértékű lebecsülése, ami viszont a kitüntetés megokoltságát tenné kétségessé.

Csaknem elképzelhetetlen azután, hogy a hivatalos okmány, amely nemességet adományoz, a kitüntetettet egyszerűen János scriptornak nevezze, mikor annak éppen a kérdéses időig mindig következetesen használt, teljes neve Cattaneo János Antal; s hogy papi rangjáról egy szó se essék, mikor a számadáskönyvek, a milanói herceg levelei és egyéb oklevelek madocsai apátnak és domonkosrendű szerzetesnek (frater, fra) emlegetik. A számadáskönyvek következetesen külön-külön tartják számon a madocsai apátnak és a másolónak járó kifizetéseket, ami szintén arra vall, hogy ez összegek két különböző személyt illeltek.

E könyveken kívül még néhány olyan kódexet ismerünk, amely Ulászlóé volt. Magyar királyságát megelőző időből igen jellemzően csak két imádságos könyvet. Az egyik az oxfordi Bodleian Library kézirata, melyről I. Ulászlóval kapcsolatban, egyszer már megemlékeztünk. A számos vallási tárgyú ábrázolás között többször előfordul a király arcképe, koronával a fején, karddal és kormánypálccával a kezében, lábainál a lengyel címerrel. A képek a királynak jellegzetes arcvonásait olyan híven adják vissza, hogy nem lehet kétségünk arra nézve, melyik Ulászlót vallja a könyv tulajdonosának. Annál kevésbé, mert a miniatúrák művészi jellege sem engedné meg, hogy I. Ulászló korába tegyük a könyv keletkezését. A kis festmények stílusából és abból, hogy Ulászló a képeken nagyon fiatalnak látszik, arra következtethetünk, hogy az imádságos könyv Ulászlónak cseh királlyá való választása táján készült, mikor még a lengyel trónnak is várományosa volt, vagyis 1470-1471-ben, Csehországban vagy Lengyelországban.

Ulászló második imádságos könyve a krakkói Egyetem Jagello könyvtárában van. Benne ugyan nem fordul elő Ulászlónak sem a címere, sem az arcképe, de egy egykorú feljegyzés mégis kellően hitelesíti a könyvet. A vörös bársonykötés első tábláján levő ezüst lapra ugyanis XVI. századbeli írás van vésvé, melyből megtudjuk, hogy a könyv valamikor Ulászlóé volt, Drzewicky János krakkói kanonok Csehországból szerezte és még a király életében, 1504-ben,

testvérének, Drzewicky Ádámnak, II. Ulászló titkárának ajándékozta. A kisméretű kézirat 19 lapnagyságú, szép miniatúrát tartalmaz, szentek alakjaival. A képek stílusa körülbelül szintén az 1470-es évekre vall. A csehországi művészetet jellemző, különös bájjal rajzolt alakok mustrás háttér elé vannak állítva, melytől a képek egészen régieseknek hatnak. A többi kézirat kivétel nélkül Ulászló magyar királysága idejéből való. Részben humanisták munkái, kik abban a feltevésben ajánlották neki műveiket, hogy Ulászló a hatalmas országgal együtt Mátyás kultúráját is örökölte és az országot a Mátyástól megteremtett színvonalon akarja tartani, részben a törökökről szóló munkák, melyek nagyon is érthető okokból valóban érdekelhették a királyt.

Az előbbieket, vagyis a királynak ajándékképpen felajánlott könyvek között is van olyan, melynek miniatúrdíszje Csehországban készült, még pedig Dominicus Crispus Rannusius, „Sermo de ascensione habitus coram serenissimo rege Wladislao” című munkája a konstantinápolyi Eszki szerájban. Szerzőjéről csak annyit tudunk, hogy pistojai származású egyházi férfiú volt. A mű a szerző ajánlásával kezdődik, melyből arról értesülünk, hogy Rannusius egy évvel a könyv íratása előtt, a benne foglalt szent beszédet II. Ulászló előtt tartotta. A szöveg nem szól arról, hogy ez mikor és hol történt s azért Csontos felteszi, hogy a beszéd Magyarországon tartatott. A munkát két egyszerű, de szép címlap díszíti s néhány csinos iniciálé - a századvégi csehországi munkák tipikus modorát mutató - késő gótikus levél és virágdísszel, melyben a levelek húsos fürtök módjára hajtanak ki a szárazokról. Minthogy a kódex nyilvánvalóan a királynak felajánlott példány és nem valószínű, hogy egy pistojai ember, Magyarországon mondott beszédét Csehországban íratta és illumináltatta volna, mikor Magyarországon is kitűnő miniatúrfestők voltak, nagyon valószínű, hogy Rannusius Csehországban mondta beszédét Ulászló előtt s beszédét ugyanott mindjárt le is másoltatta. Elképzelhető volna például, hogy Rannusius a beszédet 1497. évben II. Ulászlónak februártól-júliusig tartó csehországi időzésekor tartotta a királynak azon az útján, mely a kутtenbergi úgynevezett olaszudvar kápolnájának felszentelésével végződött. A szöveg magyar urak jelenlétére céloz, akiknek társaságában hallgatta a király a beszédet. Ezt is megmagyarázná az a körülmény, hogy Ulászló számos magyar főúr és három püspök kíséretében érkezett Prágába, és hogy a kápolna felszentelését is Polner Gábor boszniai püspök és valószínűleg Kálmáncsehi Domonkos végezte, mert Csehországnak 1493-1504 között nem volt püspöke. A miniatúrák stílusa is teljesen megegyezik ez évek csehországi miniatúráinak stílusával.

A második könyv, amelyet Ulászló ajándékképpen kapott szerzőjétől, Jo. Michael Nagonius római költőnek „Pronostichon et panegyricon” című munkája, melyet Ulászlónak ajánlott s melyben Ulászló dicső tetteit magasztalja. A prágai egyetemi könyvtár e címelűmuma a munkának egyetlen ismert példánya; a finom olasz hártýára írt kódex két csinos címlappal díszes, melyek ékesszólóan bizonyítják, hogy a kézirat a maga egészében Rómában készült. Az első címlap keretében sűrű egymásmellé zsúfolt fegyvereket látunk s ezenkívül olyanféle ornamentikát, mint amilyen a korabeli flórenci mesterek - főleg Attavante - hatása alatt Olaszországban ekkor meglehetősen általános volt; a második címlap (F. 117.) azonban, nagy színes virágaival, már teljes bizonyossággal a római miniatúrfestők stílusára vall.

Ulászló harmadik ajándékba kapott kódexe Felix Petanciusnak (1480. óta), Zengg város kancellárjának „Genealogia Turcorum imperatorum” című munkája a Nemzeti Múzeum könyvtárában (Cod. lat. 378). Petancius magyar nemes és II. Ulászlónak bizalmas embere volt. Ő az, ki 1501-ben Anne de Foix kezét megkérte a király számára. A XV. század kilencvenes éveiben pedig mint Ulászló követe többször megfordult Törökországban. Nevét politikai szereplésén kívül a törökökről és a törökök elleni védekezésről írt munkája őríz meg. A Genealogia kézirata már formájánál fogva is feltűnő. Nem könyv ugyanis, hanem hosszú tekercs (rotulus) s nevezetes azért is, mert nyomtatásban sohasem jelent meg s ennél

fogva a műnek egyetlen példánya. Voss és utána Horányi azt állítja, hogy Joannes Cuspinianus könyvtárában megvolt Petancius „Genealogia Turcica” című munkájának kézírata, mely nem jelent meg nyomtatásban, de azok közé a művek közé tartozott, melyekből Cuspinianus „De Imperatoribus” című könyvének megírásakor merített. Noha a címben némi eltérés van, mégis alig lehet kétséges, hogy egyugyanarról a munkáról van szó, s noha a Nemzeti Múzeum kéziratán semmi jel sem vall arra, hogy egykor Cuspinianus tulajdonában lett volna, mégis valószínű, hogy ez a kódex került Ulászló könyvtárából Cuspinianushoz.

A kéziratnak csinos a díszítése: nyolc nagyobb medaillonban a török császárok, 35 kisebb medaillonban pedig nagyobb hivatalok és méltóságok viselői vannak ábrázolva. A császárok sorában az utolsó II. Bajazid, aki jóval nagyobb medaillont kapott, mint a többi, annak jeléül, hogy élő hatalom volt. Mivel a kézirat nincs keltezve, Bajazid uralkodásának vége, azaz 1512. ápr. szolgál korhatározóul; azontúl nem készülhetett a munka. A török császárok fejei természetesen csak képzeletbeli arcképek; hogy mégis volt-e hozzájuk Petancius művészenek valami mintája, nem tudni.

Ami a munka művészi részét illeti, az meglehetősen egyénietlen alkotás. Ornamentikája, mely leginkább el szokta árulni szerzőjét, úgyszólván nincsen. Az alakok pedig eléggé sablonosak, úgyhogy eredetükre nézve bizonyosat nem mondhatunk. Petancius zenggi állását tekintve, feltehető, hogy valamely dalmát-horvát művész alkotása, annál is inkább, mert nem mutat rokonságot a magyarországi munkák modorával.

A következő kézirat - ha csak az is nem szerzője ajándékképpen került a királyhoz - valószínűleg Ulászló rendelkezésére készült. A nürnbergi városi könyvtárnak az előbbivel szorosan összefüggő Historia Turciae című munkája ez, melynek szerzőjét nem ismerjük, mert a kódexnek hiányzik az eleje. Nem kétséges, hogy a Historia Petancius Genealogiája nyomán készült. Nemcsak az egész munka tartalmi hasonlóságánál fogva, hanem azért is, mert az arctípusokban, sőt Bajazid szultán sátrának rajzában is, ragaszkodik a Genealogia típusaihoz. A kézirat keletkezésének korára nézve Hevesy azzal a feltevessel él, hogy a műnek a II. Bajazid és II. Ulászló halála közé eső években, tehát 1512-1516 között kellett készülnie. Hevesynek ezt a kormeghatározását igazolja, hogy a kódex a 36. r. lappal megszakad és befejezetlen maradt. A munka félbemaradását Ulászló közbejött halála okozhatta, amire a 2. r. lapnak címer nélkül hagyott címlapja is tanúság. A Historiának tehát 1512-1516-ban, vagyis 1516. március előtt kellett keletkeznie.

Kétségtelen, hogy a nürnbergi Historia kézírata a budai művészek köréből került ki: a madocsai apát iskolájának egyik legkésőbbi és leggyöngébb terméke. Ragyogó színei, továbbá arctípusai még a régiek, de az iskola főműveit jellemző mesterségbeli tudás, a kidolgozás művészi gondossága és választékossága teljesen hiányzik belőle. Hanyag munka s az arany barbárul túlzott alkalmazása a jellemzője. Határozott művészi értéket ad azonban néhány jelenetnek - főleg az Amurát és Bajazid szultánt háremükben ábrázolónak - az elképzelés keleties gazdagsága, a lenge ruhákba öltözött nőknek különös bája. A távlati tudás természetesen ezekből a jelenetekből is hiányzik, de kárpótol érte az előadás kedvessége.

A budai műhelynek Ulászló rendelkezésére készült egyéb munkái a király uralkodását követő felfordulásban elvesztek. Elkallódott az a Graduálé is, melyet a számadáskönyvek 1495. májusi bejegyzése szerint bizonyos Pál scriptor másolt a király számára. S így a főpapok számára készült kéziratokon kívül csak a címeres levelek adnak fogalmat arról, hogy milyen volt a magyar miniaturfestés állapota e korban.

A madocsai apát iskolájának modorára ismerünk Ákosházy Sárkány Ambrus címeres levelében, mely 1510. okt. 6-án kelt. A díszes keret figurális motívumait, a játszadozó gyerekeket, a gyümölcsharangot tekintve, e miniatúra a Cassianus festményeinek egyenes leszármazottja, a virágdíszek azonban már újabb hatásokat követnek, a nyugatról érkező naturalisztikus ábrázoló stílust.

Székely Miklós váradi kanonok

Székely Miklósról mindössze annyit tudunk, hogy 1503-ban váradelőhegyi kanonok volt. Könyvtárának egyetlen darabja ismeretes: a salzburgi Studienbibliothek „Bruno episcopus super libros Moysi et Isaiam prophetam” című kódexe. E kéziratról Fraknói megállapította, hogy tulajdonosa a kézirat táblájára a XV. század végére vagy a XVI. század elejére valló írással a következő módon jegyezte be nevét: „Liber Nicolai Seckel Canonici Waradiensis”, Székely kilétét azonban nem tudta megjelölni. Mai ismereteink lehetővé teszik, hogy a könyv tulajdonosát az 1503. körül élő kanonokkal azonosíthassuk. Tietze azonban nem ismerve Fraknói megállapítását sem, a névbejegyzést hibásan így olvassa: „Liber Caroli Stefel canonici luaradiensis.” A helyes olvasás: Liber Nico(la)y Stekel vagy Scekel canonicy Waradien(sis).

A kézirat korát illetőleg Fraknói a XV. századra gondolt, míg Tietze a XIV. századra. Tietzének van igaza; a kódex valóban XIV. századi, de nem délnémet, mint Tietze véli, hanem valószínűleg magyarországi munka, mert csinos kalligrafikus díszítései nagyon rokonok a XIV. századi Magyarországon készült munkákkal. Hogy a kódex a XIV. századtól fogva, körülbelül 1503-ig, amikor Székely Miklósé lett, kié volt, nem tudjuk.

Haczy Márton váradi kispripost

Haczy Márton a váradi kiskáptalan pripostja volt. Pripostsága éveit pontosabban meghatározni nem lehet, csak annyit tudunk róla, hogy a XVI. század elején élt s költeményeiről volt ismeretes. Könyvtárából egyetlen darabot ismerünk, a bécsi Nationalbibliothek Hist.gr.1. jelzetű XV. századi görög kéziratát, mely Ptolemaeus Geographiáját tartalmazza. A szép kézirat első táblájának belső lapjára így írta be nevét: Martini Haczii prepositi Minorum Waradiensium et suorum. A kéziratot 1454-ben Flórencben másolta Johannes Thessalus Scutariota, ugyanaz, aki Mátyás király Diodorus kéziratát 1442-ben Flórencben másolta és 1442 óta számtalan egyéb kéziratot is készített.

Imre bulcsi apát

Kilétéről nem tudunk semmit. Nevét a bécsi Nationalbibliothek egy XV. századi Livius-kódexe őrizte meg (Cod. lat. 18.), melynek első borítólapján XVI. századeleji írással ezt olvassuk: „Dns Emericus abbas Bwlcz” (Bulcs biharmegyei helynév). A kódex szép kiállítású flórenci piaci termék, a fehér indafonatos kéziratok díszes típusából való, virágokkal, puttókkal, állatokkal dúsan díszített példány. A bejegyzés pedig arra vall, hogy egész ismeretlen nevű emberek is szerették nálunk a humanista könyveket, s hogy a műveltség valóban széles rétegekben volt elterjedve. Valószínű, hogy a szép kézirat Imre apát előtt valami kiválóbb magyar könyvgyűjtő tulajdonaként került az országba, noha erre a föltevésre a kódex korán kívül más jelünk nincsen.

Thurzó János boroszlói püspök

Thurzó V. János 1506. március 22-től 1520. augusztus 21-ig állt a boroszlói püspökség élén. Idegenbe szakadva is megőrizte a magyarsághoz való ragaszkodását s a Mátyás király halálát követő időben mint a magyar párt főembere, mindvégig a magyar érdekeket képviselte Sziléziában. A legkiválóbb boroszlói püspököknek volt egyike. A művészetek és tudomány körül szerzett érdemeit régtől fogva nagyra értékelték. Udvarában a legkiválóbb humanisták fordultak meg, közülök különösen kedveltje, Caspar Ursinus Velius, Thurseis című munkájában meg is énekelte az ő és testvére, Thurzó Szaniszló olmützi püspök érdemeit. Levelezésben volt Erasmus Rotterdamusszal és betegségében részvétleveleket kapott Luthertől és Melanchtontól is, de azok már nem érték életben. Nemcsak a tudomány emberei iránt volt bőkezű, éppannyira gondját viselte a művészeteknek is. A humanizmus új eszméivel Thurzó János ismertette meg Sziléziát, mint ahogy Morvaországban is Thurzó Szaniszló közvetítésével indult meg a humanizmus mozgalma. Thurzó János volt az is, aki a renaissance művészi formanyelvét meghonosította Sziléziában. Kora legjobb festőitől vásárolt képeket. Ő vette meg például Dürertől azt a Madonna-képet, melynek azóta nyoma veszett, de melyről a művész 1508-ban Jakob Hellerhez intézett leveleiben ismételtlen megemlékezik. Ő vásárolta meg valószínűleg a fiatal Lucas Cranach szép Madonna-képét is, mely ma a boroszlói székesegyház kincstárában van.

E vásárlásokon kívül nagyarányú renaissance-stílusú építkezések, valamint kisebb renaissance-stílusú iparművészeti tárgyak készülnek rendelésre sűrű egymásutánban. 1509-1517-ben felépítetteti a johannesbergi pompás nyári kastélyát, Neissében és főleg a boroszlói székesegyházban renaissance-stílusú, pazar építkezéseket folytat. 1511-ből való kis renaissance-stílusú szárnyasoltárkája, 1519-ből magyar sodronyzománcsal, renaissance-stílusban készült kelyhe.

Tudományos műveltségével együtt járt, hogy a könyvnyomtatás iránt is érdeklődött. Az ő rendezésében és kiadásában jelent meg, még koadjutor korában, 1505-ben, Krakóban egy *Missale Wratislaviense*.

Saját könyvtárából való könyvet mindössze négy darabot tudok: az első egy XIV. századvégi vagy XV. századeleji *Missale* a drezdai *Altertumsmuseum* gyűjteményében. Címertelen, egyszerű kézirat, Krisztusfejet ábrázoló, egyetlen kis miniatúráképpel; a kódexbe Thurzó János a maga kezével írta be püspökké avatásának körülményeit.

A második darab a vatikáni könyvtár egy kézírata, mely különböző egyházatyák leveleit tartalmazza, még pedig: Paulinus nolai püspök, Ausonius, Uranius presbiter, Ignatius antiochói püspök és Szent Antal leveleit. Címlapján egy bejegyzés Thurzóénak mondja a könyvet s ugyanott látható a bejegyzésen kívül a Thurzó-címer, a boroszlói püspökség és Szilézia címere. A kéziratnak egyébként nincsen festett dísz. A 157. lap bejegyzése szerint a kézirat egyik része egy Corvin-kódexből készült másolat. Az eredeti tehát a könyv íratási évében, 1515-ben, már Thurzó birtokában volt.

A harmadik darab Caspar Ursinus Velius - Erasmus Rotterdamiusról írott - versének Bécsben, pergamenre nyomtatott példánya, 1517-ből. Ma a boroszlói Stadtbibliothekban (Sign. 4. Nr. 520). Minden dísz nélkül való darab.

A negyedik darab a Nemzeti Múzeum Imakönyve (Cod. lat. 380), mely gróf Apponyi Sándor ajándékaképpen került a gyűjteménybe. A kézirat öt, egész lapot elfoglaló miniatúrával és számtalan lapszeldíszítéssel van díszítve. Címlapján a Thurzók címere látható. Kettéosztott pajzs, felső felében vörös mezőben növekvő arany oroszlán, alsó felében arany mezőben három vörös rózsza. 153. r. lapján pedig oly címerösszetételt találunk, mely kétségtelen bizo-

nyossággal mutat rá néhai tulajdonosára, Thurzó Jánosra. Itt a „D” iniciáléban ugyanis három címer van egymás mellett. Fölül a sziléziai sas, alatta balra a Thurzó-címer, jobbra pedig a boroszlói püspökség címere. Ilyen összetételű címer a Thurzó-családnak csak egyetlen tagját, a boroszlói püspököt illette meg.

A kódex öt nagyon díszes lapja közül csak egy olyan van (28. r. lap), mely tiszta renaissance formákat mutat, a többi négy - nem számítva a folyondárok közé illesztett puttókat s egy-egy olasz renaissance ékszert - nagyjából a XVI. századeleji német munkák modorát tünteti fel, ugyanígy a többi lapnak számtalan kis lapszeldísze is. Thurzó ízlésének bizonyára a renaissance-stílus lap felelt meg leginkább.

Mind e renaissance-ízlésű munkákkal, építkezésekkel, iparművészeti tárgyakkal és miniált kódexekkel szemben felmerülő első és ránk nézve igen fontos kérdés az, vajon honnan került az új irány Thurzó udvarába és vele Boroszlóba? Melyik az a közvetlen forrás, melyből Thurzó művészei merítenek? Mert hiszen az, hogy az összeköttetés Olaszországgal nem közvetlen, hogy nem olasz munkások dolgoznak itt elsősorban, az az összes munkáknak, főleg figurális részleteikben erősen domináló német eleméből, kétségtelenül kiviláglik.

F. Landsberger legutóbb megjelent, kitűnő és Thurzó János érdemeit nagyon elismerő könyvében szintén felveti a kérdést. Ő arra a föltevésre látszik hajlani, hogy a renaissance stíljéhez Thurzót, ki egyébként Olaszországban több évet is töltött, Krakkó művészeti életének példája vezette. Ezzel szemben minden rendelkezésünkre álló adat azt bizonyítja, hogy ilyen irányú ösztökélést Budáról kapott Thurzó.

Igaz, hogy Krakkóban jó néhány évvel előbb jelent meg a renaissance, mint Boroszlóban. De általánosan ismert körülmény, hogy ez a renaissance Zsigmond herceg révén Budáról került Krakkóba, s hogy Zsigmondnak, már mint királynak, nagyobb arányú építkezései 1507-1526-ig folyvást erős kapcsolatban voltak a magyarországi építkezésekkel, s Lengyelországban egész sereg magyar ember, építő, ötvös stb., vagy Magyarországból odahívott olasz művész működött.

Tudjuk, hogy éppen a Thurzók ügynökei másoltatták le Zsigmond király számára az esztergomi székesegyház nagy oltára előtt levő korlátot is. Nagyon könnyen meglehet tehát, hogy a maguk számára is készíttettek magyarországi épületekről rajzokat. Azonfelül Thurzó János állandó és egyenes összeköttetésben volt rokoni és baráti kapcsolatok által a magyar udvarral és a művelt magyar főpapokkal, kik országszerte mind renaissance-stílusban építkeztek. Thurzó Zsigmond, 1506-1512-ben Várad kitűnő humanista püspöke - Bakócz Tamás prímásnak is jó embere - a boroszlói püspöknek nagybátyja volt. Följegyzések és épülettöredékek bizonyítják, hogy Thurzó Zsigmond pompás, renaissance-stílusú épületeket emeltetett Váradon.

A legbensőbb kapcsolat fűzte Thurzó Jánost Filipecz Jánoshoz is, ki másokkal együtt részt vett püspökké való szentelésén 1506-ban. Filipecz művészeti felfogásáról már volt alkalmunk bővebben szólni s láttuk, mennyire híve volt a magyar renaissancának. De e kapcsolatokon kívül Thurzó János a magyar renaissance alkotásaival közvetlen érintkezésbe is jutott. 1507 tavaszán maga is járt Budán. Éppen a döntő évben. Míg addig semmiféle művészeti rendeléséről nem tudunk, budai látogatása után, 1509-ig, felépíti a johannesbergi várkastélyt s ezt a megbízását gyors egymásutánban követi a többi. Hogy a munkálatokhoz Thurzó Magyarországból jelentékenyebb művészt hívott volna meg, alig képzelhető. A boroszlói munkáknak nincs meg az az olasz jellegük, mint a magyaroknak. S így nagyon valószínű, hogy csak Magyarországból importált egyházi felszerelési tárgyak, Corvinák és egyéb illuminált kódexek, építészeti rajzok és talán néhány jelentéktlenebb magyar művész útján honosodott meg Boroszlóban a renaissance. Gondoljunk csak arra, hány sodronyzománcos kehely vetődött el Magyarországból Boroszlóba. Néhány darab véletlenül megmaradt, mert a székes-

egyház kincstárába került, de mennyi egyéb importált árunak kellett elpusztulnia! A Nemzeti Múzeum Imakönyvéből következtetve, határozottan állíthatjuk, hogy több magyarországi kéziratnak kellett Boroszlóba kerülnie, mert az Imakönyv egyetlen renaissance-stílusú lapja félreérthetetlenül elárulja a budai műhely termékeivel való összefüggését. Ez az a modor, melyet Budán először 1429-ben, Cattaneo madocsai apát munkáiban láttunk megjelenni s melynek jellemző sajátosságaira még 1533-ból származó címeres levelekben is ráismerünk.

Mind e munkáknak 1489-től 1533-ig úgyszólván változatlan a modora. Általános jellegüket főleg a széles levelek sajátos fodros formái és fehérrel vagy sárgával gondosan és könnyedén felrakott árnyékolása adja meg. Ez az eljárás az egész munkának teljességgel csipkeszerű benyomást kölcsönöz. A Thurzó-féle Imakönyv miniatúrájának tökéletesen ilyen a modora. Hogy bőségszaruk, kandeláberek, ékszerek éppen úgy vannak rajta alkalmazva, mint Magyarországon szokásos, talán nem is kell külön megemlítenem. A Thurzó-féle Imakönyv mégsem magyar termék, hanem valószínűleg boroszlói, de kétségtelen, hogy Magyarországból importált, illuminált kéziratok hatása alatt készült. És így e darab, egyéb elsorolt bizonyítékaimtól támogatva, sokatmondó tanúsága annak a felfogásnak, hogy a renaissance nemcsak Lengyelországba, hanem Sziléziába is Magyarországról jutott el.

E szerint Boroszló volna a Mátyás királytól meghonosított magyar renaissance terjedésének északnyugati legszélsőbb állomása. Ez a művészeti irány, helybeli művészekről gyakorolva, ott még Thurzó halála után is egy-két évtizedig él. Akkor, már a magyar összeköttetések megszűntével, szembetalálkozik az északról, jobbra Németalföldről jövő renaissance irányzattal és annak hatása alatt, lényegesen módosul.

A magyar renaissance-festés Boroszlóba jutását nem kell azonban úgy képzelnünk, hogy a közbeeső területek egyszerűen kimaradtak. Ellenkezőleg, Filipecz János és Thurzó Szaniszló útján Csehországba és Morvaországba éppúgy elterjedt e stílus, mint Thurzó János révén Boroszlóba.

Már 1499-ből találunk egy meglepően érdekes darabot, az olmützi Studienbibliothek pompás Antifonáriumban (IV. 1), mely a morvaországi Znaim mellett levő brucki prémontrei szerzetesrend számára készült. A remek munka egészében a századforduló cseh-morva miniatűr stílus jellegét viseli magán. Címlapjának gazdag ornamentális szalagja azonban és a többi lap számos részlete forma, színezés és festési modor tekintetében a legszorosabb kapcsolatban van a budai miniatűr-iskola termékeivel, sőt azoknak egyenes leszármazottja. A budai munkáknak oly jellemző részletei, mint a Felső-Olaszországból származó gyümölcsharang, a ragyogóan kék bőségszaruk, a szép ékszerek, a vékony, fonott, lógó aranyláncok, egytől-egyig megtalálhatók e díszítések között. A jelenetek tájképmotívumai is, sziklaszerűen szaggatott földjükkal, Budáról vándoroltak fel Bruckba. A két stílus, a morva és a magyar, egymástól teljesen elkülönülő valami. Megérzik az újnak idegenszerűsége, mely még nem tudott felszívódni és szervesen összeolvadni a régivel. Előfordul, hogy a budai renaissance-keretben gótikus angyal áll, a morva virágok között pedig egy-egy budai, színes, hosszú nyakú madár vagy virág bukkan fel. De összefonódva is, mindenik forma megtartja a maga - külön eredetéből származó - előadási modorát. A renaissance-formák mindig budai modorban, gyengéd színekkel, finoman, aprólékosan, előkelően vannak festve, míg a sajátosan cseh-morva ornamentika sötétebb és nehezkesebb színekben és formákban, elnagyolódott modorban jelentkezik. Az alakok esetében mindig a helyi tradíciók és a mintául választott német metszetek mutatják az irányt.

Ha Csehország felé fordulunk, ugyanezt a jelenséget látjuk. Ott mindenesetre Ulászló király az összekötő kapocs. Ulászló szívesen dolgoztatott a budai műhellyel, hisz' a királyi könyvek miniatúra is Cattaneo madocsai apát.

1505-ben, Neu-Pilsenben készült Sternberg László gróf számára egy csehnyelvű Evangelium, mely ma a bécsi Figdor-gyűjteményben van (F. 398.). A cseh modorban gazdagon díszített könyvnek két remek lapja tisztára renaissance-formákat mutat, tökéletesen abban a modorban, melyet e kor Budán kiállított címeres leveleiből és a magyarországi kéziratokból oly jól ismerünk.

E két példa is bizonyítja, hogy a renaissance-formák ismerete és szeretete Lengyelországon kívül, Csehországba, Morvaországba és Sziléziába is Magyarországból származott el.

Bakócz Tamás primás

Erdődi Bakócz Tamás 1442-ben született és jobbágy szülők gyermeke volt. Miután tanulmányait Olaszországban, a ferrarai és páduai egyetemen elvégezte, visszatért hazájába, hol csakhamar Mátyás környezetébe került. Egyházi pályája lassan indult. Csaknem negyven éves korában, 1480-ban kapta az első egyházi javadalmat, a titeli prépostságot. Ettől fogva rohamosan emelkedett; királyi titkár, királyi tanácsos, Mátyás egyik legbizalmasabb embere s 1486-ban győri püspök lett. Mátyás halála után, Ulászló pártjához csatlakozott, kinek 1490-ben kancellárjává lett. 1497-ben elnyerte az egri püspökséget s ugyanabban az évben az esztergomi érsekséget is. Bakócz Tamást Ulászló uralkodása alatt az ország leghatalmasabb emberének, az ország második királyának híre környékezte, hatalmasabb volt, mint a király, mert a gyenge energiájú uralkodót az ő akarata kormányozta. Befolyása nem egyszer az európai eseményekben is érvényesült.

Nagy esze, helyes ítélete és körültekintése mellett sem kerülhette el, hogy egyszer-egyszer hibát ne kövessen el. A szerencsétlen Dózsa-lázadásnak például ő volt a közvetett okozója. Mint korának egyik leggazdagabb embere, módjában volt, hogy művészi hajlandóságát teljes mértékben kielégítse. Már egri püspök korában is, de még inkább, mint esztergomi primás, nagyszerű építkezéseket végeztetett, melyeknek pompájáról még ma is fogalmat ad az esztergomi Bakócz-kápolna; vásárlásairól pedig miseruhája, kelyhe, ékszerei. Mátyás király műkincseinek megszerzésére nem kímélte a pénzt. Így került tulajdonába a nagy király egyik trónkárpitja és a kálváriája is.

A tudományoknak szintén bőkezű pártfogója volt; számos fiatal ember az ő költségén művelte magát Olaszországban. Kora tudományos kiválóságaival való jó viszonyára rávilágít az a körülmény, hogy Beroaldus, a híres bolognai humanista Pythagoras bölcséletét tárgyaló, 1503-ban nyomtatásban megjelent munkáját neki ajánlotta.

Könyvtárának négy darabját ismerjük. Az első Cicero De oratore c. munkája a Nemzeti Múzeumban (Cod. lat. 148.). Hogy ez a kézirat miként került Bakócz tulajdonába, arról bizonyosat nem tudunk. Lehet, hogy a könyvpiacon vásárolta és hogy a kéziratban egyszerűen humanista irányú érdeklődésének bizonyosága maradt ránk. De lehetséges az is, hogy a benne olvasható XVI. századi bejegyzés igazat mond és hogy a kézirat valóban a Corvinából származik. Ez esetben a kódex kevésbé a primás tudományos érdeklődése mellett tanúság, mint inkább újabb bizonyosága annak, hogy mennyire áhítozott Bakócz a Mátyás tulajdonából való tárgyak után. Csontosai úgy gondolta, hogy a kézirat még régebbi magyar tulajdonból, Vitéz János könyvtárából ered s - szerinte - a levakart Vitéz-címer helyére festették utóbb a Bakóczét. De ez tévedés. Mert a Bakócz-címer alatt nem látszik semminemű vakarás sem és valószínű, hogy Bakócz üres címerhelyre festtette a maga címerét.

A kézirat korára nézve felvilágosítást ad egy 1471-ben kelt bejegyzés a bekötési tábla belsején. A kódexnek eszerint 1471 előtt kellett keletkeznie. Az 1470 körüli munkák jellegét viseli

magán festési stílusa is. A keletkezés helyét d'Ancona Flórencben állapítja meg. Azonban a négy szélén fehér indafonattal, iniciáléjában színes fonadékkal díszített címlap inkább umbriai eredetre vall.

A primás második könyve Petrus Ranzanus luceriai (Szicília) püspöknek Magyarország történetét tárgyaló munkáját tartalmazza és eredetileg Mátyás királynak volt szánva (Nemzeti Múzeum Cod. lat. 249.). Ranzanus ugyanis két évig Mátyás udvarában tartózkodott s hazájába visszatérve, megírta művét, melyet azután Mátyásnak és Beatrixnek ajánlott. A kéziratnak az ajánlást tartalmazó címlapja azt a jelenetet ábrázolja, mikor a püspök, mint Ferdinand nápolyi király követe, 1488-ban, Budán beszédet mond Mátyás és a királyné előtt. A lap aljára eredetileg a fejedelmi pár címerei voltak festve, azok ott még ma is tisztán látszanak. Mátyás király közbejött halála miatt azonban a kézirat átadására már nem került sor s a püspök a kéziratot megtartotta. Midőn 1492-ben Ranzanus is meghalt, a kódex rokonának, János palermói domonkosrendű szerzetesnek birtokába került, ki Mátyás és Beatrix címereit Ulászló és a primás címereivel festtette át s a munka elé még egy ajánlást írt, melyben Bakócznak ajánlja a kéziratot. Az újabb címlapot pedig egy miniatúrképpel díszítette, melyen Bakócznak ő maga, átnyújtja Ranzanus művét. E festések művészileg nem jelentékenyek s nyilván valamely másodrendű délolasz művésznek francia stílusú munkái. Korukat a történeti adatok pontosan meghatározzák.

A primás harmadik könyve - egy Missale - ismét olyan darab, melyet nem ő rendelt meg, hanem szintén korábbi tulajdonosától vett át, de avval a különbséggel, hogy ezt már ő maga fejeztette be. A kódex a zágrábi székesegyház kincstárának egyik legnevezetesebb darabja (No. 354.) s korábbi díszéről a Georgius toposzkoí apát könyveiről szóló fejezetben már bőven szólottunk. Mint említettem, a kézirat pompás díszítése 1498. november 7-én, a megrendelő közbejött halála miatt, hirtelen abbamaradt s befejezetlen állapotban került a zágrábi székesegyház tulajdonába.

1510-ben Ulászló király Bakócz Tamás primást tette meg a zágrábi egyház gubernátorává és tutorává; Bakócznak Zágráb- és Kőrömszegyében már a kilencvenes évek óta nagy kiterjedésű birtokai voltak. Ugyanekkor a kegyúri jogokkal is őt ruházta fel a király. 1514-ben kapott ugyan új püspököt a zágrábi egyház, Bakócz unokaöccsének, Erdődi Jánosnak, sőt 1519-ben, május 23-án másik unokaöccsének, Erdődi Simonnak személyében, de a püspökség ügyeit egészen haláláig, azaz 1521. június 15-ig Bakócz intézte s a kegyúri jogokat is ő gyakorolta.

Ezekben az években ismételten hosszabb időt töltött Zágrábban és a város szépítésére nagy gondot fordított. Folytatta a zágrábi székesegyház kiépítését s az épületet fallal vetette körül, amint azt bevéselt címere s az 1517-iki évszám tanúsítja. Ugyannak abban az időben történhetett, hogy befejeztette Georgius rozsonyi püspök félbenmaradt Missaléját, melyet székesegyház kincstárában láthatott meg. A lapok, melyek az ő címerét viselik, Georgius művészenek gótikus munkáival ellentétben, érett olasz modort mutatnak. Hogy azonban vérbeli olasz volt-e a művész, mint azt az eddigi irodalom feltételezi, abban nem vagyok egészen bizonyos. Mindenesetre az északi ízléshez való erős idomulást kellene munkájában megállapítanunk, mert a puttókkal, szatírokkal és nereidákkal gazdagon megrakott dekoratív részletek olaszosak ugyan, de a kompozíciókon gyakran érezzük a XVI. századeleji német munkák hatását. Ezt természetesen az északon való huzamosabb tartózkodás is megmagyarázhatná s a kérdést csakis egy netán felbukkanó oklevél bizonyosága döntheti el.

A művész kilétére vonatkozólag Rómer Francesco de Castello Ithallicora gondolt, Kukuljevic a horvát származású Giulio Clovioban vélte megállapíthatni, ami - eltekintve attól, hogy Clovioétól egészen elütő munkákkal állunk szemben - már azért sem lehetséges, mert Bakócz primás 1521-ben meghalt, Clovio pedig csak 1524-ben járt Magyarországon.

A művész nevét egyelőre nem tudhatjuk, de meghatározásában segítségünkre van egy lap, melyen az imádkozó Dávid király van ábrázolva. Itt ugyanis, a szöveg két kolumnája közé festett díszítésben, két kard elé helyezett kis pajzsformájú táskán ezt a művész-szignaturát találjuk. E monogrammot csupán Dankó említi s ő is helytelenül Giulio Clovio névjelzéseként.

További kutatások talán lehetségessé fogják tenni a névrövidítés megfejtését. Nem hinném, hogy a kardoknak és táskának, dekoratív szempontokon kívül, egyéb jelentősége is lehetne s talán a feljebb lógó homokórának sem. Valószínű, hogy ez is csak olyan maradvány Mátyás király emblémáiból, mint a holló, vagy a kút, mellyel Debrenthei bécsi és Kálmáncsehi Beatty-féle kódexében találkoztunk.

E művész munkáival Bakócz nyilván nagyon meg volt elégedve, mert negyedik könyvét, az esztergomi prímási könyvtárban levő Gradualeját is vele díszíttette. Hevesy ennek a kéziratnak festőjét is - Rómer megállapítását követve - Franciscus de Castello Ithalicoban vélte felismerni. De helytelenül, mert a fenti szignatura az övé sem lehet. Ez a pompás munka 1521. júniusában, Bakócz halálával befejezetlenül maradt.

Akárki legyen a művésze, bizonyos, hogy munkái a lombardiai miniatúrákkal vannak szoros kapcsolatban és hogy huzamosabb ideig dolgozott Magyarországon. A festő működésének hozzávetőleges tartamát és munkáinak sorát könnyen megállapíthatjuk, mert igen jellegzetes festési modora van. A kérdéses időben a két említett kéziraton kívül főleg címereslevelek kifestésével foglalkoztatják. Azokban az években, melyekben Bakócz a zágrábi misekönyv kifestésével nagyon lefoglalja munkásságát, kevesebb címeres levelet fest, később azonban, főleg 1519-től fogva, nyilván ez lett fő kereset-forrásává. Egy rövid és teljességre nem is törekvő áttekintés világos képet ad arról, hogy milyen években dolgozott a művész a magyar urak számára. E darabok összetartozását egyébként már Varjú Elemér is hangsúlyozta.

1514. januárban tűnik fel először Paulik Bertalan címeres levelén, ezt követik 1514-ben Radák Balázs, 1517-ben Sapharych György, 1519-ben Szigeti Literatus György, Kanizsai Dorottya, Kanizsai László, Dobai Demeter, Makai Gergely, 1520-ban Várkonyi Ambrus, 1521-ben Kállay Vitéz János, a Jeszenszky család, 1522-ben Kajári Biby Simon és a Básthy család, 1523-ban az Imreffiek, 1525-ben a Dessewffy és Forgách családok címeres levelei. Evvel az évvel megszűnik a művész működése; legalább is ettől fogva nem találkozunk munkájával.

II. Ulászló és II. Lajos korának többi címerfestőjétől ez a művész határozottan különbözik azzal, hogy legtöbb festésében a címerpajzs körül angyalok, tritonok, nereidák, ékszerek és virágok jelennek meg, teljesen úgy, mint azt könyvdíszítéseiben megszoktuk. A címerpajzs jóformán csak ürügyévé lesz.

Az irodalom még két olyan könyvet említ, mely állítólag prímás a tulajdona volt, de mind a kettőt tévesen. Sem Bécsben nincsen Bakócz Tamásnak fényesen kiállított misekönyve, mint azt Gulyás Pál említi, sem a győri Antifonale nem volt Bakócz tulajdona, mint azt Divald lehetségesnek véli. Az Antifonale kora nem zárna ki e feltevést, de semmivel sem bizonyítható, hogy Bakócznak bármi köze is lett volna hozzá. Már csak azért sem valószínű ez a föltevés, mert Bakócz minden műtárgyába beletetette a címerét. Még Mátyás király trónkártyáján is a maga címerével takartatta el a Corvin-címert.

Hogy azonban Bakócznak több könyve is volt a ránk maradtaknál, az nemcsak valószínű, hanem bizonyos, mert egy fenmaradt oklevél különféle könyvekről beszél, melyeket a prímás az esztergomi kápolna számára készíttetett.

II. Lajos király kora

Szatmári György esztergomi érsek

Bakócz Tamás utódja a prímási székből a nála nem kisebb jelentőségű Szatmári György volt. Mátyás királytól nemesített, gazdag, kassai kereskedőcsaládból származva, kiváló szellemi képességeinek segítségével, a legfényesebb pályák egyikét futotta meg. Pályája a királyi kancelláriában indult meg Bakócz pártfogásával s folytonos és gyors emelkedést mutat. 1495-ben székesfehérvári prépost, 1497-ben váradi, 1505-ben pécsi püspök, 1522-ben prímás és főkancellár. Bakócz mellett az ország legbefolyásosabb embere volt és nem kis szerepe jutott az európai politika eseményeiben.

Szatmári tetőtől talpig renaissance-főpap volt. A legválságosabb időkben, az ország gondjaival terhelt szűkített időt arra, hogy a tudományokkal és művészetekkel is komolyan foglalkozzék és nagy áldozatok árán e téren is emléket állítson magának. Pécsi székhelyén épült pompás palotájáról csupán Oláh Miklós útján értesülünk, s tettyei nyári lakából is csak romok maradtak ránk. Megmaradt azonban nemesen szép oltára Pécsen, mely arról tesz tanúságot, hogy Szatmári a művészetekben is az olasz renaissance híve volt. Bőkezűségéről beszélnek kassai építkezései, bár mindössze egy címer maradt belőlük reánk s ugyanúgy esztergomi építkezései is.

Tudománypártolásáról híres volt mindenfelé s így történt, hogy számos humanista ajánlotta neki nyomtatásban megjelent munkáját, s neki ajánlották munkáikat azok a magyarok is, kiket bőkezűségével tanulmányaikban segített vagy akik másként voltak lekötözöttjei.

Ismerve Szatmári nagy műveltségét és tudományos érdeklődését, meglepő, hogy csak egyetlen könyvet ismerünk, melyről biztosan megállapítható, hogy valamikor az ő tulajdona volt; a többi vagy nem viselte a főpap címerét és akkor föl nem ismerve lappang még valahol, vagy - ami még valószínűbb - nem kézirat volt, hanem nyomtatvány, melynek kifestetését és címerével való díszítését talán nem tartotta szükségesnek. Tudjuk róla, hogy Thurzó Zsigmonddal (a későbbi váradi püspökkel) együtt nagy öröme tellett a klasszikusok műveiből készült Aldus Manutius-féle kiadásokban.

Címerével ellátott egyetlen könyve a párizsi Bibliothèque Nationale egy Esztergomi Breviariuma. (Ms. lat. 8879.) Ez sem volt tehát könyvtári darab, hanem inkább reprezentációs része püspöki vagy prímási felszerelésének; hiszen tudjuk, hogy például az esztergomi székesegyház címerével díszített drága szőnyegekkel is megajándékozta. Breviariuma pazar fényvel készült, öt pompás, az egész lapot elborító képpel és számos figurális iniciáléval és lapdíszítéssel. Az első címlap nagy miniatúráján az imádkozó Dávid király látható, a baloldali keretben, egy kis medaillonban a tulajdonos védőszentjét, Szent Györgyöt látjuk a sárkánnyal, a lapok alján pedig Szatmári címerét.

A Breviarium művészenek a régebbi felfogás egybehangzóan Attavante vélte; bizonyára csak azért, mert a miniatúrfestészet mesterei még igen kevésbé voltak ismeretesek. Csak P. d'Anconának sikerült az igazi szerző nevét Boccardino Vecchioban megállapítania, ki Attavante tanítványa volt s a Flórencben dolgozó legnagyobb művészek egyike. Boccardino összeköttetései Magyarországgal nem ekkor kezdődnek. Fiatalkorában a művész, kinek legkorábbi munkái 1486-os keltezésűek, már Mátyásnak is dolgozott; neki köszönjük az egyik leghíresebb Corvin-kódexet, a Bécsben levő Philostratest. Úgy látszik tehát, hogy Boccardino

nem szakította meg összeköttetését Magyarországgal és később is szívesen dolgozott magyar megrendelőnek. Hogy Szatmári ezt a fontos könyvét Boccardinonál rendelte meg, eléggé feltűnő esemény, ha meggondoljuk, hogy a XV. század vége óta, mióta a miniatúrfestés Magyarországon oly magas színvonalra emelkedett, a magyar főpapok könyveiket itthon szokták előállíttatni. Eddigi tudomásunk szerint Mátyás halála óta ez az egyetlen eset, hogy valaki újra Olaszországban rendeljen festett díszű, kéziratos könyvet.

A kézirat korát, minthogy nincsen rajta keltezés, pontosan meg nem határozhatjuk. Hogy Esztergomi Breviarium volt, abból még nem következik, hogy Szatmárinak esztergomi érseksége alatt, tehát 1512-1524 között készült, mert akkor talán, noha ez nem okvetlenül szükséges - a püspöksüveg fölött érseki keresztet is látnánk. Mindenesetre helyesebb pécsi püspöksége tartamára is tenni a keletkezés idejét, tehát 1505-1522-re.

Perényi Ferenc váradi püspök

Thurzó Zsigmondot, a váradi püspöki székén 1514-ben Perényi Imre nádor és Kanizsay Dorottya fia, a nyolc éves korában erdélyi püspökké lett Perényi Ferenc követte. A félig gyermek püspök eleinte nem is maga kormányozta egyházmegyéjét, hanem folytatta tanulmányait s helyette Homorogi Miklós prépost intézte az ügyeket. Összeköttetései és költőien fogalmazott levelei a humanizmus hívének mutatják, s váradi székhelyén is szívesen látta a humanisták látogatását. Kortársai egybehangzóan magasztalják nagy tehetségét, műveltségét és tudomány-szeretetét, de a fényesen indult életnek gyors és tragikus véget vetett az ország katasztrófája. Kanizsay Dorottya a mohácsi véres mezőn talált rá ifjú, szép fiának holttestére.

A fiatal püspök székhelyén tekintélyes könyvtárat gyűjtött össze. Diodorus Siculus, Seneca, Synesius, Erasmus és Vergilius munkáit vallhatta magáénak. E humanista könyveiből azonban egy sem maradt ránk, csak egy szépen illuminált misekönyve a győri papnövelde könyvtárában. A misekönyvet Pap János budai könyvtáros költségén, 1498-ban, Johannes Emericus Spira velencei nyomdájában nyomtatták finom hártyára. E Missalénak ugyancsak pergamenre nyomtatott s csinosan illuminált példánya - mint említettem - megvolt Váradi Péter kalocsai érsek felszerelési tárgyai között is.

Perényi Missaléja számos lapján szép, festett keretekkel ékes. Az iniciálék és a Krisztus keresztrefeszítését ábrázoló kánonelőtti kép követik a fametszetektől megadott formákat, de erős átfestésekkel. Különösen érdekes a Kánonkép, melynek jobb oldali háttérében az eredeti fametszeten egy tipikusan olasz vár képe látszik, széles, kerek erődítményekkel. Ezt a háttérteret Váradi Péter példányában, a keresztrefeszített Krisztus vérét felfogó három angyallal együtt, egyenletesen kék éggel festették át, úgyhogy semmi sem maradt belőle. Perényi példányában a három angyal megmaradt, de az olasz vár gótikus bástyáktól és falaktól körülvett városképpé alakult át. Újabb megállapítás szerint e kép Buda várát ábrázolja és valóban emlékeztet is Budára, noha talán mégsem az, mert e város képeiben következetesen megjelenő magas építmény, valószínűleg az ú.n. István-torony, szögletes tornyával és a torony közepe táján megjelenő erkély-koszorújával, mely oly jellegzetes része Buda minden ábrázolásának, itt hiányzik.

A keretekben teljesen szabad belátása szerint dolgozhatott az illuminátor, mert a nyomtatott könyv lapszéleit nem keretezik fametszetek. E díszítések nem elsőrangúak ugyan, de ránk nézve mégis igen fontosak, mert kétségtelenül Magyarországon készültek. Bizonyosság reá a főleg 1514. óta készült magyarországi címereslevelek, melyek motívumok és festési módor tekintetében is rendkívül közel állanak a Missale miniatúráihoz. E címeres levelek legszebbjei közé tartoznak azok, melyek Kanizsay Dorottya és Kanizsay László számára készültek

(Országos Levéltár). A Missale miniaturáinak az egyes motívumokat sokszor naivul összehasonlító modora pedig arra vall, hogy nemcsak Magyarországon, hanem vérbeli magyar művésztől készültek. A milánói művészekről átvett motívumok mellett, a Németalföldről jövő újabb naturalisztikus irány hatása is érzik, mellyel már az 1510-iki Ákosházy Sárkány-féle, majd az 1518-iki Armbruster-féle és Kanizsay Dorottya 1519-iki címeres levelén találkozunk. A Perényi-Missaléban a budai munkákból jól ismert gyümölcsfaragó, olaszos dekorációk mellett, olyan lapokat is találunk, melyek egészen naturalisztikus bogáncsdísz, stb.-t mutatnak. Egy másik lapon pedig, egy kis haláltánc-jeleneten, melyen a halál a püspököt elragadja, ugyancsak németalföldi miniaturák hatására ismerünk.

Ami a Missale festéseinek korát illeti, helyesnek látszik Bunyitay feltevése, mely szerint Perényi a Miskolc-könyvet 1522-ben tartott első miséjéhez készítette. Annyival is inkább elfogadhatjuk ezt az időpontot, mert - mint láttuk - a díszítések művészi stílusának is körülbelül ez az idő felel meg. A Miskolc-könyv Perényi idejében számos lapján dísz nélkül maradt. Későbbi tulajdonosai, Oláh Miklós prímás, Pethe Márton püspök, Ivancsy János győri nagyprépost és Napradi Demeter püspök, mind hozzájárultak a könyv díszítéséhez, címereikkel ellátott, de művészi szempontból jelentéktelen képekkel.

Henckel János, Mária királyné udvari papja

Henckel János, Mária királyné nagyműveltségű udvari papja, és Erasmus Rotterdamus barátja, voltaképpen nem tartozik könyvem keretébe. Egyrészt, mert élete már túlmegy a korhatárol felvett 1526-ik éven, másrészt, mert ő a szó mai értelmében nem is bibliofil gyűjtő. Könyvtára, melyből Varjú Elemér két kódexet és 33 nyomtatványt mutatott ki, három részből tevődött össze: nagybátyja, Leudeschit György szepesi kanonok 1496-ban végrendeletileg neki hagyta könyveit; másik rokonától, Thurzó Zsigmond váradi püspöktől, szintén nagyobb számú könyvet örökölt, végül Krakkóban, Bécsben, Budán, Páduában és Velencében maga is számos könyvet vásárolt. Mind e könyvek azonban legnagyobbbrészt nyomtatványok lévén, csak tudományoszeretét szolgálták, művészeti szempontból nem jönnek számba. Gyűjteménye ily módon átmenet a középkorból az újkorba, a szép könyvek kultuszától az olcsóbb tudományos apparátus megszerzéséhez s új korszakot nyit meg a magyar könyvgyűjtés történetében.

-&-